

Karen Ofen

EVROPSKI FEMINIZMI

1700 - 1950.

EVOLUTA

KAREN OFEN

EVROPSKI
FEMINIZMI
1700—1950.
POLITIČKA ISTORIJA

PREVEO
SAVO ROMČEVIĆ

*E*EVOLUTA

Naslov originala:

European Feminisms, 1700-1950: A Political History

By Karen Offen

published in English by Stanford University Press.

Copyright © 2000 by the Board of Trustees of the Leland Stanford Jr. University.

All rights reserved. This translation is published by arrangement with Stanford

University Press

www.sup.org.

ZAHVALNICA

Na vrhu liste zahvalnice mora biti Suzan Groag Bel, s kojom sam priredila knjigu *Žene, porodica i sloboda: debata kroz dokumenta* (*Women, the Family, and Freedom: The Debate in Documents*, 1983). Hvala i Renati Bridental, Klaudiji Kunc i Suzan Mošer Stjuart koje su me pozvale da učestvujem u pisanju eseja o komparativnoj istoriji evropskih feminističkih teorija XIX veka za drugo izdanje knjige *Postajući vidljive: žene u evropskoj istoriji* (1987); hvala i Meri Vizner, sa kojom sam radila na skraćanju verzije za treće izdanje (1998). Naročito sam zahvalna kolegama iz akademskih krugova čija su me neslaganja o tome šta feminizam jeste — ili je istorijski bio — isprovocirala za pisanje rasprave *Definisanje feminizma* (*Defining Feminism: A Comparative Historical Approach*; 1988). Takođe sam zahvalna Majklu S. Rotu jer se nikada ne bih prihvatila ovog posla da nije bilo njegove inicijative jer je on sklonio mnogo nezavršenih projekata iz velike gomile s mog stola.

Duboko sam zahvalna svojim kolegicama i vernim prijateljicama Merilin J. Bokser, Edit B. Gels, Sondri Herman, Meri Lin Stjuart, En Tejlor Alen i Vitni Volton jer su mi pružile veliku moralnu i intelektualnu podršku u kritičnim momentima ovog dugotrajnog poduhvata. Ne smem zaboraviti ni stalni entuzijazam grupe naučnica i naučnika i osoblja Instituta za istraživanje žena i roda pošto bez njihovog navijanja nikada ne bih završila ovaj rad. I mnogi drugi su mi velikodušno pomagali pišući pisma bodrenja, podrške za donacije, čitajući pojedinačna poglavlja ili delove tekstova, obezbeđujući ekspertsku podršku za kratko vreme, sprečavajući me da napravim neke greške. Svima njima toplo hvala... Hoće li na kraju ostati neko ko će moći da bude recenzent cele knjige? Iako sam mnogo cenila njihove savete, nisam ih se uvek pridržavala i zato sam isključivo ja potpuno odgovorna za objavljeni tekst. Na kraju, želim da zahvalim Gerdi Lerner što je izostavila deo o kontinentalnom evropskom feminizmu iz svoje knjige *Stvaranje feminističke svesti. Od srednjeg veka do 1870.* (*The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to 1870*, 1993) i ostavila mi prazan prostor. Hvala i Džoan Volak Skot na nenamernoj pomoći da bolje objasnim svoj stav u odnosu na njeno tumačenje francuskih feminističkih teorija jer sam tada shvatila kakvu je knjigu o evropskim feminističkim teorijama neophodno napisati.

Naročito su mi pomogle moje kolege iz Grin biblioteke (Green Library) Univerziteta Stenford, počev od Meri Džejn Perin, kustosa za francuski i italijanski jezik, do Sonje H. Mos, posrednice u međubibliotečkoj službi pozajmica, kao i samih bibliotekara, osoblja s odeljenja periodike, mikrofilma i savremene periodike i osoblja pomoćne biblioteke (Auxiliary Library), gde je smeštena većina izvornog materijala sa Stenforda za one koji se bave „pravom istorijom”. Takođe sam zahvalna posvećenom osoblju biblioteke Huver instituta, naročito Agnes F. Peterson, sada penzionerki i Helen Solanum, kustosima zapadnoevropske zbirke, i članicama osoblja Anet Bender, Moli Moloj, Mariji Kvinone i Lindi Viler za njihovu zainteresovanost za moj rad i pomoć u prikupljanju materijala. Zbog istraživanja vezanog za ovu knjigu ušla sam

bukvalno u svaku biblioteku na Stenfordu (prava, medicina, biologija, filozofija, čak i biznis) — kao dodatak materijalu pronađenom na Huveru. Dosta sam se oslanjala i na građu biblioteke Univerziteta Kalifornija, sa Berklija, čija se bibliotečka evropska građa tako lepo dopunjuje sa onom koju sam našla na Stenfordu.

Ali, ova studija nikada ne bi mogla da bude odgovarajuće napisana bez pomoći brojnih biblioteka i koleginica i kolega iz Evrope. Moja duboka zahvalnost i osoblju Fosit biblioteke u Londonu; biblioteke Margarit Diran i Nacionalne biblioteke u Parizu; Međunarodnom centru za informacije i arhivu ženskih pokreta u Amsterdamu, Arhivu ženske istorije državne biblioteke u Arhusu; Arhivu ženske istorije Univerziteta Geteborg i Gosteli fondaciji u Vorblaufenu. Naročito sam zahvalna evropskim koleginicama i kolegama kojima sam se obraćala za konsultacije i pomoć u raznim trenucima tokom ovog istraživanja. Neki od njih su organizovali konferencije ili manifestacije vezane za istoriju feminizma, na kojima sam učestvovala. To su Tjitske Akerman, Ida Blom, Gizela Bok, Ginevra Conti Odorizio, Ana Kova, Linda Edmondson, Ute Gerhard, Franciska de Han, Karen Hageman, Gabrijela Hauh, Karin Hausen, Ivon Hirdman, Ivone Nibihler, Jitka Maleckova, Meri Neš, Marija Nojdorfl, Silvija Paleček, Andrea Peto, Bjanka Pjetrov Enker, Džejn Rendal, Mišel Rio Sarsi, Florens Rokfor, Bridžet Studer, Sjep Šturman, Fransoa Tibo, Eleni Varikas i Ula Višerman.

Želim da zahvalim za finansijsku pomoć brojnim fondacijama čije osoblje možda nije prepoznalo da time što potpomaže moj projekat o ženskom pitanju u Francuskoj, pomaže i formulisanje pitanja koja su inicirala pisanje ove knjige: Nacionalnom fondu za humanističke nauke, Rokfeler fondaciji i Džon Sajmon Gugenhajm memorijalnoj fondaciji. Novcem od stipendija koje sam dobila od Merlin Jalom fonda Instituta za istraživanje žena i roda na Stenfordu finansirala sam neke od prevoda koje sam koristila (zahvalnice prevodiocima nalaze se u beleškama na kraju). Naročito sam zahvalna učesnicima moja četiri NEH letnja seminarara za predavače na koledžima o *Ženskom pitanju*, održana na Stenfordu između 1984. i 1992. godine jer su svojim znanjem, radoznalošću, važnim pronicljivim uvidima i izvorima doprineli projektu koji je postao ova knjiga; oni će među ovim stranicima prepoznati neke od naših zajedničkih tema.

Naročito bih želela da izrazim zahvalnost za dugotrajnu podršku osoblja izdavaštva na Univerzitetu Stenford, posebno Norisu Poupu, sada direktoru izdavaštva, i Džonu Feneronu, koji je transformisao moje stare Wordstar 6.0 datoteke u najsavremeniji tekstualni format.

I, na kraju, moja najdublja zahvalnost mojoj porodici — naročito suprugu Džordžu, iskrenom i posvećenom feministi, i našim ćerkama Ketrin i Stefani jer su podržali moju opsednutost evropskim feminizmom, naročito kada je nagomilani prikupljeni materijal preplavio moje kućne kabinete i počeo da se sliva kroz hodnike sve do porodičnog prostora. Takođe sam im zahvalna za pruženu priliku i vreme da spojim svoja privatna i profesionalna interesovanja, da istražim ove davno zaboravljene pokušaje da se pokrenu pitanja s kojima se, na ovaj ili onaj način, žene i dalje suočavaju. Nijedna od mojih ćerki nije izabrala ženske studije na univerzitetu — možda su njima bile previše izložene kod kuće. Znam da su i one same feministkinje iako vole da to negiraju.

Nadam se da će čitateljke razmišljati o pričama koje su utisnute u ovu knjigu i možda priznati dugoročni značaj istorijske borbe evropskih feministkinja (i njihovih američkih istomišljenica) jer su omogućile da one sada imaju priliku da slede svoje sopstvene sudbine. Ovu knjigu posvećujem Ket i Stef — i našoj novoj unuci Emi Eli — koje će prebroditi sreće i tuge ženskog roda u XXI veku i zadržati i sprečiti takozvane patrijarhe da im nanesu zlo ili ih povrede.

K. O.

Vudsajd, Kalifornija

Oktobar 1998. i januar 2000. godine

PREDGOVOR

Ova knjiga obuhvata istraživanja o osporavanju muške hegemonije od 1700. do 1950. godine u velikim nacijama kontinentalne Evrope, dajući u isto vreme uporedni pregled razvoja ovih procesa u manjim nacijama koje streme stvaranju nacionalnih država i nacionalnih kultura na pragu XX veka. Ona ima nekoliko ciljeva. Čitaoci, a naročito oni koje prvenstveno interesuje istorija, u knjizi mogu naći sveobuhvatni, komparativni prikaz razvoja feminizma u evropskim društvima, kao i ponovno čitanje evropske istorije ne samo iz ženske već i iz feminističke perspektive. Smeštajući rod (Gender) ili odnose između muškaraca i žena u centar evropske politike, gde mu je i mesto mada je dugo bio marginalizovan, knjiga pokušava da ponovo definiše naše razumevanje evropske istorije i da bolje objasni dugu, ali skrivenu tradiciju misli i politike feminizma.

U knjizi se govori i o problemima koji su predmet rasprave savremenih teoretičarki feminizma kako bismo se oslobodili nekih pogrešnih tumačenja i kako bi se demistifikovale neke zbunjujuće rasprave (o prosvetiteljstvu „razumu” i „prirodi”, „javnom” nasuprot „privatnom”, paradoksalnoj dilemi: „jednakosti” nasuprot „razlici”) i to prikazom precizne i široke istorijske pozadine. Feminizam posmatran iz istorijske perspektive nam pruža mnogo više od paradoksa, on je više pitanje politike nego filozofije. Feminističke pobjede, strogo uzevši, nisu značajne zbog toga da bi imale poslednju reč. Rod nije samo „korisna kategorija za analizu”; on je u osnovi ljudske misli i politike. Kako sam radila i prolazila kroz istoriju, da parafraziram Džona F. Kenedija, sve više se uveravam da se moramo upitati ne šta feministička teorija može da uradi za istoriju, već šta istorija može da učini za feminističku teoriju.

Kad kažem „Evropa” i „evropski”, ne govorim samo o zemljama Zapadne Evrope već i o drugim nacijama, državama i kulturama evroazijskog kontinenta koje se teritorijalno nalaze zapadno od Urala zajedno s pograničnim ostrvima, kao i kulturama koje su se razvile u okviru judeo-hrišćanske tradicije, prvenstveno među katolicima i protestantima. Istražujem raspravu o odnosima između polova na teritorijama nacionalnih država nacija koje mi (na engleskom) zovemo Francuska, Nemačka, Italija, Španija, Portugalija, Holandija, Belgija, Švajcarska, Austrija, Mađarska, Poljska, današnja Češka (koja se sastoji od Bohemije i Moravske), skandinavske države Norveška, Švedska, Danska i Finska, kao i Rusija i Grčka, u kojima već dugo prevladava pravoslavno hrišćanstvo. U ovu studiju nisam ubacila ni modernu Tursku, ni druge dominantno islamske južnoevropske kulture budući da se one ipak zasnivaju na drugačijem skupu kulturnih pretpostavki. Nisam obuhvatila ni male države kao što su Andora, Luksemburg i San Marino jer o njima, izgleda, ima vrlo malo pomoćne literature o istoriji feminističkih kretanja. Nažalost, i dalje ne znamo mnogo o feminističkim pokretima pre 1945. godine u mnogim delovima Severoistočne i Južne Evrope, na primer u Letoniji i Estoniji ili Slovačkoj i Hrvatskoj — naučnoistraživački rad o počecima feminističkih aktivnosti u ovim zemljama još je u povoju.

Što se tiče pograničnih ostrva Evrope, ne možemo, naravno, zanemariti Britanska ostrva. Engleske (i američke) feminističke teorije su najbliže naučicama engleskog govornog područja, ali su se retko posmatrale komparativno, kao što činim u ovoj knjizi. Britanija ima s Evropom veoma blizak iako složen istorijski odnos; svako od ostrvskih društava u Velikoj Britaniji razvilo je prilično prepoznatljive kulturne odlike. Naročito je Engleska svoj pristup odnosima između polova definisala kao dijalog stalnog suprotstavljanja s kontinentalnim društvima, posebno s Francuskom, pa i engleski feminizam odslikava ovaj obrazac. Irski feminizam predstavljam u dijalogu s engleskim i francuskim. Događaji koji su se odigrali u dalekim delovima Britanskog carstva ili drugih evropskih kolonijalnih imperija nisu deo ove studije.

Sva naša doskorašnja znanja o feminizmima (u množini) na evropskom kontinentu bila su veoma ograničena. Nova istraživanja na mnogim jezicima, kao i lakši pristup dugo zaboravljenim štampanim izvorima, sada nam dozvoljavaju da ovu istoriju istražimo mnogo detaljnije. Evropa je izrodila različite feminizme, ali komparativna analiza nagoveštava da su svi oni rođaci koji se bave određenim skupom tema i dilema koje su se, u okviru zajedničkog kulturnog delovanja, javile najpre u zapadnijim pomorskim društvima, a relativno kasnije i u mladim, tek začetim državama na teritorijama nekadašnjih carstava i Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi. Oni nude jedan zajednički imenitelj koji nam dozvoljava da pronađemo istorijski opravdanu definiciju pojave koji nazivamo, u jednini, feminizam. O definiciji feminizma više reći biće u prvom poglavlju.

Evropske kulture i društva nisu bili ni više ni manje „patrijarhalni”, ni skloniji subordinaciji žena nego što su to bila ostala društva širom sveta. Umesto toga, istorijski posmatrano, veoma je važno da su evropske kulture veoma rano postale propustljivije za feminističku kritiku i prigovor nego bilo gde drugde. U XX veku neka od ovih društava — mislim na mala, relativno homogena društva, kao što su Danska, Norveška, Švedska, Finska i Island — delotvorno su se složila sa argumentacijom i postavila modele odnosa jednakosti između polova kojima se širom sveta dive uprkos nedostacima. Ostala više autoritativna, više militantna društva, kao što je carska Nemačka, posle ujedinjenja 1871. godine, prouzrokovala su snažne i trajne antifeminističke reakcije; feministički impulsi su se izražavali kroz „ženske pokrete” ili socijalnu demokratiju. Ipak, u svim evropskim društvima feministički zahtevi su naterali protivnike da priznaju i brane ono što Gerda Lerner naziva njihovim „skupom neizgovorenih pretpostavki o rodu” iz čega su proistekle dragocene i značajne rasprave.

Uprkos različitostima jezičkih kultura, svi kritički stavovi o potčinjenosti žena imaju isti koren, koji seže duboko u plodno tlo u koje je Rimokatolička crkva ugradila sebe. Ove kulture dele svetovnu intelektualnu tradiciju humanizma, koja se nadahnjivala obnovljenim interesovanjem za grčke i latinske rukopise antičkog mediteranskog sveta. Kao dodatak ovoj mešavini došle su kontroverze protestantske reformacije i, kao rezultat toga, pojavljivanje kritičkog svetovnog rečnika političke i društvenokulturne reforme tokom XVII i XVIII veka, što će postati poznato kao prosvetiteljstvo. Kako su se evropska društva angažovala na odvajanju svetovnih pitanja od religijskih, tako su postajala porozna i sve osetljivija na feminističke izazove upućene muškoj hegemoniji i mogućnosti preispitivanja porodičnih politika, ustrojstva odnosa između muškaraca i žena, kao i njihovog odnosa prema državi.

Ali, na kraju su razvoj izdavaštva, porast pismenosti i porast čitalačke publike u ranom modernom periodu učinili predstojeće političke akcije izvodljivim. Kada ovo kažem, ne tvrdim da je postojala jedna odlučujuća putanja — daleko od toga — ali se potvrđuje da su feminizmi i feministkinje pronašli mogućnosti da se izraze i sprovede akcije u evropskoj izdavačkoj kulturi koje će se tek decenijama ili vekovima kasnije sprovesti i u ostalim delovima sveta. Silom ućutkani disidenti nisu mogli lako da obezbede širu podršku.

Istorija feminističkih izazova u Evropi (i posledično širom sveta) može se tumačiti kao integralni, razvojni deo onoga što Habermas naziva *Offentlichkeit* (javni prostor ili javna sfera) — ono što znamo kroz istoriju štampe, knjiga i drugih medija. Ona je i deo istorije udruženja, regionalnog, nacionalnog i globalnog sporazumevanja i istorije saobraćaja. Deo je i istorije obrazovanja, organizovane religije i svetovnih ideologija, ekonomskog života, plaćenog rada i radničkog pokreta. Konačno, istorija feminizama je integralni deo evropske unutrašnje političke istorije — istorije izgradnje države, oružanih osvajanja i poraza i izazova upućenih autoritetu kraljeva i vojne elite. Otud i podnaslov — *politička istorija*.

Težila sam da knjiga *Evropski feminizmi* bude sveobuhvatna, ali u svakom slučaju ona nije sasvim kompletna. Naročita pažnja biće posvećena Francuskoj. A zašto bi Francuska trebalo da bude povlašćena u ovoj studiji? Važno je da na to pitanje odgovorimo čitaocima koji možda ne znaju mnogo o istoriji Evrope. Tokom kasnog XVII i XVIII veka Francuska je neosporno bila dominantna sila u kontinentalnoj Evropi i stalni suparnik Engleskoj u borbi za globalnu premoć nad morima i kolonijama. Oko 1700. godine, s kojom počinje ova knjiga, francusko carstvo je bilo moćno i bogato, i u njemu je živela četvrtina evropskog stanovništva. Njeni pisci i mislioci i njeni kulturni i umetnički obrasci imali su ogroman uticaj i van francuskih granica, u prosvetnim monarhijama Rusije, Austrije i Pruske. Francuski nije bio samo jezik diplomatije već je zamenio i latinski kao zajedničku intelektualnu valutu među obrazovanim ljudima. Francuski naučnici su bili pioniri u razvoju biomedicinskih i društvenih nauka, naročito sociologije i antropologije, a imali su glavnu ulogu i u razvoju istoriografije. Evropsko prosvetiteljstvo je zaista imalo jaku francusku komponentu, koja se danas često zanemaruje; rasprava o „ženskom pitanju” bila je jedna od centralnih tema.

Panevropski uticaj Francuske revolucije i njene vekovne posledice (uključujući nametanje Napoleonovog građanskog zakonika) mnogome su podsticali dalje feminističke inicijative van francuskih granica. Te inicijative su blisko povezane s razvojem nacionalnih političkih kultura i strateških planova nacionalnih država koje su tek nastajale. Zaista, mišljenja koja su preformulisala ulogu žene kao obrazovane majke građana koja čuva i širi nacionalni jezik, progresivni mislioci oba pola smatrali su u XIX veku za *sine qua non* izgradnje nacije i ključnu za uspostavljanje samostalnih uspešnih društava sa samostalnom vlašću. U isto vreme, feminističke inicijative su izronile obilja eksperimenata u društvenoj reorganizaciji, čak i kada su ostali postali uglavnom usmereni na pitanje društvenog poretka i kontrole. U drugoj knjizi mnogo se dublje bavim osobenostima francuske rasprave o takozvanom „ženskom pitanju”. Ovde ću samo istaći da su tokom XVIII i XIX veka kritičari društva i politike u Francuskoj ključno doprineli daljoj razradi feminističkog izazova koji je imao panevropski odjek daleko izvan geopolitičke teritorije francuskog kraljevstva, carstva i potonjih francuskih republika.

Shodno tome, dobrim delom sve do XX veka, većina ostalih društava u Evropi — uključujući Englesku i nemačke države — definisana je prema sličnosti ili razlikama u odnosu na Francusku. Politika odnosa između polova i pitanja koja se tiču odnosa između porodice i države postala su merila takvih poređenja. Nacije koje su u modernom smislu reči nastale u XIX veku, razvijale su čak sopstvene rodne identitete u odnosu na francusku kulturu i društvo, suprotstavljajući im se ponekad.

Feministički zahtevi prvenstveno su politički, a ne filozofski. Oni se nikada nisu pojavljivali u društveno-političkom vakuumu. Pokretali su se u konkretnim okolnostima, uz postavljanje eksplicitnih političkih zahteva za promenu. Shodno tome, u ovoj knjizi tvrdim da se istorija feminizma u Evropi mora razumeti kao sastavni deo šire, ponovo osmišljene političke istorije, koja obuhvata pitanja koja su često bila razmatrana u intelektualnim, društvenim, ekonomskim, demografskim i kulturnim istorijama. Pitanja feminizma su, ipak, u suštini interdisciplinarna: ona zahtevaju ispravljanje i ponovno uspostavljanje balansa moći između polova u svakoj oblasti ljudskog života. Moj pristup predstavlja moje lično istorijsko interesovanje i obrazovanje u političkoj i intelektualnoj istoriji, obogaćeno osvrtom na politiku odnosa između polova, interesovanje za demografska pitanja i holističku perspektivu prošlosti.

KAKO ČITATI OVU KNJIGU

Knjiga je podeljena na tri hronološka dela. Svaki počinje kontekstualnim uvodom. Prolog dalje smešta knjigu, a u I poglavlju dajem opštu definiciju feminizma i pokrećem neka pitanja pristupa, koje čitaoci mogu preskočiti ako nisi zainteresovani za metodologiju i žele da nastave čitanje priče. Uvod u svako poglavlje sadrži opšti deo o istorijskoj pozadini i kratak pregled sadržaja poglavlja. Oni isključivo služe za orijentaciju čitalaca.

Nameravala sam da napišem knjigu nagoveštavajući brojne mogućnosti feminističkog izazova a da zadržim i element neizvesnosti. Pokušala sam da ne odajem kraj ili „šta će biti dalje”, recimo kada govorim o „međuratnom” periodu. Dosta govorim o „posle”, ali ne i o „pre”. Nastojala sam da izbegnem retrospektivne tvrdnje, na primer da je feminizam na neki način istorijski beznačajan jer nikada nije bio „masovan” pokret ili da mu, kao pokretu, nedostaje potpuna nezavisnost, šta god to značilo, ili da okončanje podređenosti žena nije bio autentičan i nezavisan cilj feminizma. Smatram da su svi pokreti za društveno-političke promene duboko usađeni i da su deo odgovora na kulture u okruženju; o njima se podjednako mora suditi i u kontekstu vremena u kome su nastali i na temelju našeg današnjeg viđenja. Jasno je da čak i u Zapadnoj Evropi, gde je postojalo najviše mogućnosti za upućivanje izazova muškoj dominaciji, feministkinje nigde nisu zauzele dovoljno moćne pozicije da ostvare svoje težnje bez pozivanja na druge, često suparničke društvene i političke zahteve i pokrete. Feminizam nije neuspešan zbog ovoga. U suštini, u nekim društvima evropski feminizmi bili su izuzetno uspešni, i to ne samo kada su zastupnice i zastupnici feminizma primorali nosioce patrijarhalnih uređenja, religijskih ili svetovnih, da brane svoje poglede, da svoje argumente jasno izlože i da čine stalne mada nikada potpuno delotvorne proti-

vofanzive. Reakcije protiv feminističkih izazova nisu svojstvene samo kasnom XX veku već se stalno ponavljaju i tokom perioda koji ovde razmatramo.

Knjiga predstavlja otelovljenje stroge prakse istorijskog zanata posvećujući veliku pažnju hronološkom razvoju događaja, raspravama i naporima na planu političke mobilizacije onako kako su ih otkrivali i doživljavali njihovi savremenice i savremenici. U svom pristupu svesno izbegavam projekcije trenutnih (i često izvitoperenih) teorijskih preokupacija prošlošću. Naročito se bavim istorijskim kontekstima u kojima se presecaju putevi feminističke kritike i političke stvarnosti, kao i izborom reči i argumenata toga vremena koji je tvorio isprepletanu mrežu odnosa između teksta i konteksta. Cela knjiga se prvenstveno zasniva na primarnim objavljenim izvorima. Ako neki rad napisan oko 1780. godine, recimo, nije objavljen u narednih pola veka, neću ga koristiti da dokažem nešto u vezi s javnim raspravama te 1780. godine. Građa u rukopisu se u ovoj studiji ne računa. Ona je posvećena raspravi vođenoj u javnosti. Knjiga je, nedvosmisleno, studija koja pruža, recimo, ptičju ili satelitsku perspektivu, iz jedne tačke visoko iznad Evrope. S obzirom na hronološki i geografski zamah ovog projekta, u knjizi, nažalost, nema dovoljno biografskih pojedinosti iako su mnogi pojedinci pomenuti po imenu. Pojedinačni doprinosi se razmatraju u odnosu na uzorak pojedinačnih rasprava i političkih pokreta. Uprkos tome, želim da potvrdim, da su pojedinke i pojedinci dali nezamenljivi doprinos istoriji feminizama i da se nijedna individualna misao ili aktivnost pojedinca ne može odbaciti kao nebitna u odnosu na ulogu „istorijskih snaga” ili „diskurzivnih praksi”.

Kako sam za knjigu koristila ogroman broj naučnih radova (nisam mogla sve da uključim u bibliografske beleške i preporučenu literaturu: potpuna bibliografija je preko 100 strana — sa preredom od jednog reda), svi moji izvori su u napomenama namerno citirani iz originalnih objavljenih izvora na raznim jezicima.

Protekle dve decenije nastojala sam da uvek konsultujem originalne objavljene izvore; samo kada nisam uspevala da lociram fotokopije originalnih tekstova ili potvrde prethodnih citata, citirala bih ih preko unosa u sekundarnoj literaturi mada ne volim ovu praksu jer se tako stalno ponavljaju određene greške. Nedavno je pronađen značajan broj izvora iz zemalja koje se ne nalaze (ili su manje obrađene) u dvotomnoj zbirci istorijskih dokumenata *Žene, porodica i sloboda: Rasprava u dokumentima*, koju smo 1983. godine priredile Suzan Groag Bel i ja. Ona obuhvata izvore iz Španije, Italije, Grčke, Austrougarskog carstva, Danske, Švajcarske, Holandije, Belgije... U velikom broju slučajeva konsultovala sam stručne engleske prevode dokumenata na onim jezicima koje ne znam ili ih ne znam dovoljno dobro. Tamo gde je moguće, moja tumačenja se zasnivaju na dostupnim objavljenim naučnim radovima, ali sam u nekim slučajevima morala da se oslonim na površno znanje o izvorima ili na još neobjavljena dela do kojih sam došla zahvaljujući velikodušnosti svojih koleginica i kolega. Pristup naučnim radovima i izvorima u mnogim evopskim društvima umnogome su mi olakšale bibliotečke mreže koje su se razvile poslednjih deset godina u organizaciji Međunarodnog saveza za istraživanje istorije žena.

HRONOLOGIJA

Okvir za studiju o evropskim feminizmima

1622. Objavljena studija *Za ravnopravnost muškaraca i žena*, Mari Le Žar de Gurne.
1648. Završen Tridesetogodišnji rat potpisivanjem Vestfalskog mira.
1673. Objavljena studija *Za ravnopravnost polova* Fransoa Pulen de la Bar, u kojoj se nudi pretpostavka da „um nema pol”.
1686. Otvara se Svetovna škola za plemkinje u San Siru, koju je osnovala Madam Mentenon, supruga Luja XIV u morganatskom braku.
1687. U studiji *Obrazovanje za kćeri* Fransoa d' Salinjak d' la Mot Fenelo tvrdi da devojke treba vaspitavati da budu sposobne žene i majke, a ne *bels esprits* ili „plave čarape”; žene koje su polovina ljudskog roda.
1694. Meri Astel u studiji *Ozbiljan predlog damama* bori se za univerzitete za žene i ženske zajednice za one koje ne žele da se udaju.
1721. Monteske objavljuje *Persijska pisma*.
1732. Laura Basi stiče diplomu doktora filozofije na Univerzitetu u Bolonji.
1739. Objavljena je studija *Žena nije podređena muškarcu*, koju je napisala „Sofija, osoba od vrline”, kao i studija *Obrana žena* Benita Feiha iz Španije.
1742. Dorotea Kristin Leporin Erksleben tvrdi da žene imaju pravo da studiraju na univerzitetu.
1745. Madam Pompadur predstavljena dvoru kao zvanična ljubavnica Luja XV.
1748. U Monteskejevom *Duhu zakona* razmatra se položaj žena u uslovima tri oblika vladavine.
1756. U 6. tomu *Enciklopedije*, Žokur govori o mogućnosti da je potčinjenost žena muževima u braku društvena konstrukcija.
- 1758—59. Polemika između Žana le Ron d'Alambra i Žana Žaka Rusoa o ženskoj emancipaciji; *Obrana ženskih prava jedne „Dame”*;
- 1761—62. Objavljeni Rusoova *Julija ili Nova Eloiza* i *Emil — o vaspitanju*; pokrenut *Časopis za dame* (*Le Journal des dames*) Madam de Bomer. Šarlota Nordenfliht iz Švedske odgovara Rusou.
1763. Engleska pobeđuje Francusku u Sedmogodišnjem ratu.
1772. *Esej o karakteru, ponašanju i umu žena*, Antoana Lenara Tomasa.
1770. Održavaju se takmičenja u pisanju eseja o obrazovanju žena na francuskim akademijama; polemike filozofa o ženskom pitanju; rasprave lekara o osobenoj fizionomiji žena i zdravstvenim pitanjima.
1776. Proklamovana Američka deklaracija nezavisnosti.
1777. Objavljen antifeministički pamflet *Ginografije*, Restiv de la Bretona, koji predlaže da žene čak ne treba učiti da čitaju i pišu.
1782. Objavljen roman *Sara Burghart*, Betje Volf i Age Deken.

1787. Objavljeno Kondorseovo delo *Pisma građanina Nju Hejvena građaninu Virđzinije*, u kojem se autor zalaže za pravo glasa za žene, kao i *Memoari za žene a protiv muškaraca*, Madam de Koasi.
1789. Početak Francuske revolucije; objavljivanje ženskih svezaka; marš žena na Versaj (5—6. oktobar).
1790. Objavljivanje Kondorseovog *Pledoajea za građanstvo žena* i Hozefe Amar i Borbon *Diskursa o fizičkom i moralnom obrazovanju žena*.
1791. Proglašavanje prvog francuskog ustava; objavljeno delo Olimpije de Guž *Deklaracija o pravima žene*, kao i Taleranov izveštaj o javnim instrukcijama. Donet zakon o jednakom pravu na nasleđivanje za ćerke; puna građanska (vlasnička) prava za neudate žene u Francuskoj.
1792. Objavljivanje dela Meri Vulstonkraft *Odbrana prava žena* i Teodora Gotliba fon Hipela; u Parizu se Polin Leon bori za prava žena da nose oružje.
1793. Nacionalna skupština izglasava pogubljenje francuskog kralja; Pridom se sukobljava sa predsednicama ženskih klubova iz provincije; Pjer Gijomar brani političku jednakost pojedinaca, naročito žena; Parisko društvo revolucionarnih žena republikanki bori se za stroge ekonomske kontrole; Šarlota Kordej ubija Maraa; Odbor za javnu bezbednost zatvara ženske klubove; na giljotini pogubljene Olimpija de Guž, Manon Rolan i kraljica Marija Antoaneta
- 1794—98. Francuska vojska pod vodstvom Napoleona „oslobađa” italijanske države; doneta Peticija za prava žena u novim italijanskim republikama; Holandski traktati o ženskim pravima; Fihte objavljuje *Nauku prava*; nemački naučnici raspravljaju o razlici između polova; engleski političari se podmevaju zahtevima za ženska politička prava.
- 1800—04. Napoleon postaje prvi konzul, a potom i car; proglašava se Francuski građanski zakonik; uvod u prostituciju koju kontroliše država.
1807. Žermen de Stal objavljuje *Korin*; Napoleon osniva školu za ćerke pripadnika Legije časti.
1805. Francuska vojska maršira širom Evrope.
1815. Žene u nemačkim državama organizuju patriotska društva da bi se oduprle Francuzima.
- 1808—15. Objavljena studija *Teorija četiri pokreta* Šarla Furijea; održan Bečki kongres; ukinuto ropstvo; izvršena restauracija monarhija.
1820. Snažna ograničenja slobode štampe i udruživanja širom Evrope; objavljivanje mnogih traktata o ženskom obrazovanju; revolucija u Grčkoj 1821.
1825. Objavljena *Rasprava polovine čovečanstva, žena, protiv namera druge polovine, muškaraca, da ih zadrže u političkom, a samim tim i u društvenom i porodičnom ropstvu* Vilijema Tomsona i Ane Dojl Viler.
1830. Nova revolucija u Parizu; nezavisnost Belgije; revolucija u Poljskoj.
1831. Sensimonovci ističu svoj apel u kome se zastupa ideja o povratku čulnosti.

1832. Suzana Voalken sa saradnicima objavljuje *Slobodnu ženu*; objavljen roman Žorž Sand *Indijana*. Reformski zakon izričito isključuje pravo glasa za žene.
1833. Eženi Niboje osniva u Lionu Savetovalište za žene.
1834. Luj Eme Martin objavio *Obrazovanje majki*; kontroverze oko rada žena i reformi rada u *Pioniru*; masakr radnika u Lionu.
1836. *Časopis za dame* objavila Madlen Putre de Mošamp; objavljena *Prostitucija u Parizu* Paren d'Šatlea.
- 1837—40. Vođena kampanja za reformu položaja žena u judaizmu.
1838. Karolina Norton objavila protest o starateljstvu nad decom.
1839. Objavljen roman Karla Almkvista *Zahtev* (na engleskom, Sara Vidbek).
1841. Etjen Kabe *Put u Ikariju* (komunistička zajednica kao raj za žene, gde će svako biti u braku).
1843. Marion Rejd objavila u Edinburgu *Molbu ženama*, a Flora Tristan objavila *Radničku uniju*.
1846. Prudon daje ženama da biraju, „Domaćica ili bludnica”.
1847. Objavljen roman *Džejn Ejr*, Šarlote Bronte pod muškim pseudonimom; Tenison *Princeza*.
1848. Martovske revolucije u Parizu, Berlinu, Beču... Francuska privremena vlada ustanovila univerzalno pravo glasa za muškarce, ukinula ropstvo u kolonijama, podržala Leguveova predavanja o istoriji žena na Koleč d Frans; Parižanke zahtevale da znaju zašto se žene „politički zaboravljaju”; osnivaju se ženski klubovi i pokreće ženska štampa, *Glas žena*; zahtevaju se pravo glasa i političkog predstavljanja; Ogist Kont objavio *Sistem političkog pozitivizma*, u kome tvrdi da „muškarac mora da obezbedi ženu” i ženama dodeljuje ulogu sveštenica religije humanosti; sredinom jula u SAD (Seneca Falls) održana konvencija o ženskim pravima; krajem jula zatvoreni parski ženski klubovi; vođene rasprave o ženskom pitanju u štampi na nemačkom jeziku; osnovani ženski klubovi u Beču, Berlinu...
1849. Žana Deroan pokreće *Žensko mišljenje*, objavljuje svoju kandidaturu za državnu službu; polemika sa Prudonom; Lujza Oto osniva *Ženske novine* (Majsen); Papskom enciklikom *Ubi Primum* predlaže se uzdizanje Device Marije da bi se žene privukle da podrže Katoličku crkvu; odgovor Johana Ronga iz progresivne nemačke katoličke sekte.
1850. Represija u Parizu, Prusiji; novi zakoni protiv udruživanja i štampe.
1851. Deroan i Rolan šalju iz zatvora pisma ženama u Americi; objavljen članak Herijet Tejlor Mil u *Vestminsterskoj reviji*.
- 1852—54. Žana Deroan objavljuje *Časopis za žene* u kojem su članci na francuskom i engleskom jeziku.
1854. Objava papske dogme o bezgrešnom začeću Device Marije; Barbara Li Smit protestuje zbog pravnog položaja udatih žena u Engleskoj.
- 1854—55. U Oslu objavljen roman Kamile Kolet *Ćerka guvernera okruga*. Objavljen roman Fredrike Bremer *Herta* u Stokholmu.
1856. Peticija žena Parlamentu (London).

- 1856—57. Ženi Deriko napada P. Ž. Prudona.
1858. Objavljeno Prudonovo delo *O pravdi*, kao i *Antiprudonističke ideje* Žilijet Lamber; Britanski parlament donosi ograničenje da se medicinskom profesijom mogu baviti samo oni koji imaju britansku diplomu, reagujući na to što se Elizabet Blekvel prijavila kao lekarka sa američkom diplomom i praksom u Francuskoj.
1859. Ženama u Rusiji dozvoljava se da pohađaju predavanja na univerzitetu.
1859. Objavljena dela *Ljubav* i *Žena* Žila Mišlea.
1860. Ženi P. Deriko objavljuje *Oslobođenu ženu*.
- 1860—65. Građanski rat u SAD; ukinuto ropstvo (1864—1865).
- 1860—65. U Rusiji ukinuto kmetstvo.
- 1860—63. Mihajlov i Černiševski bave se ženskim pitanjem u *Savremeniku*.
1861. Objavljena Mejnova knjiga *Antičko pravo* i Bahofenova *Pravo majke*; ujedinjenje Italije; počinje kodifikacija zakona; Žili Viktoar Dobije, prva žena koja je položila francusku maturu, Žil Simon optužuje „radnu ženu” u *L'Ouvriere*.
1862. Žene koje u Švedskoj plaćaju porez dobile pravo da glasaju na opštinskim izborima.
1864. Univerzitet u Cirihi otvorio vrata medicinske škole za žene.
1865. Lujza Oto osnovala Udruženje nemačkih žena; V. Fingerhut Naperstek osnovala Američki klub za dame u Pragu.
1866. Masovna ženska sifražetska peticija u Engleskoj, Žili Viktoar Dobije objavila *Sirotu ženu* 1866—67.
 Rasprave o ženskom radu na kongresu Međunarodnog udruženja radnika u Ženevi;
 Usvajanje Zakona o zaraznim bolestima (1866, 1867) u Engleskoj.
1867. Britanski Donji dom parlamenta raspravljao o amandmanu o pravu glasa žena koji je podneo Džon Stjuart Mil na Drugi reformski zakon; na Univerzitetu u Cirihi prvi put diploma medicine ženi; donet Ustav Austrougarske monarhije.
- 1867—68. Pristalice sekularizma i katolici raspravljaju u Parizu o kursevima predavanja za devojke u Parizu.
1868. Emili Dejvis tvrdi da engleske devojčice moraju da prođu isti prijemni ispit za univerzitet kao i dečaci.
1869. Pola Mink i druge žene brane pravo žena na rad u Parizu; u Parizu Mari Geg osniva Međunarodno udruženje žena; carica Evgenija otvara za žene pariski Medicinski fakultet.
1869. Džon Stjuart Mil objavio *O podređenosti žena*.
 Neudatim ženama u Engleskoj dato pravo glasa na lokalnim izborima.
- 1869—75. Vođene rasprave o fizičkoj i mentalnoj podobnosti žena za više obrazovanje; u Kembridžu osnovani koledži Girton i Njunem; Sofija Džeks Blejk i njene prijateljice dobile dozvolu da studiraju medicinu na Univerzitetu u Edinburgu.

- 1870—71. Vođen francusko-pruski rat, izbila Pariska komuna; Nemačka se ujedinila; Francuska ustanovila privremenu vladu koja vodi ka Trećoj republici (1875); obnovljeno Međunarodno udruženje žena.
1871. Osnovano Dansko udruženje žena; Nemačkim ustavom iz 1871. ustanovljeno opšte pravo glasa muškaraca na izborima za predstavnike u Parlamentu; abortus proglašen krivičnim delom po nemačkom Krivičnom zakonu.
1872. U Petrogradu ustanovljeni kursevi iz medicine samo za žene (ponovo zatvoreni 1887). Osnovana *Solidarite* u Švajcarskoj.
1874. Džozefina Batler i njeni saradnici počeli borbu protiv sistema regulisane prostitucije u Evropi, naročito protiv francuskog sistema.
1876. Britanski parlament izmenio Medicinski zakon, iz koga su uklonjena ograničenja zasnovana na razlikama između polova.
1877. U Ženevi osnovana Britanska i kontinentalna federacije za ukidanje prostitucije.
1878. U Parizu održan Prvi međunarodni kongres o pravima žena; Ibertina Okler negoduje zbog činjenice da pravo glasa za žene nije na agendi Kongresa; Rusija prvi put otvara ženama vrata univerziteta; Univerzitet u Nufšatelu otvoren za žene.
1879. Avgust Bebel objavio *Žena u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*; Ibertina Okler poziva Kongres francuskih radnika da podrži prava žena.
1880. U Kopenhagenu prvi put izvedena drama *Lutkina kuća* Henrika Ibzena, objavljena 1879. godine; Francuska uvela besplatno i obavezno osnovno obrazovanje i posebne državne srednje škole za devojke.
1881. U Milanu Ana Marija Moconi osniva udruženje Liga za promociju ženskih interesa.
1883. U Britaniji ukinut Zakon o zaraznim bolestima; objavljena *Priča o afričkoj farmi* Oliv Šrajner.
1884. Objavljena *Žensko pitanje u Evropi* Teodora Stentona; objavljeno *Poreklo porodice, privatne svojine i države* Fridriha Engelsa; osnovano, Žensko udruženje za pravo glasa, Udruženje Fredrike Bremer (Švedska); regulisanje prostitucije prebačeno iz nadležnosti lokalne pariske vlasti na francusko Ministarstvo unutrašnjih poslova.
1887. U Parizu objavljen *Journal* Mari Beškirtsef; NWSA osniva Međunarodni savet žena (ICW) u Vašingtonu.
1889. Stogodišnjica Francuske revolucije; međunarodne izložbe u Parizu; dva međunarodna ženska kongresa održana u Parizu; osnovano Drugo međunarodno udruženje radnika; Berta fon Zutner objavila *Dole oružje*.
1890. Održan Međunarodni kongres o ograničavanju ženskog rada koji je sazvala nemačka vlada; žene u Beču izgubile pravo glasa na lokalnim izborima.

1891. Osnovana Međunarodna aboliciona federacija.
1891. Doneta papska enciklika *Rerum Novarum*.
1892. U maju u Parizu održan prvi samoproklamovani „feministički” kongres žena.
1893. Osnovano Opšte austrijsko udruženje žena.
1894. Osnovana Federacija nemačkih ženskih društava (BDF).
1895. Nemice socijaldemokratkinje odbacuju „buržoaski feminizam”.
1896. Elen Kej utvrđuje važnost materinstva u odnosu na plaćeni rad žena i traži veće subvencije za majke; u Parizu održan Drugi feministički kongres; Mari Možere ustanovljava hrišćanski feminizam u Parizu; održan međunarodni kongres u Berlinu, feministkinje počele proteste protiv novog Nemačkog građanskog zakonika.
1897. U Pragu održan Prvi kongres „čehoslovačkih” žena; osnovano Centralno udruženje Čehinja; održan međunarodni feministički kongres u Belgiji; u Parizu osnovana *Le Fronde*; osnovana Nacionalna unija društava za pravo glasa žena; ženama dozvoljeno da studiraju na Univerzitetu u Beču.
1899. Ženska peticija (milion potpisa) upućena Svetskoj mirovnoj konferenciji u Hagu.
- 1899—1900. U Londonu održan veliki kongres Međunarodnog saveta žena; u Parizu održana dva feministička međunarodna kongresa.
1900. Mari Možere, osnovala Federaciju Jovanka Orleanka.
1901. U Norveškoj žene koje plaćaju porez stekle pravo glasa na lokalnim izborima i pravo da budu birane; prvi predlog za žensko pravo glasa poslat Domu poslanika u Francuskoj.
1902. Radnička partija u Belgiji prestala da podržava pokret za pravo glasa žena; u Vašingtonu osnovan Međunarodni savez za pravo glasa žena.
1903. U Mančesteru osnovana Ženska socijalpolitička unija.
1904. U Berlinu održana osnivačka konferencija Međunarodnog saveza za pravo glasa žena; donet Međunarodni sporazum o sprečavanju trgovine belim robljem; Berta Papenhajm osnovala Jevrejsku žensku federaciju; Elen Kej objavila prvi tom svog dela *Životne linije*; održani protesti feministkinja u Parizu i Beču protiv građanskih zakonika Francuske i Austrije.
1905. U Moskvi osnovana Unija za jednaka prava žena; Roza Mejreder objavila *Kritičarima ženskosti*.
1906. Žene (i muškarci) dobili su pravo glasa u Finskoj; ruska Duma raspravlja o pravu glasa žena; Sibila Aleramo objavila knjigu *Žena*.
1907. Ženska sekcija Drugog međunarodnog udruženja radnika (Druge internacionale) proglasila neograničeno pravo glasa žena kao socijalistički cilj.
1908. U Petrogradu održan Sveruski kongres žena; ukinute zabrane učešća Nemica u javnom životu.
1909. Aleksandra Kolontaj objavila *Društvene osnove ženskog pitanja*; osnovana Francuska unija za pravo glasa žena.

1910. Socijalistkinje prihvatile Međunarodni dan žena; doneta Međunarodna konvencija o ukidanju trgovine belim robljem; osnovana Republička liga Portugalki.
1911. U Norveškoj žena izabrana u parlament.
1912. Parlamentarni poraz Trećeg nacarta zakona o pomirenju (izornoj reformi) u Velikoj Britaniji; Česi izabrali ženu za Skupštinu Bohemije.
1913. Žene u Norveškoj stekle puno parlamentarno pravo glasa; u Budimpešti se sastaje IWSA; abolicionisti se sreću u Parizu i Londonu, proklamovan Zakon „mačke i miša”; jedna engleska sifražetkinja bacila se 4. juna ispred kraljevog konja.
1914. Objavljena *Prostitucija u Evropi* Abrahama Fleksnera; sifražetske kampanje dostižu vrhunac u Francuskoj (proleće i rano leto); Međunarodni savet žena (ICW) sastaje se u Rimu; IWSA počinje masovni miting za pravo glasa u Rimu (maj).
1914. Ubijen austrougarski prestolonaslednik u Sarajevu.
- 1914—18. Prvi svetski rat (avgust 1914. — novembar 1918).
1914. Donet manifest IWSA, koji zahteva arbitražu.
1915. U Hagu održan Međunarodni kongres žena; osnovana Međunarodna liga žena za mir koja je 1919. postala Međunarodna liga žena za mir i slobodu; žene u Danskoj dobile pravo glasa.
1916. U Dablinu podignut Uskršnji ustanak.
1917. U februaru počela Ruska revolucija; u oktobru boljševici dolaze na vlast i proglašavaju jednakost žena i muškaraca.
1918. Britanke starije od 30 godina dobile pravo glasa zajedno s onim muškarcima koji do tada nisu imali pravo glasa; u novembru održan Sveruski kongres žena; u Velikoj Britaniji donet Zakon o materinstvu i brizi o detetu; osnovano Nacionalno udruženje Španjolki.
- 1917—19. Žene dobile pravo glasa (u različitim oblicima) u Holandiji, Rusiji, Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Austriji, Čehoslovačkoj, Poljskoj, ali ne i u Francuskoj, Italiji, Španiji, Grčkoj, Rumuniji ili Bugarskoj.
1919. Udruženja žena koja podržavaju pravo glasa za žene sastala se u Parizu da bi uticala na mirovne pregovore u Versaju; osnovane Liga naroda i Međunarodna organizacija rada, kao i Ženska međunarodna liga za mir i slobodu u Cirihi; u Vašingtonu održana MRO konferencija o radu žena; prvi međunarodni kongres radnica.
1920. Ruska revolucionarna vlada u novembru legalizovala abortus; pronatalisti u Francuskoj proglašavaju „prava porodice”.
1922. Musolini i fašisti dolaze na vlast u Italiji.
1924. Elinor Retbon objavila *Uništenu porodicu*; održana ICW konferencija o prevenciji uzroka rata.
- 1925—26. Sigmund Frojd piše o ženskom pitanju; Karen Horni mu odgovara.
1926. U SSSR-u donet sovjetski Zakonik o braku i razvodu; u Parizu održan IWSA kongres: podela oko zaštitnog zakonodavstva za žene; IWSA postaje Međunarodno udruženje žena (LAW).

1927. Liga naroda objavila *Izveštaj specijalnog stručnog tela o trgovini ženama i decom*
Na Univerzitetu Oksford uvedeno ograničenje broja studentkinja koje će biti primljene.
1928. Pakt Kelog—Brijan o odricanju od rata kao instrumentalne politike; Redklif Hol objavio *Bunar usamljenosti*.
1929. Pad na berzi; početak velike depresije; počinju istupi protiv zapošljavanja žena i feministkinje lobiraju i vode kampanje protiv toga.
1930. Doneta papska enciklika *Casti Connubi*.
1931. U Španiji proglašena republika; u Španiji žene dobijaju pravo glasa. ILO podržava Konvenciju o istoj plati za isti rad; osnovan Lisabonski odbor Ženske međunarodne konferencije rada.
1932. Masovna peticija žena upućena Konferenciji o razoružanju Lige naroda u Ženevi.
1933. Hitler dolazi na vlast u Nemačkoj, nacisti naređuju da se raspuste sve organizacije; u znak protesta zatvara se BDF.
1934. Donet Manifest Svetskog kongresa žena protiv rata i fašizma; Vinifred Holtbi objavljuje *Žene i civilizacija koja se menja*.
1935. Musolini u oktobru zauzima Abisiju (Etiopiju).
1936. Vlada narodnog fronta u Francuskoj postavlja tri žene za ministre; u Španiji počinje građanski rat; osniva se časopis *Slobodne žene*.
- 1936—38. U Švedskoj sprovedene pronatalističke reforme; Gunar i Alva Mirdal smatraju da žene koje rade imaju prava na decu.
1937. U Parizu održan Kongres međunarodnog ženskog odbora protiv rata i fašizma; Liga naroda formira Komitet za položaj žena; Ustav Republike Irske omogućuje ženama pravo glasa.
1938. Virdžinija Vulf objavila *Tri gvineje*.
1938. Nacistička Nemačka vrši invaziju i aneksiju Austrije, pa Čehoslovačke.
1939. Potpisan pakt između Nemačke i Sovjetskog Saveza; nacistička Nemačka izvršila invaziju na Poljsku; počinje Drugi svetski rat; nacistička Nemačka porazila Francusku; IAW se sastaje u Kopenhagenu; Liga naroda objavljuje *Zakon i ženski rad*.
1940. Alva Mirdal objavila u Švedskoj *Nacija i porodica*.
1941. Elin Vagner objavila *Budilnik*.
1942. U *Beveridge Report* (Engleska) ustanovljava se sistem socijalne zaštite prema kome žena može da je koristi isključivo posredstvom zaposlenih supruge.
1944. Donet novi sovjetski Porodični zakon; u maju počela Ujedinjena ofanziva protiv sila Osovine.
1945. Završen Drugi svetski rat; papin govor „Žensko dostojanstvo” emitovan putem radija; žene u Francuskoj i Italiji prvi put glasaju; osnovane Ujedinjene nacije; u Parizu osnovan Međunarodni komunistički demokratski ženski savez (WIDF).

1946. Osnovana komisija UN za položaj žena; Viola Klajn objavila *Ženski karakter: Istorija ideologije*.
1947. Potvrđen hladni rat; Maršalov i Molotovljev plan.
1948. Doneta Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN.
1949. Objavljena knjiga Margaret Mid *Muškarac i žena*; objavljen *Drugi pol* Simon de Bovoar; održana Konvencija UN o sprečavanju trgovine ljudima i eksploataciji i prostituciji ostalih.
1952. Konvencija Međunarodne radničke organizacije o jednakoj nadoknadi za rad za muškarce i žene.
1953. WIDF pokreće pitanja prava žena u Kopenhagenu na Svetskom kongresu žena.
1955. Unesco objavljuje Diveržeovo istraživanje *Politička uloga žene*.

ISTORIJA, SEĆANJE I JAČANJE

Pokret za okončanje podređenosti žena muškarcima, nazvan feminizam, jeste stalni, trajni politički projekat, čiji koreni sežu duboko u evropsku prošlost. Feminizmi (u množini) mogu se prepoznati u mnogim evropskim društvima, i u prošlosti i u sadašnjosti. U nekim društvima su postajali bitna odlika političke kulture. Feministička misao i delovanje ne stoje izvan — ili na periferiji — takozvane zapadne tradicije. Oni su njen integralni deo, tema koja se ponavlja u evropskoj misli i politici.¹

Stavove o feminizmu treba ubedljivo prikazati budući da dugo nisu bili prepoznati, što ukazuje na brisanje jedne neverovatne borbe, borbe koja je i danas značajna i za žene i muškarce, bez obzira na to da li žive u Evropi ili van njenih granica. Kada se istorija feminizama uključi u istoriju evropske misli i politike, naše razumevanje evropske prošlosti — i njenog značaja za sadašnjost i budućnost — korenito se menja. Zašto onda znamo tako malo o feminizmu? Ili nam je možda uskraćeno znanje o feminističkoj tradiciji?

Jedan odgovor je možda sadržan u razlozima koje su nam predale „zapadna misao” i politika, ili ono što su nas učili da je zapadna misao (i politika). Kada se sve to kritički posmatra, iz feminističke perspektive i s celom novom arhivom ponovo otkrivenog znanja, prošlost izgleda drugačije. Više ne vidimo dugi, linearni sled dinastija, ratova, osvajanja, revolucija ili velikih stremljenja, kao što su uspon buržoazije, kapitalizma ili nacionalnih država. Više ne vidimo savršeno jasnu istoriju velikih ideja velikih mislilaca zapadne filozofije. Ono što vidimo je mnogo intrigantnije — dugi, neregularni, ali značajni skup polemika, rasprava, frakcija u sukobima, napredovanja, nazadovanja, poraza i povremenih pobeda, i to ne samo onih konvencionalnih. Odnosi između muškaraca i žena, odnosno između polova, nisu samo uveličavajuće staklo za ponovno iščitavanje prošlosti, oni se nalaze u olujnom središtu polemike.

U ovoj knjizi je zabeležen niz političkih izazova i odgovora na mušku dominaciju ili hegemoniju prvenstveno na evropskom kontinentu, u vremenskom periodu od 1700. do 1950. godine. Ovi izazovi podrazumevaju kritičku misao i političke akcije koje su počele žene sa svojim saosećajnim saveznicima. Postavljena su pitanja autoriteta i postavljanja pravila o braku, obrazovanju, nasledstvu, izvorima prihoda, radu, političkom učešću, porodičnoj strukturi, čak i o organizaciji samog znanja. Feministički naponi usmereni ka emancipaciji žena, kao i organizovani otpor njihovih protivnika su, kako to i kažu naslov i sadržaj ove knjige, centralna tema za naše istorijsko razumevanje politike u evropskim društvima. Oni takođe odslikavaju naše istorijsko razumevanje društava koja su daleko od Evrope, ali ih je Evropa veoma duboko dotakla, i to nastavljaju da ističu (ili da se protive) podražavanjem evropskih kultura. U ovoj knjizi neću govoriti o ovim društvima, ali je važno ukazati na povezanost s njima.

¹ O definiciji feminizma i istoriji feminizama videti: Prvo poglavlje.

Istorija feminizama u Evropi deo je doslovno svakog polja istorijskog istraživanja — političkog, intelektualnog, društvenog, ekonomskog, kulturnog, religioznog i tako dalje. Uprkos obimu i sveobuhvatnosti literature, istorijsko sećanje na ovaj mnogostruki izazov je i dalje zanemarljivo, čak toliko da i samo njegovo postojanje može biti dovedeno u pitanje. Dokazi su, poput zakopanog blaga, ležali ispod površine standardnih istorijskih svedočenja, predstavljajući „neautorizovan” prikaz prošlosti.

Koliko taj „neautorizovan” deo prošlosti usmerava u pogrešnom pravcu? Slušajte ove glasove iz ranog XX veka. Francuska aktivistkinja Avril de Sen Kroa pisala je 1907. godine da je *napredak feminizma* „činjenica koju niko ne može da ospori, to je pokret koji nijedna sila ne može zaustaviti. Žena je postala činilac o kome se mora razmišljati”.² *Ženski pokret* je, kako je primetila britanska sifražetkinja Milsent Geret Fosit 1913. godine, „jedan od najvećih događaja koji su se odigrali u istoriji sveta”.³

„Drugi pokreti za oslobođenje imali su za cilj da poboljšaju položaj relativno male grupe ili klase. Cilj ženskih pokreta nije ništa manje nego poboljšanje položaja čitavog pola — pola ljudske rase — povećavanja slobode i vrednosti ženskog roda. Oni utiču na veći broj ljudi nego što je to učinio bilo koji prošli reformistički pokret jer ulaze u domove i menjaju karakter ličnosti.”

A švedska spisateljica i zagovornica prava majki Elen Kej tvrdila je: „Borba koju žene sada vode je dalekosežnija od svih ostalih i ako ne bude bilo diverzija, ona će konačno u svom fanatizmu prevazići bilo koji rat, religiju ili rasu.”⁴ Njeni savremenici, koji su čitali ove tvrdnje, verovatno su „hvatali beleške”. Trebalo bi to i mi da uradimo.

Uprkos ovakvim svedočenjima, uprkos snazi i zamahu svih narednih feminističkih pokušaja da ospore i uklone mušku hegemoniju od XIX do ranog XX veka, ni istorija feminizama — ni istorija žena, koja je ipak šira i povezana s projektom feminizma koji je njen deo — nije uspela da postane moćna za duže vreme. *Žene*, kako tvrdi Simon de Bovoar u uvodu knjige *Drugi pol* (1949), „nemaju dovoljno sredstava da bi se organizovale u celinu koja može da se izbori sa drugom uzajamnom celinom. One nemaju istoriju, nemaju prošlost, nemaju svoju religiju i ne dele takvu solidarnost rada i interesa kakvu ima proleterijat”.⁵ To je bila ozbiljno varljiva tvrdnja čak i 1949. godine.

² O definiciji feminizma i istoriji feminizama videti: Prvo poglavlje.

³ Madame Avril de Sainte-Croix, *Le Féminisme* (Paris: V. Giard & E. Bière, 1907), 6. Lično ime ove spisateljice dato je dvojako: kao Ženija i kao Adrijen.

⁴ Milisent Geret Fosit, „Uvod”, u H. M. Swanwick, *The Future of Women's Movement* (London: G. Bell, 1913), xii.

⁵ Ellen Key, *Love and Marriage*, prevodilac Arthur G. Chater (New York: G. P. Putnam's Sons, 1911), 214; original na švedskom: *Lifslinjer af Ellen Key*, 1904.

PREVAZILAŽENJE AMNEZIJE

Ranih sedamdesetih godina XX veka nova generacija feministkinja u Evropi iskreno je verovala da počinje od „nulte godine”. Ipak, morate se zapitati kako se moglo zaboraviti i izbrisati sećanje na jedan tako značajan pokret, takve napore, takva osporavanja mišljenja i akcije. Kako su i žene i muškarci mogli to da ne znaju? Zašto profesionalni istoričari nikada nisu ozbiljno shvatali istoriju feminizma i zašto je nisu proučavali mlade žene i muškarci koji su hrlili na koledže i univerzitete širom Evrope i Amerike tokom pedesetih i šezdesetih godina XX veka? I zašto se istorija feminizma i sada tako retko proučava? Činjenica je da znanje često može uliti novu snagu, kao što delimično znanje ili nedostatak znanja mogu onesposobiti. I zaista, decenijama su se istorijom feminizma svi nedovoljno bavili, i nacionalna i međunarodna zajednica istoričara, da ne pominjem predavače u školama. Istorija feminizma je i danas nepoželjan uljez.

Istorija feminizma, ne samo u prošlosti već i današnjih dana, uspešno je izbrisana, zakopana i potisnuta kako je Dejl Spender rečito naglasila osamdesetih godina, i to govoreći o kontinuitetu feminističkih aktivnosti u Engleskoj dvadesetih godina XX veka. „Da li zaista ima neke razlike u našim životima”, pitala je, „ako znamo da je postojao snažan i raznovrstan ženski pokret koji se bavio sličnim problemima, koji je vodio znatno veće kampanje u poređenju s onima u kojima smo učestvovali poslednjih nekoliko decenija?” Spenderova je kratko odgovorila: „Da.” „To da verujemo da smo mi same, da smo počele protest koji niko ranije nije započeo, da nas stalno muče sumnje da smo ranjive, bez uzora, iskustva ili vođstva... Može se spoznati velika snaga i velika radost iz saznanja da... su mnoge žene ranije mislile o muškoj moći isto ono što mnoge žene misle i danas.”⁶

Razvoj ženske istorije u nacionalnom kontekstu i pojava feminističke učenosti sedamdesetih godina XX veka ipak su dosta doprineli da se Dejl Spender ne oseća više tako loše i da, dok ovaj rad šaljem svom izdavaču, naučnici i izdavači u mnogim zemljama saraduju da bi obogatili naše znanje o istoriji žena i istoriji feminizma na nacionalnom nivou, onako kako Simon de Bovoar i njene savremenice verovatno nisu zamišljale. Komparativni, internacionalni rad o Evropi, s druge strane, ostao je relativno skroman, osim dva važna rada Ričarda Dž. Evansa i Džejn Rendal.⁷

U okviru interdisciplinarnih ženskih studija na koledžima i univerzitetima Severne Amerike studentkinjama i studentima je ponekad ponuđeno da studiraju istorije feminizma u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji i Kanadi. Na srednjoškolskom uzrastu takve ponude su i dalje izuzeci. Ali, čak i u programima ženskih studija na univerzitetskom nivou zapostavljano je proučavanje istorije feminizma u drugim delovima sveta. Naučnici i predavači stručni za neke druge discipline retko osećaju obavezu da svoja predavanja posvete ženskoj istoriji, a naročito istoriji feminizma, iako očekuju da njihove kolege istoričari prevazilaze granice između disciplina, kultura i kontinenata. Znanje o feminizmu mnogima danas znači samo „feminističku teoriju” ili feminističku praksu od sedam-

⁶ Simon de Bovoar, „Uvod”, u *The Second Sex*, prevodilac i urednik H. M. Parshley (New York: The Modern Library, 1968; original publikovan u dva toma na francuskom, 1949), xix.

⁷ Dejl Spender, „Uvod”, u *Time and Tide Wait for No Man* (London: Pandora Press, 1987), 2.

desetih naovamo iako se ono što se „smatra” „znanjem” ili „teorijom” stalno preispituje, a njihovo mesto u istoriji se i dalje potcenjuje.⁸

U Evropi je situacija bila mnogo teža; ne samo da je bilo teško uvesti nastavu ženskih studija, a naročito je institucionalizovati, već je ženska istorija — da ne govorim o istoriji feminizma — nailazila na ozbiljan i stalan otpor obrazovnih institucija u velikim sistemima koje kontroliše država, koji uobraženo brane „opšte” znanje od upada onoga što oni vide kao „separatističko” ili podeljeno znanje.⁹ Teško je ubediti takve autoritete da ženska istorija nije na margini, da žene zaista čine više od polovine stanovništva — a u nekim kulturama mlade žene sada čine većinu studenata — i da je feminizam politika koja se zasniva na jednom od najistaknutijih odnosa u ljudskom društvu: onom između žena i muškaraca. Izgleda skandalozno da studenti nisu upoznati sa istorijom ovih politika, čiji uspesi i padovi uveliko utiču na njihove živote!

Kada sam ranih sedamdesetih počela da proučavam istoriju feminizama u Evropi, postojalo je nekoliko zbirki dokumenata na engleskom jeziku u kojima se raspravljalo o ženskom pitanju u SAD, uz nekoliko dodatnih tekstova Virdžinije Vulf, Fridriha Engelsa i Avgusta Bebelja; neke druge zbirke su sadržale veliki broj senzacionalističkih tekstova antifeministički orijentisanih muškaraca, od Aristotela do Ničea.¹⁰ Jednoga dana, 1972. godine, tražeći materijale za kurs na kome je trebalo da održim predavanja *Žene u zapadnoj istoriji*, pregledala sam najdublje niše sa knjigama u Stenford biblioteci i među starim knjigama na policama, pronašla kategoriju 396 po decimalnom sistemu klasifikacije — „žene”. Tu sam otkrila dva bisera. Prvi je zbirka *Žensko pitanje u Evropi* Teodora Stentona, o čemu ću više govoriti u Poglavlju 6. Drugi — knjiga *Žene i feminizam*, koju je uredio H.J. Meler, za katalog Geritsen kolekcije o ženskoj istoriji, objavljen 1900. godine. Kakvo otkriće! U drugoj knjizi se nalazila iscrpna lista dela o

⁸ Dve knjige o kojima je reč su: Richard J. Evans, *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia, 1840—1920*. (London: Croom Helm; New York: Barnes & Noble, 1977), i Jane Rendall, *The Origins of Modern Feminism: Women in Britain, France, and the United States, 1780—1860*. (London: Macmillan, 1983; New York: Shocken, 1984). O ovim i drugim ranijim radovima, videti u: „Challenging Male Hegemony: Feminist Criticism and the Context for Women's Movements in the Age of European Revolutions and Counter-Revolution, 1789—1860”, predavanju održanom u Evropi o pokretu žena u XIX veku, Stuttgart/Birkach, 31 May — 4 June 1995, u štampi.

⁹ Za Francusku, videti: Françoise Thébaud, *Écrire l'histoire des femmes* (Fontenay Saint-Cloud: ENS Éditions, 1998); za druge evropske zemlje videti esej: *Writing Women's History: International Perspectives*, ur. Karen Offen, Ruth Roach Peirson i Jane Rendall (London: Macmillan; Bloomington: Indiana University Press, 1991).

¹⁰ Videti: Miriam Schneir, *Feminism: The Essential Historical Writings* (New York: Random House, 1972) i Alice Rossi, ed., *The Feminist Papers* (New York: Columbia University Press, 1972; Bantam Books, 1973). Videti i: Julia O'Faolain i Lauro Martines, ur., *Not in God's Image* (New York: Harper & Row, 1973) i Susan Groag Bell, *Women: From the Greeks to the French Revolution* (Belmont: Wadsworth, 1973; 2. izd., Stanford: Stanford University Press, 1980). Izvori za proučavanje istorije ženskog pitanja u Evropi nije bila dostupna američkim studentkinjama i studentima koji ne govore evropske jezike, što je navelo Suzan Groag Bel i mene da objavimo dvotomnu zbirku dokumenata: *Women, the Family, and Freedom: The Debate in Documents, 1750—1950*. (Stanford: Stanford University Press, 1983; u daljem tekstu WFF).

evropskoj ženskoj istoriji, feminističkih časopisa, sanduk s blagom s uputstvima na brojnim evropskim jezicima, a svi datiraju pre 1900. godine. Kasnije sam saznala da se početkom XX veka veličanstvena kolekcija štampanog materijala koju je sačinila holandska lekarka i sifražetkinja Aleta Jakobs našla u Džon Krirar biblioteci u Čikagu. Krirar je kasnije tu kolekciju prodao Univerzitetu u Kansasu, gde se nalazi i danas. Opsežna kolekcija knjiga i časopisa na mnogim evropskim jezicima je od tada mikrofilmovana i sada je dostupna istraživačima širom sveta.

U početku sam bila zainteresovana za francuske izvore, ali sam kao komparativista u usponu počela da pišem beleške o knjigama, člancima i časopisima i na drugim jezicima. Uskoro sam posumnjala da mora da postoji još dosta neotkrivenog materijala, ali kada sam počela da sakupljam i fotokopiram takve tekstove, nisam bila svesna koliko će bogata biti ova berba, koliko se taj materijal lako može pronaći i koristiti — ili kako će biti uzbudljivo čitati ga. Potraga me je odvela daleko izvan Geritsen kolekcije, do biblioteka i arhiva svih veličina širom Evrope i SAD.¹¹ Pronašla sam stotine, čak i hiljade objavljenih tekstova.

U američkim bibliotekama i arhivima otkrila sam da — gotovo kao ženska istorija — istorija feminizama nikada nije dobila svoje mesto u postojećim klasifikacijama znana. U bibliotekama, na primer, bilo po starom decimalnom sistemu klasifikacije ili sada preovlađujućem sistemu klasifikacije Kongresne biblioteke, još ne postoji posebna klasifikacija za feminizam, kao što već dugo postoji za predominantno muške društveno-političke pokrete, kao što su socijalizam, anarhizam, komunizam i tako dalje.¹² Socijalizam je, na primer, klasifikovan pod kategorijom „J”, za političke nauke, dok su „žene” nagomilane sa „HQ”, pod „H” (Humanities, prim. prevodioca) u delu za društvene nauke. Knjige o feminizmu, kao i o drugim paralelnim ženskim pokretima, možete locirati nabacane zajedno sa velikim brojem drugih nauka pod kategorijom „žene” u okviru „društvenih nauka”, ali možete ih naći slučajno i na mnogim, raznim rubrikama humanističkih (uključujući književnost, muziku i umetnost) i društvenih nauka (sociologija, antropologija, psihologija), kao i među specijalizovanim bibliotekama prava, medicine, biologije, poslovanja, ekonomije, obrazovanja ili rata i mira. Ukratko, radovi vezani za muške društvene i političke pokrete i pitanja su mnogo pažljivije i promišljenije klasifikovani. Isti problem je i u knjižarama, gde su knjige o feminizmu nagomilane u sekcije o ženskim studijama, ako ove postoje, ili stavljene uz sociologiju, pre nego uz društvene

¹¹ Videti: napomene date u urednikovom uvodu u *Writing Women's History: International Perspectives*, xxvi, i xxxix br. 7. Podaci koji se tiču razvoja tokom devedesetih godina XX veka mogu se naći u publikacijama grupe Međunarodne ženske studije Evrope (WISE), uključujući i njihov bilten *WISE Women's News* i *European Journal of Women's Studies* koji izlazi četiri puta godišnje. Videti i: Feminist Collections koje izdaje četiri puta godišnje Women's Studies Librarian, University of Wisconsin System, Madison, i nove članke koji su izlazili u tri časopisa posvećena ženskoj i rodnoj istoriji *Journal of Women's History*, *Women's History Review* i *Gender & History*, kao i bibliografije koje sam objavila u biltenima International Federation for Research in Women's History (IFRWH).

¹² Uporedite ovu situaciju s lamentom Ričarda Dejvida Sona o položaju anarhizma pod kategorijom „HX” tek nakon marksizma, socijalizma i utopije. Videti: Son, „Uvod” u: *Anarchism* (New York: Twaine Publishers, 1992).

pokrete ili politiku. U nekom pogledu, ova praksa čak olakšava današnjim zainteresovanim kupcima da pronađu takve knjige, ali time im je i teže da povežu njihov sadržaj i pitanja kojima se bave u preovlađujuće podele znanja. Koliko god bile veštačke, ove podele i dalje oblikuju naše razumevanje ljudske nauke, čak iako ženske studije pokreću složena i važna pitanja o tome šta pravo „interdisciplinarno” znanje može da znači.

OBNAVLJANJE PROŠLOSTI

Ranije generacije evropskih feministkinja su dobro razumele da je sećanje na prošlost važno za planiranje budućnosti. „Učite, učite našu istoriju, španske dame i gospodo, pre nego što optužite feministkinje da su stranci”, savetovala je Marija Leharaga Martinez Sijera 1917. godine, krijući se iza imena svog muža, proslavljenog dramaturga.¹³ Zaista, u XX veku sam čin beleženja i sećanja na feminističku istoriju i njeno pominjanje kao zaloga za budućnost postao je velika i važna preokupacija feministkinja širom Evrope. Ima neke istine u sardoničnoj i ekstravagantnoj opaski jednog češkog istoričara koji je odgovorio na tanki plamen interesovanja za češku žensku istoriju: „Za feministkinje budućnost nije dovoljna, one žele i da se dokopaju prošlosti i ponovo je tumače sa ženske tačke gledišta.”¹⁴ Kada žene postavljaju pitanja, prošlost dobija nove oblike. I to ne samo sa ženske tačke gledišta već i s pozicije feministkinja, koja podrazumeva više od napora da se podučava i piše o istoriji feminizama i da žene budu uključene u „standardno poimanje prošlosti”. Feminističke naučnice takođe formulišu i kritički stav o tome kako i zašto profesori pišu i predaju istoriju, i u Evropi i Severnoj Americi.¹⁵ Za feministkinje istorija ima važan, dublji smisao i pravilno postavljanje priče je samo jedan deo zadatka. Ranih tridesetih godina XX veka poljska istoričarka Lucija Harevičova borila se za pisanje ženske istorije na Međunarodnom kongresu istorijskih nauka, gde je rekla da „feministički pokret... raste iz dana u dan” i da znanja o ženama i feminističkoj istoriji mogu da posluže da preokrenu „svaku predrasudu i antifeminističko sujeverje, koji su još uvek ukorenjeni u javnosti.”¹⁶

Već tokom ranog XX veka feministkinje u Evropi su prepoznale potrebu za „sopstvenom istorijom” i inicirale osnivanje arhive ženskog pokreta. Eliska Vinsent iz Pariza

¹³ „Estudien, estudien usteddes Historia, damas y caballeros españoles, antes de acusar de extranjerismo à un feminista”: G. Martínez Sierra (María Lejaragga Martínez Sierra), *Feminismo, feminidad, españolismo* (Madrid: Renacimiento, 1917), 132.

¹⁴ F. Š(mahel), pregled *Ein neues Bild der Frau im Mittelalter?*, Katarine Volš u *Ceský Casopis Historický (Czech Historical Review)*, 91: 1 (1993), 147; prevodilac Jitka Maleckova, „Gender, Nation and Scholarship: Reflections on Gender/Women’s Studies in Czech Republic”, u *New Frontiers in Women Studies*, ur. Meri Mejnard i Džun Purvis (London: Taylor and Francis, 1996), 96.

¹⁵ Videti provokativnu analizu: Joan W. Scott, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1988), ali i dugoočekivanu studiju: Bonnie Smith, *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice in the West, 1800—1940*. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998).

¹⁶ Dr Lucie Charewiczowa, „Est-il fondé d’écrire une histoire spéciale de la femme?” u *La Pologne au VIIe Congrès International des Sciences Historiques, Varsovie 1933* (Warsaw: Société polonaise d’histoire, 1933), 309, 311.

organizovala je jednu od prvih takvih akcija jer je već oko 1890. godine sakupila veliku arhivu (procenjuje se da sadrži oko 600.000 dokumenata). Nažalost, Muzej društva kome je trebalo da se preda njena zaostavština s ovim materijalom odbio je poklon 1919. godine uprkos naporima izvršilaca njenog testamenta Margarit Diran i Marije Veron, i dokumenta su izgubljena.¹⁷ Ova katastrofa nije prošla nezapaženo i Diran i Mari Luiz Buglej ubrzo prikupljaju kolekciju koja se smešta na sigurno mesto, u biblioteke Pariza. Jedan deo deponovan je u Biblioteku Margarit Diran, a drugi je pod imenom Buglej kolekcija našao svoje mesto u Istorijskoj biblioteci grada Pariza. Sredinom osamdesetih godina Diran biblioteka, osnovana pedeset godina ranije kao pomoćna biblioteka u pariskoj opštinskoj biblioteci u Petom arondismanu — preko puta Panteona (u kome su sahranjeni mnogi čuveni Francuzi), porasla je toliko da su morali da je premeste u veći prostor u Trinaestom arondismanu. Govorilo se i o spajanju Diran i Bouglé zbirke.

U Engleskoj je građa koja čini suštinu onoga što će kasnije postati Fosit biblioteka smeštena 1926. godine u biblioteku Londonskog društva za ženske službe. Posle niza teških prepirki o premeštanju i održavanju, biblioteka se udomila u podrumu londonskog Gildhol univerziteta (koji je ranije bio londonska Gradska politehnička škola). Prema planovima za novu Nacionalnu biblioteku za žene 1998. godine, finansiranim sa 4,2 miliona funti iz britanske nacionalne lutrije, trebalo je da se smesti i osigura kolekcija koja sadrži zbirke Društva Džozefina Batler, kao i mnoga dokumenta i publikacije o nekoliko ženskih sifražetskih organizacija, Grupa šest tačaka i Međunarodnom savezu St. Joan, između ostalih.

Posle raspada Federacije nemačkih ženskih društava (Bund Deutscher Frauenvereine — BDF) i usled nacističke pretnje da ih preuzme 1933. godine, dokumenta nemačkog ženskog pokreta, kao i veliki broj dokumenata srodnih organizacija smešten je 1935. godine u Helen Lang Stiftung, u Berlin-Vilmersdorfu. Agnes fon Zah Harnak, poslednja predsednica BDF-a, objavila je s Hansom Svajstrupom 1934. godine 800 stranica bibliografskih beležaka, prikupljenih od 1927. do 1932. godine, pod naslovom *Žensko pitanje u Nemačkoj*. Bila je to nema počasna paljba suprotstavljanja nacističkom režimu, koji je dekretom ukinuo sve nenacističke i njima srodne organizacije i društva.¹⁸ Ovo delo je bilo osnovni izvor svim kasnijim naučnicama i naučnicima za proučavanje nemačkog feminističkog pokreta. Od tog trenutka osnivani su arhivi ženskog pokreta i ženske istorije na nekoliko lokacija, uključujući Kasel, gde je ustanovljen Arhiv nemačkog ženskog pokreta.¹⁹

U Holandiji je 1935. godine ambiciozno osnovan Međunarodni arhiv ženskog pokreta (IAV). Osnovala ga je mala grupa holandskih feministkinja a među njima su bile i Roza Manus i Vilemijn Hendrika Posthumus van der Got. Samo što je osnovan, nacisti su okupirali Holandiju, zaplenili i razneli čitav arhiv. Kada je kraljica Vilhelmina sišla s prestola, koji je nasledila njena kćerka Julijana 1948. godine, uprkos uništenju

¹⁷ *Vie sociale* (izdao CEDIAS, Musée Social, Paris), br. 8—9 (1988), 367.

¹⁸ *Die Frauenfragen in Deutschland: Strömungen und Gegenströmungen, 1790—1930, sachlich geordnete und erläuterte Quellenkunde*, ur. Hans Sveistrup i Agnes fon Zahn-Harnack (Burg-bei-Main: A. Hopfer, 1934).

¹⁹ Arhiv nemačkog ženskog pokreta u Kaselu objavljuje časopis *Ariadne*.

arhiva, Posthumus van der Got i njeni saradnici sproveli su istraživanje i objavili *Od majke kćerki: istorija žena u Holandiji od 1789. do 1948. godine*. U tom prelaznom periodu učinjen je pokušaj da se obnovi IAV kolekcija, ali je taj napor sve do kasnih osamdesetih ostao u senci Međunarodnog arhiva društvene istorije iz Amsterdama. Jedan deo originalnog IAV arhiva, za koji se dugo verovalo da je uništen, nedavno se pojavio nekim čudom potpuno netaknut u Moskvi, gde ga je verovatno odnela Crvena armija, koja je te materijale po svoj prilici preuzela od nacista. Ruska vlada posle 1989. godine nije bila spremna da ih prepusti rekonstituisanom IAV-u iako je dozvolila mikrofilmovanje nekih dokumenata.²⁰

Tvorci ostalih ranih kolekcija nisu bili tako uspešni u pokušajima da se uspostave nezavisni arhivi. Ambiciozni projekat osnivanja svetskog centra ženskih arhiva koji je 1935. godine u SAD inicirala mađarska sifražetkinja Rozika Švimer, a promovisala ga i američka istoričarka i feministkinja Meri Bird, napušten je 1940. godine, u senci rata, jer nije bilo moguće obezbediti adekvatno finansiranje. Veliki broj dokumenata Švimerove je sada pohranjen u nekoliko kolekcija, na primer u Javnoj biblioteci u Njujorku, ili na Svartmor koledžu. Velika zbirka evropskih dokumenata može se naći u kolekciji Sofi Smit na Smit koledžu u Masačusetsu. Arhiv Međunarodnog saveta žena (ICW) oteli su nacisti kada su okupirali Brisel 1940. godine. Tek oko 1960. godine, prilikom objavljivanja istorije ove organizacije pod nazivom *Žene u svetu koji se menja*, Savet je uspeo da pribavi kopije dokumenata koji nedostaju s nekoliko različitih lokacija. Međunarodni savez žena (IAW), čiji su arhivi sačuvani, objavio je svoju istoriju 1955. godine pod nazivom *Putovanje ka slobodi*. Njihove publikacije su sada dostupne na mikrofilmu, kao i dokumenta i izdanja Međunarodne liga žena za mir i slobodu iz Čikaga.²¹

Posle Drugog svetskog rata osnovani su mnogi arhivi. Naučnice u Švedskoj su osnovale arhiv ženske istorije na Univerzitetu Geteborg pedesetih godina XX veka. Ostali arhivi su nastajali postepeno, kao što je Kolekcija ženske istorije u Arhusu, u čijem posedu se nalaze dragoceni dokumenti za početak ženskog pokreta u Danskoj. Izvori za istoriju ženskog pokreta u Švajcarskoj nalaze se u arhivu Fondacije Gosteli blizu Berna, zahvaljujući naporima i finansijskoj podršci aktivistkinje za ženska prava Marte Gosteli.²²

Kako ne bih volela da neko stvori mit o razvoju arhiva u kojima su pohranjeni neobjavljeni dokumenti, samo ću pomenuti koliko je bogatstvo objavljenih izvora, od kojih

²⁰ Videti: na engleskom: Ineke Jungscleger, *Bluestockings in Monthballs: 50 Years International Archives for the Women's Movement* (Amsterdam: IAW, 1987). Za objavljene kataloge fonda kasnih sedamdesetih godina XX veka, uključujući radove na više različitih jezika, videti: *Catalog of the International Women's Movement* (Boston: G. K. Hall, 1980). O vraćenim holandskim dokumentima videti: Mineke Bosch, „Historiography and History of Dutch Feminism, 1860—1919”, neobjavljeni rukopis, Stuttgart/Birkach, 1995.

²¹ Za dalje podatke o evropskom arhivu za žensku istorijsku videti: Leila J. Rupp, „Uvod” u knjigu *Words of Women: The Making of an International Women's Movement* (Princeton: Princeton University Press, 1997).

²² Videti: Claudia Wirz, „Ein historisches gedächtnis für die Frauen”, *Neue Zürcher Zeitung*, 20—21, March 1998; u štampi na engleskom jeziku: „A Historical Memory for Women” u *Journal of Women's History*, 12: 1 (proleće 2000).

su mnogi sačuvani u ovim arhivima, kao i u zbirkama velikih biblioteka. Istoričari evropskih feminizama mogu da prikupe sjajan materijal, kao što sam i ja uradila za ovu knjigu, iz mnoštva publikacija raznih društava, kongresa, letaka, pamfleta i ostalih štampanih izvora čiji su autori feministkinje i feminističke organizacije, ali i njihovi protivnici — tokom poslednja dva veka. Američke biblioteke su preuzele i sačuvale mnoge od tih izdanja, vrlo često sasvim slučajno, i potom ih i mikrofilmovale. To je slučaj sa Geritsen kolekcijom i sličnim istraživačkim zbornicima mikrofilmovane građe sedamdesetih godina u Konektikatu u Research Publications, Inc. (danas Primary Source Media). Ostalima se može ući u trag zahvaljujući sjajnom katalogu Kongresne biblioteke (NUC) u Vašingtonu i ostalih američkih i kanadskih biblioteka za publikacije objavljene pre 1956. godine.

„Kada je žena naučila da čita”, napisala je slavna austrijska književnica Meri fon Ebner Ešenbah još 1880. godine, „u svetu se pojavilo žensko pitanje.”²³ U suštini, feminizam je ostavio za sobom brojne istorijske izvore i u formi objavljenih političkih svedočanstava, kao i onih privatne prirode. Razmatranja s kojima će se čitaoci susresti u ovoj knjizi prvenstveno potiču iz ovog ponovo otkrivenog štampanog materijala.

Istorija feminizama u Evropi nije novi poduhvat, iako to čudno zvuči akademski obrazovanim istoričarima. Kako su to primetile Lejaraga i Čarevicova, koje sam već citirala, feminističke aktivistkinje su u svojim izdanjima snažno naglašavale svoju stalnu brigu vodeći borbu protiv dezinformisanosti javnosti. Druge su se plašile trajnog gubljenja sećanja među svojim potencijalnim naslednicama, naročito pošto su feministkinje postigle sve glavne ciljeve, kao što su izbor zastupnica u predstavničkim ili parlamentarnim vladama. Ovaj problem je sigurno mučio Elinor Retbon, koja je 1934. godine pisala: „Da li se mlade žene koje danas mogu da kažu *ali mi smo rođene slobodne* sećaju ili čak znaju koliko duguju ovim pionirkama?”²⁴ Već 1928. godine, kada je političko građanstvo postalo stvarnost svih Engleskinja, uložen je napor da se komemoriraju prethodnice. Jedan važan primer je ono što je uradila Milsent Geret Fosit napisavši knjigu *Džozefina Batler: njen rad, načela i njihovo značenje u XX veku* (1927). Njome je obeležila stogodišnjicu rođenja velike organizatorke panevropskog pokreta protiv legalizovane prostitucije. Kako je jedan recenzent primetio, rad i načela Batlerove doveli su do „promene društvene etike, ne samo u njenoj zemlji već i u celom svetu, što je imalo većeg uticaja od svega što je uradila bilo koja osoba u skorije vreme.”²⁵ Posle knjige Fositove, došla je knjiga Rej Strejči *Motiv: kratka istorija ženskog pokreta u Velikoj Britaniji* (1928). I opet je u recenziji naglašen njen značaj.

Oni među nama koji čitaju i imaju dovoljno znanja o starom poretku da shvate s kakvim su se teškoćama susretale žene i koji, baš zbog toga što to tako duboko shvataju, znaju kakve poteškoće se još nalaze u tom „ravnopravnom položaju”, ne mogu a da se ne

²³ Marie von Ebner-Echenbach, *Aphorismen aus einem zeitlosen Tagebuch altweibersommer Parabeln und märchen* (1880), u njenom *Gesamelte Werke*, 9 (Munich: Nymphenburger Verlagshandlung, 1961), prevodilac G. H. Needler u *Longman Antology of Worl Literature by Women 1875—1975*, ur. Marian Arkin i Barbara Shllar (New York & London: Longman, 1989), 5.

²⁴ Elleleanor Rathbone, „Predgovor” u Erna Reiss, *Ruights and Duties of Englishwomen: A Study in Law and Public Opinion* (Manchester: Sherratt & Hughes, 1934), viii.

²⁵ Kritika *Josephine Butler*, K. B. u *Jus Suffragii: The International Women's Suffrage News*, 23: 2 (feb., 1928), 71.

ohrabre kad pogledaju ovaj niz promena koje liče na jednu veličanstvenu kometu. Šta? Ova tako svetla stvar je tako brzo otišla veoma daleko?

Vera Britan objavila je 1953. godine knjigu *Dama se pretvara u ženu: istorija žena od Viktorije do Elizabete II*, u kojoj je istovremeno slavila i naglašavala velike promene u položaju žena, koje su se desile u Engleskoj tokom pedeset godina posle smrti kraljice Viktorije 1901. godine, predajući ih mladom poklolenju u amanet.

SUSRET S PREPREKAMA

Šta se desilo s ovom istorijom na evropskom kontinentu? Jedno je sigurno: u gotovo svakoj političkoj kulturi naišla je na jaku opoziciju, i to ne samo, kako bi se očekivalo, od desnice nego i od levice. Opozicija političke desnice, koju i dalje čine prvenstveno autoritarne, religijske grupe kojima dominiraju muškarci, nije nikakvo iznenađenje. Problematičnija je opozicija političke levice. Već oko 1900. godine marksistički socijalisti u Drugoj internacionali smatrali su feminizam suparničkim pokretom i nameravali su da se bore protiv njega tako što će ga kompromitovati i napadati, navodeći razne optužbe poput one da je feminizam po svojoj prirodi nepopravljivo „buržoaski”, da je kapitalizam veći problem, da je borba klasa motor istorije i da samo socijalizam može rešiti „žensko pitanje” — ali tek posle pobede proleterijata. Nepokolebljivost socijalista da ne sarađuju s feministkinjama je bogato dokumentovana od sedamdesetih godina XX veka.

Posle Oktobarske revolucije u Rusiji i uspona jednopartijskih komunističkih država, prvo u Sovjetskom Savezu a posle i u Istočnoj Evropi, socijalistički i komunistički antagonizam prema feminizmu se nastavio. Komunisti su tvrdili da su našli jedinstveno rešenje za „žensko pitanje” i to su samouvereno ponavljali sve do pedesetih godina XX veka, kada je vođstvo u dominantno komunističkoj Međunarodnoj demokratskoj federaciji žena (WIDF), sa svim članicama nacionalnih organizacija, efikasno usvojilo feministički program, odbijajući da prizna njegovo ime izbrisavši ga bez prigovora. Iz feminističke perspektive, organizovani socijalizam u Evropi — i šire, socijaldemokratska leвица — mora da odgovara za dosta toga, ne samo zbog stigmatizovanja i trivijalizovanja feminizma ili predstavljanja feministkinja kao „posebne interesne grupe” već i zbog aktivnog suzbijanja feminističkih aktivnosti ali i podsticaja i prisvajanja određenih aspekata feminističke istorije kada im je to odgovaralo.²⁶ Svakako je zanimljivo da se pomene ono što je Hajdi Hartman

²⁶ Među prvim istorijskim studijama nastalim iz rasprave Pokreta za oslobođenja žena s Novom levicom i komunizmom u Engleskoj bila je i studija: Sheila Rowbotham, *Women, Resistance and Revolution: A History of Women and Revolution in the Modern World* (London: Penguin, 1972), kao i *Hidden from History: Rediscovering Women in History from the Seventeenth century to the Present* (London: Pluto Press, 1973). Tenzije između socijalizma i feminizma u Francuskoj na sličan način ukazuju na različite pristupe: Charles Sowerwine, *Les Femmes et le socialisme: Un Siècle d'histoire* (Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1978; nastala iz disertacije na Univerzitetu u Viskonsinu, Madison) i Marilyn J. Boxer neobjavljena disertacija, „Socialism Faces Feminism in France, 1879—1913” (University of California, Riverside, 1975), neki su delovi objavljeni kao članci. Ove tenzije su uticale da se analiziraju sukobi u ranom XIX veku u Engleskoj, među socijalističkim Ovenovim pristalicama, i u Francuskoj, među sensimo-

jednom nazvala „nesrećni brak marksizma i feminizma” jer to zapravo nikada i nije bio brak, a svakako ne rajska kombinacija od samog početka. Bolji termin bi ipak bio: „fatalna privlačnost”²⁷. Feminizam je očigledno bio fatalno privlačan za Partiju.

Uprkos ovoj smrtonosnoj privlačnosti, naročito u Francuskoj i Italiji, važne naučne inicijative i istorijski doprinos istoriji feminizma potekli su sa obeležavanja godišnjica Komunističke partije, koje su, bez obzira na političku motivisanost na početku, nesvesno stvorile osnovu za početke feminističke učenosti. Stogodišnjice revolucija, od 1848. godine (a potom i ženski aktivizam Pariske komune 1871. godine) stvorile su posle rata odsakočnu dasku za radove o tome, naročito u studijama istoričarki Edit Tomas pod nazivom *Žene 1848* (1948), Pauline Rolan: *Socijalizam i feminizam u XIX veku* (1956), i u njenoj knjizi prevedenoj na engleski pod naslovom *Žene palikuće*, kao i u *Luiz Mišel ili Velda anarhije* (1971).²⁸ U većini ovih istorija socijalizam je bio blisko povezan s feminizmom, u skladu s političkim prioritetima posleratnog perioda. Ako je Simon de Bovoar tvrdila da žene „nemaju prošlost i istoriju” ni „solidarnost”, Olga Vormser u svojoj knjizi *Žene u istoriji* (1952) postavila je pitanje da li žene onda čine „feminističku klasu” i da li aktivnosti žena, kroz istoriju, imaju posebne odlike. Druge naučnice i aktivistkinje koje nisu bile komunističkog usmerenja, bile su naročito oduševljene dugom istorijom francuske ženske štampe, čak i zbog začuđujućeg broja kratkotrajnih časopisa iz rane faze feminizma.²⁹

Istraživanja u Italiji su započela kratko posle toga i nije iznenađujuće što su istorije feminizma u Italiji isplivale na površinu istovremeno kad i obeležavanje stogodišnjice italijanskog ujedinjenja iz 1861. godine. Humanističko društvo objavljuje 1962. godine svoju najznačajniju kolekciju „Emancipacija žena u Italiji: Vek rasprava, 1861—1961” posle konferencije koju su podržale brojne reaktivirane feminističke organizacije. Posle toga su istraživanja Franke Pjeroni Bortoloti, od dela *Poreklo ženskog pokreta u Italiji, 1848—1892*, pomogla da se razotkrije skrivena italijanska feministička prošlost.³⁰ Dva časopisa posvećena feminističkoj nauci *Memoria* i *Donna Woman Femme* objavljivala su članke koji su bili ključni za proučavanje istorije italijanskog feminizma.

Proslave godišnjica važnih istorijskih događaja pružale su prilike istoričarkama i istoričarima feminizma širom Evrope da objave mnoštvo radova. Proslava dvestagodiš-

nistima: Barbara Taylor, *Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century* (London: Virago, 1983; New York: Pantheon, 1983) i Claire Goldberg Moses, *French Feminism in the Nineteenth Century* (Alnaby: SUNY Press, 1984). Osnova oba rada su doktorske disertacije.

²⁷ Fraza potiče od iz često citiranog članka Hajdi Hartman u zborniku *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, ur. Lydia Sargent (Boston: South End Press, 1981). *Fatalna privlačnost* je, naravno, naziv filma.

²⁸ Videti: Dorothy Kaufmann, „Uncovering a Woman’s Life: Edith Thomas (novelist, historian, résistante)”, *The French Review*, 67: 1 (Okt., 1993), 61—72.

²⁹ Videti: Evelyne Sullerot, *Historie de la presse féminine en France, des origines à 1848*. (Paris: A. Colin, 1966) i uopštena *La Presse féminine* (Paris: A. Colin, 1966).

³⁰ O doprinosu Pjeroni Bortoloti, videti: Paola di Cori, „Franca Pieroni Bortolotti: Una Storia solitaria”, *Memoria*, br. 16 (1986), 135—39.

njice Francuske revolucije (1989) ponudila je dokaz o tome kako su feminističke historičarke i historičarke feminizma uspele da iskoriste ovu priliku i učine je svojom.³¹ Obeležavanje revolucija iz 1848. godine samo potvrđuje tu činjenicu.³² Istraživanja o ženama u antifašističkom pokretu otpora povodom obeležavanja tridesetogodišnjica i pedesetogodišnjica istovremeno su skrenula pažnju na analizu evropskog ženskog aktivizma i feminističkog preispitivanja koje je počelo da se oporavlja u osobenom društvenom i kulturnom okruženju.

Svakako da postoji dovoljno izvora za mnoge istorije evropskih feminizama — ili još konkretnije — za varijante feminizama koje su obznanjivane u određenim društvima u određenom trenutku tokom vekova. U ovoj knjizi se rekonstruišu i tumače feminizmi koji su se razvijali u Evropi tokom 250 godina, i to između 1700. i 1950. godine. Daleko od toga da je sve obuhvaćeno iako sam se trudila da prikaz bude što sveobuhvatniji, a to je zavisilo od raspoloživog materijala, mojih sposobnosti i poznavanja jezika. Ipak, u knjizi je uočljivo nastojanje da se uspostave hronologija i red i rekonstruišu davno zaboravljene rasprave i kontroverze koje su oblikovale istoriju žena i muškaraca u evropskim državama i nacijama. Pokušala sam da pokrenem neke teme važne za čitateljke i čitaoce, naročito one o suštinskim osobenostima feminističkih zahteva u evropskoj istoriji, o osobenostima antifeminističke opozicije, o odnosu feminizma prema socijalizmu, kao i teme vezane za široku paletu nacionalnih pokreta i nacionalizama.

U ovoj knjizi će biti ispričana priča o feminizmima, i to ne kao o „kritičkoj operaciji koja se stalno ponavlja” u teoriji, već kao o političkoj borbi, preprekama i uspesima. U poređenju s ranijim historičarkama i historičarima, manje sam zainteresovana za „pobednički obračun”. Ako su feministkinje u Evropi „osvojile” bilo šta između 1700. i 1950. godine, osvojile su to na nekonvencionalan način, ubeđujući druge, uglavnom muškarce na pozicijama, da je i njihov cilj isto tako opravdan i da se moraju izvršiti dramatične promene u zakonima, institucijama i praksi koja uređuje odnose između polova. Uz nekoliko značajnih izuzetaka — nasilništvo nad privatnim vlasništvom, tokom britanskih sifražetskih kampanja — feministkinje su se odrekle fizički nasilnih sredstava za postizanje svojih ciljeva. U tom periodu njihovo oružje su bili navođenje razloga i rečito ubeđivanje, a ne mišići i mehaničko naoružanje. Činjenica je da su u Evropi, kao i u ostatku zapadnog sveta, feministkinje uspele da postignu najveći broj ciljeva koje su zacrtale do 1950. godine, uprkos oštroj antifeminističkoj opoziciji u nekim oblastima, a i stalnim pokušajima da se njihov program uključi, potčini ili apsorbuje u neki drugi

³¹ Videti: *Les Femmes et la Révolution française*, ur. Marie-France Brive, 3 toma (Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1989—91), i manji katalog *Les Femmes et la Révolution française: Bibliographie établie par Simone Blanc* (Paris: Bibliothèque Marguerite Durand, 1989).

³² Videti: između ostalog: Gabriella Hauch, *Frau Biedermeier auf den Barrikaden: Frauleben in der Wiener Revolution 1848*. (Vienna: Verlag für Gesellschaftskritik, 1990) i „Die Wiener Achundvierzigerinnen”, u *1848 — „das tolle Jahr”: Chronologie einer Revolution* (Exhibition catalog, Historische Museum der Stadt Wien, 1998), 44—51; Ulla Wischermann, *Frauenpublizistik und Journalismus: Vom Vormärz bis zur Revolution von 1848*. (Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 1998); i eseje: Michèle Riot-Sarcey, Bonnie S. Anderson i moj rad (ur. Jean-Luc Mayard) sa predavanja održanog februara 1998. godine o revolucijama iz 1848. na Nacionalnom skupu u Parizu.

program. Teškoće s kojima su se feministkinje susretale u ostvarivanju svojih ciljeva u evropskim društvima svakako se ne mogu potceniti. Ipak, uprkos strahu muškaraca da će žene na kraju biti „glavne”, uprkos ponavljanim talasima antifeminističkih reakcija, ponekad su feministkinje pobeđivale na sjajan način. Zbog feministkinja su se mnoge stvari promenile nabolje u odnosu prema ženama u evropskim društvima od 1700. do 1950. godine. Od tada je bilo još više promena. Ipak ostaju neki izazovi, i to značajni, i danas ima mnogo toga što feministkinje još moraju da postignu i nadgledaju tokom stvaranja nove Evrope.

Za razliku od ostalih političkih pokreta, feminizam nikada nije koristio sopstvene moći da osvoji vlast. Njegove sledbenice su tražile naknadu za nedaće, ali ne da bi preuzele moć; one su želele da dele moć i da svoja društva promene nabolje sprovodeći ono što je politička teoretičarka Ketlin Džons jednom nazvala „milosrdni autoritet”.³³ Možda upravo zbog ovoga feminizam nikada nije dobio pravednu klasifikaciju među političkim pokretima.

SLAVLJENJE FEMINISTIČKE PROŠLOSTI

Ali ima još. Oni kojima treba više podataka o mom ličnom putu u istoriju i feminizam mogu to naći na drugom mestu.³⁴ Ali možda je sada trenutak da priznam šta me je navelo da istražujem ovu temu. Umorna sam od istorijskih razmatranja koja ljude gledaju kao „teren za analizu”, koja individualne i grupne pokušaje ljudi razapinju poput leptira, kako bi ih lakše mogla podvrgnuti „naučnom” istraživanju i izložiti iskrivljenim teoretičarskim sočivima i različitim kritičkim stanovištima. Smatram da je ova praksa dehumanizujuća i da se ne sme dopuštati. Ljudski životi i njihovi naponi da promene uslove u kojima žive, u okviru određenog političkog i kulturnog konteksta, imaju integritet koji se mora poštovati, naročito među feminističkim naučnicama.

Sebe smatram feministkinjom. Odgajila sam dve ćerke, vodila domaćinstvo, podržavala organizacije za ženska prava (bila sam jedan od osnivača Nacionalne organizacije žena i dopisnik dva časopisa — *MS Magazine* i *Signs*), promovisala žensku istoriju i mesto žene u toj profesiji u SAD i širom sveta. Pišem o ženskoj istoriji i kom-

³³ Studiju: Kathleen Jone, *Comparassionate Authority: Democracy and the Representation of Women* (New York & London: Routledge, 1993), zasnovanu na raspravama ličnosti od autoriteta, prvenstveno evropskih političkih teoretičara, trebalo bi dopuniti paralelnom studijom evropske kritike o vlasti muškaraca i njenoj neposrednoj vezi s vojnom moći i organizovanim nasiljem. Videti i: raspravu o dominaciji i moći u izvrsnoj knjizi: Marlene LeGate, *Making Waves: A History of Feminism in Western Society* (Toronto: Copp Clark/Addison Wesley, 1996), 12–13. Ovim sam se temama bavila i u neobjavljenom eseju „Women and the Problem of Political Authority in France”.

³⁴ Videti: moje eseje: „Going Against the Grain: The Making of an Independent Scholar”, u *Voices of Women Historians*, ur. Eileen Boris i Nupur Chaudhuri (Bloomington: Indiana University Press, 1999); „A Comming Continuity”, *Journal of Women's History*, 9: 3 (jesen, 1997), 105–18; „Reflections on National Specificities in Continental European Feminisms”, *University College Galway Women's Studies Centre Review*, br. 3 (1995), 53–61; i „Feminism and Sexual Difference in Historical Perspective”, u *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, ur. Deborah L. Rhode (New Haven: Yale University Press, 1990), str. 13–20, sa beleškama, str. 265–66.

parativnoj istoriji feminizma. Uz sve poštovanje utopijskih snova i naivnih idealista koji su se žustro borili za svet „bez roda”, ne vidim da će se to dogoditi i da je to čak potrebno. Dobro Francuzi kažu: *Vive la différence!* Dokle postoje ženski i muški pol, sa različitim telima i ulogama u reprodukciji, različitih nivoa fizičke snage, meni se čini da će biti biti polnih politika koje mogu da se vremenom menjaju. Dokle god su žene te koje imaju menstruaciju, zatrudne, rađaju i neguju decu (potencijalno ili stvarno), njihovi životi će biti drugačije strukturirani u odnosu na muške, koji pak imaju drugačiji fiziološki, psihički i društvenopolitički prostor. Ove zajedničke odlike nisu reduktivne, bar mislim; optužbe za *esencijalizam* imaju veze s filozofskim argumentima o univerzalnoj *prirodi žene*, a ne s fiziološkim stvarnostima o kojima ja govorim. Biologija nije sudbina i može biti društveno konstruisana, ali *telesnost* nameće i ograničenja i mogućnosti. Razlike nužno ne nameću dominaciju ili potčinjenost.

Rod se ne tiče samo performansa, kako bi rekla Džudit Batler, iako performans svakako nije zanemarljiv faktor. Pošto su razlike između žena i muškaraca i fiziološki i društveno konstruisane, ostvarivanje pravde za žene u društvima u kojima muškarci teže dominaciji je složeno, teško pitanje i ni sloboda ni jednakost se ne mogu steći na zadovoljavajući način ako se nemaju na umu ove razlike. U tome su naši savremenice i savremenici iz Evrope bili pametniji od nas Amerikanaca, koji ponekad „jednakost” mešamo s „istovetnošću” i zastupamo slobodu iznad roda *da budemo ti i ja*. Stavovi Evropljanki i Evropljana su nesumnjivo složeniji, više su *relacioni* i manje legalistički, i, prema mom mišljenju, realističniji.

Ukratko, smatram da zabrinutost feministkinja zbog strukture muške dominacije neće nestati. Politika polova je sastavni deo ljudskog postojanja. Borbe koje se vode zbog te politike svaka će generacija morati da izvojuje za sebe. Patrijarhat je, kako nas Džudit Benet i drugi podsećaju, veoma otporan. Bar iz istorije treba da naučimo kako da budemo realni čak i dok nastavljamo da se borimo. Kao i Kamijev Sizif, moramo da nastavimo da guramo kamen uzbrdo i da zadovoljstvo crpimo iz samog čina guranja. Činjenica da svoje znanje o borbi delimo možda će taj tegoban zadatak učiniti podnošljivijim i lakšim, što čak može da uveća našu sreću.

Ova knjiga je naučno delo. Da budem neskromna, ona je i afirmativni čin, angažovani rad rođen iz angažmana i strasti. Nameravala sam da prenesem jedno davno izgubljeno nasleđstvo. Suzan Stanford Fridman pogađa tačno šta mislim kada kaže: „Gubitak kolektivnog sećanja, mnoštva priča o prošlosti, uveliko su doprineli stalnom potčinjavanju žena. Stalni, kumulativni rad na široko definisanim istorijama žena, uključujući istoriju feminizma, jeste kritična komponenta otpora i promene.”³⁵

Kako sam proteklih dvadeset pet godina skupljala izvore za ono što je postala studija o evropskim feminizmima, jako me je dirnula neizmernost zadatka i ponovnog otkrivanja i sećanja ali i snažna moć projekta, kao i žene i muškarci koje sam srela spremajući ovaj svoj istorijski rad. Smejala sam se i njihovim pametnim dosetkama i nego-

³⁵ Susan Stanford Freeman, „Making of History: Reflections on Feminism, Narrative, and Desire” u *Feminism Beside Itself*, ur. Diane Elam i Robyn Wiegman (New York & London: Routledge, 1995), 9.

dovala zbog nepravdi koje su im nanete; crpila sam snagu iz njihove snage, kuražila se njihovom hrabrošću i pokušavala da učim iz njihovih slabosti. Mogu biti kritički nastrojena prema njima — ako prilike to zahtevaju i iz perspektive kasnog XX veka, moram priznati da nisu uvek bili savršeni u svemu. Nijednog trenutka nisam poverovala, uz dužno poštovanje prema Džoan Skot, da su bili upleteni u paradokse ili da, uz poštovanje drugih autorki i autora, feminizam jeste ili treba da bude „pokret koji osporava sve nepravde”.³⁶ On je u stvari teorija i praksa koja osporava jednu nepravdu. Njime se, pre svega, osporava muška hegemonija, njime se stiće pravda za žene, bez obzira na njihove druge odlike — nacionalnost, religiju, klasu, etničku pripradnost itd. Nije poenta izjednačiti žene s muškarcima, pre je reč o jačanju žena tako da bez opterećenja shvate svoje mogućnosti.

Feminizam se tokom istorije udruživao s drugim pokretima iako su oni ponekad škodili njegovim ciljevima. Ne verujem da se on može mešati i stapati s drugim pokretima ili im se podređivati, nezavisno od njihovih vrednosti. Feminizam se bavi suštinskim pitanjima koja pokreću mnoga druga. O tome ću više govoriti kada ponudim istorijski potkrepljenu definiciju feminizma u Prvom poglavlju.

Priznajem da verujem da feminizam — jer ga sada posmatram istorijski — nije samo fascinantno već i inspirativan, zaista vredan rada i truda tokom celog života. Istorijski feminizmi Evrope su bili otkriće, a pojedinačni govornici, i žene i muškarci, bili su tako rečiti, hrabri i divni. Oprezne feministkinje su obično imale dobre razloge da budu oprezne a one hrabre su jednostavno veličanstvene! One se tako rečito bore za žensku emancipaciju da je teško ne citirati ih u potpunosti (ja tom izazovu ponekad nisam odolela iako me je moj izdavač sve vreme podsećao da je ovo knjiga a ne dokument). Ne smeta mi jer razumem da feministkinje ponekad nisu bile uvek politički korektne, naročito u odnosu na neka pitanja koja su tako draga oslobodiocima XX veka. To bi, ipak, bilo previše.

Ponosna sam što sam srela svoje prethodnike, i žene i muškarce. Duboko me dirnula njihova borba. Poput Margaret Kejmster i Džo Velakot, i ja i dalje plačem kada vidim „da je toliko toga pametnog rečeno u prošlosti i da je strašno što je sve to bilo zagubljeno tolike godine.”³⁷ Evropske feministkinje su imale mnoštvo dobrih ideja i bile su toliko hrabre u periodu od 1700. do 1950. godine dok su na bezbroj načina pokušavale da sruše strukturu muške dominacije u evropskim društvima. One su u mnogim stvarima uspele, što je svakako korisno za sve nas. Ne samo da zaslužuju da ih pamtimo i prepoznamo već i da ih slavimo i hvalimo. Njihove ideje i inicijative treba da prihvate sadašnje i buduće feministkinje kao dragoceno nasleđe i korisnu alatku. Kako je Odri Lord tvrdila, i to je nešto što se stalno citira, „majstorov alat nikad neće razmontirati majstorovu kuću”. Važno je razumeti njenu izjavu iz nekoliko uglova. Ne samo da je jezik — reči i ideje — fleksibilan i dostupan svim korisnicima već i instrumenti i metodi solidnog istorijskog istraživanja, analize i sinteze isto tako mogu da

³⁶ Citat iz: LeGate, *Making Waves*, 3.

³⁷ Margaret Camester, Jo Vellacott, „Uvod” u *Militarism versus Feminism: Writings on Women and War* (London: Virago, 1987), 2.

služe različitim stranama. Danas upotreba jezika, instrumentata, metoda istraživanja ne može biti ograničena samo na eksperte.³⁸

Feministkinjama u periodu od 1700. do 1950. godine — čak i u Francuskoj — nije bio potreban novi način razmišljanja i pisanja — *žensko pismo*, kako kaže Helen Siksu, da bi napravile duboke promene u politici odnosa između polova. Vrlo jasno su govorile šta žele koji god evropski jezik da su koristile. One nisu videle lingvistički falocentrizam kao problem, niti su njihovi argumenti zahtevali rečitu dekonstrukciju. Svakako potpomognute sve većom pismenošću i višim stepenom obrazovanja, feministkinje širom Evrope su sakupile sopstveni impresivan arsenal ideološkog oružja (ako mi dozvolite da uzmem ovu vrlo prikladnu vojnu metaforu), a dokaz toga je i ovaj kontekstualni prikaz dugo zaboravljenih feminističkih akcija i misli. Najveći neprijatelj feminizma danas je amnezija, a ne nedostatak istorije. Hajde da osvežimo sećanje.

³⁸ Audre Lorde, „The Master’s Tools Will Never Dismantle the Master’s House”, u *Sister Outsider: Essays and Speeches* (Freedom, Calif.: The Crossing Press, 1984).

Nasuprot tome, *individualist* tradicija, koji ima takođe duboke korene u evropskom načinu mišljenja, ipak se više vezuje za angloamerički feminizam u kome se ističu ljudska prava žena kao pojedinki u ime njihove lične nezavisnosti i autonomije u svim aspektima života.⁶ Zato ona smatra da feminizam mora da se posmatra kao razvijajuća kritička ideologija, sistem ideja koji je u stalno u napetom odnosu sa političkim i intelektualnim, bazično muško determinisanim diskursom, i da on nije suštinski podskup bilo koje zapadne religije ili sekularne ideologije (katoličke, protestantstke, judaističke, liberalne, socijalističke). Ističe, takođe, da se feminizam može razumeti samo ako se njegovi koreni i rast smeste u različite kulturne tradicije a ne nametanjem jednog hegemonog modela na iskustva pojedinih nacionalnih ili sociolingvističkih tradicija. Kao takav, feminizam se pojavljuje kao koncept koji objedinjuje ideologiju i pokret za političke i društvene promene na temelju kritičke analize muških privilegija i ženske potčinjenosti unutar svakog društva.

Takvo polazište Karen Ofen uključuje neminovno pitanja koja se tiču politike i odnosa moći i otuda za nju istorija feminizma postavlja suštinska pitanja političkoj i intelektualnoj istoriji Evrope i modernog zapadnog sveta (kao što ženska istorija postavlja ključna pitanja društvenoj i ekonomskoj istoriji). Pitanja politike i moći takođe moraju da se prošire i na kategoriju rod (*Gender*). Pošto feminizam kao polaznu tačku u razmatranju ideologije postavlja rod, odnosno različite društvene konstrukcije ponašanja polova, zasnovane na fiziološkim razlikama, Karen Ofen je kasnije često isticala da je rod svakako „korisna kategorija za analizu koja pruža osnovu za označavanje odnosa moći”, ali da rod takođe specifično osvetljava nejednakosti u ravnoteži moći koje su istorijski određivale odnose između muškaraca i žena. To čini rod osnovnom kategorijom analize, koja omogućava uvid u „polne politike koje se nalaze u središtu, i neodvojive su, od ljudske svesti i ljudskog društvenopolitičkog organizovanja”.⁷ U stvari, Ofenova se ogradila još krajem devedesetih godina od postavki Džoan Skot, svakako najpoznatije teoretičarke u okviru ženske istorije, koja je baveći se pitanjima politike i moći kroz društvenu istoriju, posebno kroz istoriju rada, istrajavala na postavkama (marksističkim) koje su davale prednost klasi i proizvodnji. U tom smislu Ofenova je ocenila da je Skotova bila izuzetno nesklona da kategoriji rod da bilo kakvo prvenstvo nad klasom, što ju je dovelo do prilične konfuzije u vezi sa pojmovima o moći i strukturom samog znanja.⁸

U pogledu pitanja o kontinuitetu i promeni u istoriji, pa i na području ženske istorije, Ofenova je zagovornica preispitivanja mnogih kontinuiteta za koje je smatrala da su delom nastali pod uticajem škole Anala i brodelovskog koncepta „dugog trajanja”. U njemu su najčešće isključeni pojedinci, događaji i promene u ime strukturalnih

⁶ Postavka Karen Ofen o kojoj se mnogo raspravljalo ubrzo pošto je formulisana (vid. npr. Ellen Carol Dubois, „Comment...”, *Signs*, Vol. 15, No. 1 (jesen 1989), 195–197. <http://www.jstor.org/stable/3174718>).

⁷ Karen Offen, „The History of Feminism Is Political History”, *Perspectives on History*, Vol. 49, broj 5 (maj 2011), 2.

⁸ Karen Offen, „Review of Gender and the Politics of History by Joan W. Scott”, *The Journal of Modern History*, Vol. 62, br. 2 (jun 1990), 356.

kontinuiteta. Čak i kada su obični ljudi vidljivi, žene i rodne politike nisu prisutne.⁹ U suštini, rasprava o ovim pitanjima bila je odjek rasprava između onih koji su davali prednost diskursu (npr. diskurs o većitom i nepromenljivom patrijarhatu) i drugih koji su postavljali pitanja o „stvarnom svetu”. Ofenova ističe da su promene posebno uočljive u evropskim društvima modernog vremena, ali je uvećanjem naših znanja o ranijim epohama jasno da su društva i tada bila mnogo pokretljivija nego što se to činilo. Njena istraživanja istorije feminizma posle 1700. godine pokazala su da je dramatična promena nastala erupcijom feminističkih aktivnosti koje su čak često bile u korelaciji sa hronologijom poznatih događaja iz „zvanične” političke istorije. Ofenova takođe ukazuje na svest o promeni kod samih savremenika posebno od kraja XVIII veka zaključujući da su kontinuiteti bili pre očigledniji istoričarima nego iskustvu ljudi koji su živeli u prošlim vremenima.

Do pojave prvog izdanja knjige *Evropski feminizmi* 2000. godine u evropskoj historiografiji i ženskoj istoriji bilo je malo objedinjenih studija posvećenih uporednoj istoriji pojava kao što su emancipacija žena, „žensko pitanje”, ženski pokret i konačno feminizam. Napisano je mnogo studija o različitim aspektima feminističkog delovanja, rodним politikama u pojedinim društvima i kulturama a veliki zahvati u hronološkom i tematskom smislu najčešće su saopštavani u obliku zbirke eseja.¹⁰ Zato knjiga Karen Ofen predstavlja značajan prodor i ohrabrenje za buduće generacije istraživača i istraživačica ali i za sve one koji žele da steknu potpuniju sliku o istoriji feminizma.

Polazeći od definicije feminizma kao „kritičkog odgovora na smišljeno i sistematično potčinjavanje žena kao grupe od strane muškaraca kao grupe unutar određenog kulturnog miljea”, Karen Ofen je izuzetno uspešno uključila različite i duboko ukorenjene borbe feminističkog mišljenja i aktivnosti od ranog XVIII veka do sredine XX veka u glavni tok političke istorije. To je svakako jedan od ključnih rezultata i doprinosa ove knjige, koja u tom pogledu predstavlja kulminaciju njenih nastojanja da ukaže na važnost percepcije istorije feminizma kao sastavnog dela političke istorije. Široko postavljeni hronološki, geografski i ideološki konteksti čine je nezaobilaznom za sve koji žele da se upoznaju sa prošlošću nastojanja žena kao „one druge polovine čovečanstva” (i nekih muškaraca) da dovedu u pitanje različite vidove privatno-pravne, društvene, političke i kulturne dominacije muškaraca. U tom smislu knjiga se i čita kao uporedna studija istorije feminizama tokom dve stotine pedeset godina evropske istorije a u idejnim i političkim kontekstima prosvetiteljstva XVIII veka, liberalizma, konzervativizma, nacionalizma i socijalizma. Upravo istorija feminizma ponovo uspostavlja rodnu kritiku značenja i rasprostranjenosti ključnih koncepata u

⁹ Karen Offen, „A Comparative European Perspective: Comment on “Confronting Continuity”, *Journal of Women’s History*, Vol. 9, No. 3 (jesen, 1997), 105—113. http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_womens_history/v009/9.3.offen.pdf

¹⁰ Najpoznatiji su svakako: *Becoming visible. Women in European History* (Bridenthal, Koonz, Stuard Eds.), Boston 1979, 1987, 1997; petotomna *History of Women in the West* (ur. Georges Duby i Michelle Perrot), Harvard University Press: 1994—1996. Najznačajnija dvotomna sinteza: Bonnie S. Anderson i Judith P. Zinsser, *History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present* (London, Penguin: 1987, 2000).

političkim teorijama demokratije, reprezentacije, nacionalnosti i građanstva. To je važno jer zahtevi za izjednačavanje prava u obrazovanju, radu, građanskim i političkim pravima takođe uključuju i kontroverze u vezi sa ženskim zahtevima za mobilnost, kontrolu nad sopstvenim telima i još važnije rađanjem. Zato Karen Ofen i ističe da istorijski gledano „lično je političko”.¹¹ Na drugoj strani, glavni podsticaj u pozadini njenog rada bila je svest o nekoj vrsti istorijske amnezije prema feminističkim aktivnostima na koju su posebno veoma često uticale same žene.

Glavna tema knjige je svakako pojava feminističkog aktivizma i odgovora koji su ga uvek pratili. Podela na tri hronološke celine, sa uvodom za svaku u kojoj je dat kontekst političkih i društvenih ograničenja ili prilika u okviru pojedinih nacionalnih feminizama, pruža mogućnost jasnog i sistematskog uvida u pojedine epohe. Studija započinje epohom prosvetiteljstva u kojoj ona vidi korene savremenog feminističkog mišljenja. Karen Ofen se time suprotstavlja percepciji prve generacije istoričarki ženske istorije koje su poreklo feminizma videle u Francuskoj revoluciji od 1789. godine što je, kako kaže, bio rezultat uticaja Kritičke teorije Frankfurtske škole. Sledeći svoje stavove o dva tipa feminizma, ona se u argumentaciji više oslanja na *relational* tradiciju zasnovanu na ženskim ulogama supruga i majki i što u njenoj studiji više ističe u prvi plan društveno konzervativne ženske grupe i pojedince nego politički i filozofski radikalnije koncepte.

Širok geografski okvir u kome su osim Francuske, Nemačke i Engleske zastupljene skandinavske zemlje, Irska, Španija, Habzburška monarhija, Portugalija i dr., pruža uvid u različite političke, verske i društvene kontekste pojave feminizma. U stvari, kako se jasno vidi i iz naslova knjige, Karen Ofen naglašava množinu te imenice, odnosno *feminizme*. Ona to ne čini samo zbog različitosti navedenih okvira u kojima se feminizam rađa, nego i zbog polaznog stava da u cilju razumevanja i shvatanja istorijskog procesa razvoja pojave feminizma kao sastavnog dela evropske političke istorije svako mišljenje i delovanje u pravcu emancipacije žena treba definisati kao feminističko. Osim toga, neki istoričari smatraju da je takav pristup praktičan, jer oslobađa feminizam poznatog negativnog prizvuka koji su mu pripisali protivnici ženske emancipacije. Zahtev da se svako delovanje u pravcu emancipacije žena smatra za feminističko ubrzo je doveden u pitanje zbog rizika da bude definisan i korišćen u okviru savremenog razumevanja i da mnoge feminističke akcije u drugačijim istorijskim formama ne budu prepoznate. Izvesno je da termin i njegovo tadašnje značenje nisu bili prihvaćeni u mnogim ženskim pokretima u Centralnoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi u XIX i početkom XX veka gde je, za razliku od angloameričkog područja, imao negativno obeležje i služio za označavanje nečeg radikalnog i antimušskog. Ovo je posebno važno jer je angloamerički model feminizma dugo smatran za aksiom, dok su drugačiji istorijski oblici posmatrani kao odstupanja od pravila. Oponenti zato predlažu da se za epohu pre 1890-ih koristi sintagma *pokret za emancipaciju žena*.¹²

¹¹ Ofen, „The History of Feminism Is Political History”, 1.

¹² Sylvia Paletschek, Bianca Pietrow-Ennker, *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: a European perspective*, Stanford Univ. Press: 2004, 7.

Bogatstvo istorijskih izvora koji su korišćeni u knjizi Karen Ofen pokazuje da se danas može govoriti o velikim koristima koje su proistekle iz feminističkog delovanja. U tom smislu niko više ne može da tvrdi da se ništa nije promenilo. Međutim, ostaje takođe činjenica da je, ako se imaju u vidu hronološki i geografski okviri knjige, feminizam uspeo da pokrene samo tanak sloj onih kojih se najviše ticao — žena. Sa jačanjem nacionalnih država, osmišljavanjem demokratskih političkih terena sa širokim spektrom delovanja političkih partija, savezništvo žena sa nekim od njih, pre svega liberalnim i socijalističkim, pokazalo je da iako su se one načelno izjašnjavale za emancipaciju žena, retko su je istinski podržavale zbog svojih osnovnih političkih ciljeva. U širem kontekstu nacionalizacije feminizama u Evropi pred Prvi svetski rat, Karen Ofen daje veoma značajan pregled mehanizama pomoću kojih su žene, koje nisu bile politički subjekti, postale veoma važne za projekte nacionalnih politika. Izvan njene analize ostala su nažalost, kako sama kaže, velika područja Jugoistočne Evrope i Balkana (osim Grčke) koji usled jezičke barijere onemogućavaju rad na primarnim izvorima. U novije vreme postoje napori da se i ovi prostori uključe u uporedne analize kako bi se dobila celovita slika.

Konačno, *Evropski femnizmi 1700 —1950 politička istorija* su velika i nezaobilazna knjiga evropske političke istorije. Naši čitaoci će sigurno imati veliku korist od ove studije koja je jedna od retkih prevedenih knjiga iz istorije feminizma i ženske istorije. Utoliko je napor izdavačke kuće Evoluta da objavi ovo delo, jer je prepoznala važnost i „težinu“ studije Karen Ofen, dragoceniji i značajniji.

Ana Stolić

SKRAĆENICE

AIF	Međunarodno udruženje žena (Association Internationale des Femmes)
AMA	Antifašistička ženska grupa (Agrupación de Mujeres Antifascistas)
ANME	Nacionalna organizacija španskih žena (Asociación Nacional de Mujeres Españolas)
BDF	Federacija nemačkih ženskih društava (Bund Deutscher Frauenvereine)
BÖFV	Federacija austrijskih udruženja žena (Bund Österreichischer Frauenvereine)
BUF	Britanska unija fašista (British Union of Fascists)
CDU	Hrišćansko-demokratska partija (Christlich-Demokratische Union)
CGT	Nacionalna unija sindikata (Confédération Générale du Travail)
CNT	Nacionalna konfederacija rada (Confederación Nacional del Trabajo)
CWSS	Katoličko ženskog društva za pravo glasa (Catholic Women's Suffrage Society)
FBF	Švedska feministička organizacija (Fredrika-Bremer-Förbundet)
FDIF	Međunarodna demokratska federacija žena (WIDF na engleskom, Fédération Démocratique Internationale des Femmes — Internationale Demokratische Frauenföderation — IDFF na nemačkom jeziku)
IACW	Međuamerička ženska komisija (Inter-American Commission of Women)
IAV	Međunarodni arhiv ženskog pokreta (International Archief voor de Vrouwenbeweging)
IAW	Međunarodni savez žena (International Alliance for Women)
IAWSEC	Međunarodna asocijacija žena za pravo glasa i građansku jednakost (International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship — ili IAW)
ICW	Međunarodni savet žena (International Council of Women)
ICWG	Međunarodno kooperativno udruženje žena (International Cooperative Women's Guild)
IFUW	Međunarodna federacija univerzitetskih žena (International Federation of University Women)
IFWW	Međunarodna federacija radnica (International Federation of Working Women)
ILO	Međunarodna organizacija rada (International Labour Organization)
IWA	Prva internacionala (International Workingmen's Association ili First International)
IWFL	Irska ženska liga za sticanje građanskih prava (Irish Women's Franchise League,)
IWSA	Međunarodni savez za pravo glasa žena (International Women Suffrage Alliance)
IWWU	Udruženje radnih žena Irske (Irish Women Workers's Union)
JFB	Jevrejska ženska federacija (Jüdischer Frauenbund)
KPD	Nemačka komunistička partija (Kommunistische Partei Deutschlands)
KSF	Žensko udruženje za pravo glasa (Kvindestemmeretsforeningen)
MPF	Organizacija mladih žena Portugalije (Mocidade Portuguesa Feminina)
MRP	Popularni republikanski pokret (Mouvement Républicain Populaire)
NAPSS	Nacionalno udruženje za promociju društvenih nauka (National Association for the Promotion of Social Science)
NUSEC,	Nacionalna unija društava za jednaka prava građanstva (National Union of
NUDJG	Societies for Equal Citizenship)
NUWSS	Nacionalna unija društava za pravo glasa žena (National Union of Woman Suffrage Societies)
OMEN	Majke za nacionalno obrazovanje (Obra das Mães para a Educação Nacional)
PCE	Španska komunistička partija (Partido Comunista de España)
PCF	Francuska komunistička partija (Parti Communiste Français)
POUM	Ženski sekretarijat disidentske marksističke partije (Secretariado femenino del partido marxista disident)

PRS	Radikalna socijalistička partija (Partido Radical Socialista)
PSOE	Španska socijalistička radnička partija (Partido Socialista Obrero Español)
PSU	Ujedinjena socijalistička partija (Parti Socialiste Unifié)
RHV	Nacionalna federacija nemačkih domaćica (Reichsverband der Hausfrauenvereine)
RLHV	Federacija seoskih domaćica (Reichsverband der landwirtschaftlichen Hausfrauenvereine)
SAP	Socijaldemokratska radnička partija (Sveriges socialdemokratiska arbetareparti)
SPD	Socijaldemokratska partija (Sozialdemokratische Partei Deutschlands)
UFF	Savez francuskih žena (Union des Femmes Françaises)
UFSF	Francuska unija za pravo glasa žena (Union Française pour le Suffrage des Femmes)
UGT	Generalni radnički sindikat (Union General de Trabajadores)
WCG	Kooperativno udruženje žena (Women's Co-operative Guild)
WIDF	Međunarodna demokratska federacija žena (Women's International Democratic Federation)
WILPF ili	Međunarodna liga žena za mir i slobodu (Women's International League for Peace and Freedom)
WIL	
WSPU	Ženska socijalpolitička unija (Women's Social and Political Union)

LITERATURA

Prvenstveni cilj ove sažete bibliografije je da usmeri čitaoca na nedavno objavljene radove koji se bave mislima i delima evropskih feministkinja. Uz nekoliko značajnih izuzetaka (uključujući tu i dela koja su se pojavila nakon što je rukopis završen, ili su izašla između 1999. i 2000. godine) bibliografija je ograničena na dela koja su objavljena od 1986. do 1997. godine. Podeljena je na dva dela: (I) publikacije na engleskom jeziku i (II) publikacije na drugim evropskim jezicima.

I. KNJIGE, ČLANCI, ZBIRKE RADOVA I ZBIRKE DOKUMENATA NA ENGLISKOM JEZIKU

- Akkerman, Tjitske & Siep Stuurman, eds., *Perspectives on Feminist Political Thought in European History, from the Middle Ages to the Present*, London: Routledge, 1998.
- Albisetti, James C., *Schooling German Girls and Women: Secondary and Higher Education in the Nineteenth Century*, Princeton: Princeton University Press, 1988.
- Allen, Ann Taylor, *Feminism and Motherhood in Germany, 1800—1914*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1991.
- Anderson, Bonnie S., *Joyous Greetings! The First International Women's Movement, 1860—1860*, New York: Oxford University Press, 2000.
- Anderson, Bonnie S., & Judith P. Zinsser, *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*. Vol. 2. New York: Harper & Row, 1988.
- Anderson, Harriet, *Utopian Feminism: Women's Movements in Fin-de- Siècle Vienna*, New Haven: Yale University Press, 1992.
- Andreasen, Tayo, et al., *Moving On: New Perspectives on the Women's Movement*, Acta Jutlandica 67:I, Humanities Series 66, Aarhus: Aarhus University Press, 1991.
- Banks, Olive, *Faces of Feminism: A Study of Feminism as a Social Movement*, New York: St. Martin's Press, 1981.
- Banks, Olive, *The Politics of British Feminism, 1918—1970*, Aldershot: Edward Elgar, 1993.
- Bauer, Carol, & Lawrence Ritt, *Free and Ennobled: Source Readings in the Development of Victorian Feminism*, Oxford: Pergamon Press, 1979.
- Bell, Susan Groag, & Karen M. Offen, *Women, the Family, and Freedom: The Debate in Documents, 1750—1950*, 2 vols. Stanford: Stanford University Press, 1983.
- Bidelman, Patrick Kay, *Pariahs Stand Up! The Founding of the Liberal Feminist Movement in France, 1858—1889*, Westport: Greenwood Press, 1982.
- Black, Naomi, *Social Feminism*, Ithaca: Cornell University Press, 1989.
- Bland, Lucy, *Banishing the Beast: English Feminism and Sexual Morality, 1885—1914*, New York: The New Press, 1995.
- Bock, Gisela, & Pat Thane, eds., *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s—1950s*, London & New York: Routledge, 1991.
- Boetcher Joeres, Ruth-Ellen, & Mary Jo Maynes, eds., *German Women in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Bloomington: Indiana University Press, 1985.
- Bohachevsky-Chomiak, Martha, *Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884-1939*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1988.
- Bolt, Christine, *The Women's Movements in the United States and Britain from the 1790s to the 1920s*. Amherst: University of Massachusetts Press, 1993.
- Bosch, Mineke, ed., with Annemarie Kloosterman, *Politics and Friendship: Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902—1942*. Columbus: Ohio State University Press, 1990.

- Boxer, Marilyn J., & Jean H. Quataert, eds., *Socialist Women: European Socialist Feminism in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, New York: Elsevier, 1978.
- Caine, Barbara, *Victorian Feminists*, Oxford: Oxford University Press, 1992.
- English Feminism, 1780—1980*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Coulter, Carol, *The Hidden Tradition: Feminism, Women and Nationalism in Ireland*, Cork: Cork University Press, 1993.
- Cross, Máire, & Tim Gray, *The Feminism of Flora Tristan*, Oxford: Berg, 1992.
- Cullen, Mary, "How Radical Was Irish Feminism between 1860 and 1920?" *Historical Studies*, 15 (1985), 185—201.
- Daley, Caroline, & Melanie Nolan, eds., *Suffrage and Beyond: International Feminist Perspectives*, Auckland: Auckland University Press; New York: New York University Press; London: Pluto Press, 1994.
- David, Katherine. "Czech Feminists and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy: *The First in Austria*" *Journal of Women's History*, 3 : 2 (Fall 1991), 26—45
- Dooley, Dolores, *Equality in Community: Sexual Equality in the Writings of William Thompson and Anna Doyle Wheeler*, Cork: Cork University Press, 1996.
- Drewitz, Ingeborg, ed., *The German Women's Movement: The Social Role of Women in the Nineteenth Century and the Emancipation Movement in Germany*, Transl. Patricia Crampton. Bonn: Hohwacht, 1983.
- Dyhouse, Carol, *Feminism and the Family in England, 1880—1939*, Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- Edmondson, Linda, *Feminism in Russia, 1900—1917*, Stanford: Stanford University Press, 1984.
- Evans, Richard J. *The Feminist Movement in Germany 1894—1933*. London & Beverly Hills: Sage Publications, 1976.
- Evans, Richard J., *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America, and Australasia, 1840—1920*. London: CroomHelm, 1977.
- Evans, Richard J., *Comrades and Sisters: Feminism, Socialism, and Pacifism in Europe, 1870—1943*. New York: St. Martin's Press, 1987.
- Fauré, Christine, *Democracy Without Women: Feminism and the Rise of Liberal Individualism in France*, Bloomington: Indiana University Press, 1991.
- Forsås-Scott, Helena, *Textual Liberation: European Feminist Writing in the Twentieth Century*, London & New York: Routledge, 1991.
- Fout, John C., ed., *German Women in the Nineteenth Century; A Social History*, New York: Holmes & Meier, 1984.
- Fraisse, Genevieve, *Reason's Muse: Sexual Difference and the Birth of Democracy*, Transl. Jane Marie Todd, Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Fraisse, Geneviève, & Michelle Perrot, eds., *Emerging Feminism from Revolution to World War*, Vol. 4 of *A History of Women in the West*, ed. Georges Duby & Michelle Perrot, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1993.
- Frevort, Ute, *Women in German History: From Bourgeois Emancipation to Sexual Liberation*, Oxford: Berg, 1989.
- Friedlander, Judith, et al., *Women in Culture and Politics: A Century of Change*, Bloomington: Indiana University Press, 1986.
- Gibson, Mary S., *Prostitution and the State in Italy, 1860—1915*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1986.
- Gillis, John R., Louise A. Tilly, & David Levine, eds., *The European Experience of Declining Fertility, 1850—1970: The Quiet Revolution*, Oxford: Blackwell, 1992.
- Goldberger, Avril H., ed. *Woman as Mediatrix: Essays on Nineteenth Century European Women Writers*, Westport: Greenwood Press, 1987.
- Good, David, Margarete Grandner, & Mary Jo Maynes, eds., *Austrian Women in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Providence: Berghahn Books, 1996.

- Gordon, Felicia, *The Integral Feminist: Madeleine Pelletier, 1874–1939*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990.
- Gordon, Felicia, & Maire Cross, eds., *Early French Feminisms, 1830–1940: A Passion for Liberty*, Cheltenham: Edward Elgar, 1996.
- Haan, Francisca de. *Gender and the Politics of Office Work: The Netherlands, 1860–1940*, Amsterdam: University of Amsterdam Press, 1998.
- Harrison, Brian, *Prudent Revolutionaries: Portraits of British Feminists between the Wars*, Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Hause, Steven C. *Hubertine Auclert: The French Suffragette*, New Haven: Yale University Press, 1987.
- Hause, Steven C., with Anne R. Kenney, *Women's Suffrage and Social Politics in the French Third Republic*, Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Hellerstein, Erna Olafson, Leslie Parker Hume, & Karen M. Offen, eds., *Women: A Documentary Account of Women's Lives in Nineteenth-Century England, France, and the United States*, Stanford: Stanford University Press, 1981.
- Helsingier, Elizabeth K., Robin Lauterbach Sheets, & William Veeder, *The Woman Question: Society and Literature in Britain and America, 1837–1883*, 3 vols. New York: Garland Press, 1983; Chicago: University of Chicago Press, 1989.
- Hollis, Patricia, ed. *Women in Public: The Women's Movement—Documents of the Victorian Women's Movement (1850–1900)*, London: G. Allen & Unwin, 1979.
- Holton, Sandra Stanley, *Feminism and Democracy: Women's Suffrage and Reform Politics in Britain, 1900–1918*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Holton, Sandra Stanley, *Suffrage Days: Stories from the Women's Suffrage Movement*, London: Routledge, 1996.
- Hume, Leslie Parker, *The National Union of Women's Suffrage Societies, 1897–1914*, New York: Garland Press, 1982.
- Hunt, Karen, *Equivocal Feminists: The Social Democratic Federation and the Woman Question 1884–1911*, Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1996.
- Jackson, Margaret, *The Real Facts of Life: Feminism and the Politics of Sexuality, c. 1850–1940*. London: Taylor & Francis, 1994.
- Jeffreys, Sheila, *The Spinster and Her Enemies: Feminism and Sexuality, 1880–1930*, London: Pandora Press, 1985; 2d ed., Melbourne: Spinifex Press, 1997, ed.
- Jeffreys, Sheila, ed. *The Sexuality Debates*, London: Methuen, 1987.
- Kaplan, Marion A. *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaigns of the Jüdischer Frauenbund, 1904–1938*, Westport: Greenwood Press, 1979.
- Käppeli, Anne-Marie, "Feminist Scenes," in Fraisse & Perrot, eds., *Emerging Feminism (q.v.)*, pp. 482–514.
- Keller, Frances Richardson, ed. *Views of Women's Lives in Western Tradition*, Lewiston: Edwin Mellen Press, 1990.
- Kent, Susan Kingsley, *Sex and Suffrage in Britain, 1860–1914*, Princeton: Princeton University Press, 1987.
- Kent, Susan Kingsley, *Making Peace: The Reconstruction of Gender in Interwar Britain*, Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Koven, Seth, & Sonya Michel, eds., *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, New York & London: Routledge, 1993.
- Lacey, Candida, ed. *Barbara Leigh Smith Bodichon and the Langham Place Group*, London: Methuen, 1987.
- LeGates, Marlene, *Making Waves: A History of Feminism in Western Society*, Toronto: Copp Clark/Addison Wesley, 1996.
- Lerner, Gerda, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to 1870*, New York: Oxford University Press, 1993.

- Levine, Philippa, *Victorian Feminism*, London: Hutchinson, 1987.
- McFadden, Margaret H. *Golden Cables of Sympathy: The Transatlantic Sources of Nineteenth-Century Feminism*, Lexington: University of Kentucky Press, 1999.
- Mackenzie, Midge, *Shoulder to Shoulder: A Documentary*, New York: Random House, 1975, new ed. 1988.
- Marcus, Jane, ed. *Suffrage and the Pankhursts*, London: Methuen, 1987.
- Mendus, Susan, & Jane Rendall, eds., *Sexuality and Subordination*, London: Routledge, 1989.
- Meyer, Alfred G., *The Feminism and Socialism of Lily Braun*, Bloomington: Indiana University Press, 1985.
- Meyer, Donald, *Sex and Power: The Rise of Women in America, Russia, Sweden, and Italy*, Middletown: Wesleyan University Press, 1987.
- Moses, Claire Goldberg, *French Feminism in the Nineteenth Century*, Albany: SUNY Press, 1984.
- Moses, Claire Goldberg, & Leslie Wahl Rabine, *Feminism, Socialism, and French Romanticism*, Bloomington: Indiana University Press, 1993.
- Murphy, Cliona, *The Women's Suffrage Movement and Irish Society in the Early Twentieth Century*, Philadelphia: Temple University Press, 1989.
- Nash, Mary, *Defying Male Civilization*, Denver: Arden Press, 1995.
- Neudorfl, Marie L. "The Development and Activity of the Czech Women's Movement before 1914." Unpublished article, 1997.
- Offen, Karen, ed. *Women in European Society and Culture*, Special issue of *History of European Ideas*, 8:4–5 (1987).
- Offen, Karen, Ruth Roach Pierson & Jane Rendall, eds., *Writing Women's History: International Perspectives*, London: Macmillan; Bloomington: Indiana University Press, 1991.
- Owens, Rosemary Cullen, *Smashing Times: A History of the Irish Suffrage Movement*, Dublin: Attic Press, 1984.
- Paletschek, Sylvia & Bianka Pietrow-Ennker, eds., *Women's Movements in Europe in the Nineteenth Century: A Comparative Perspective*, Ms. in preparation.
- Pietrow-Ennker, Bianka, & Rudolf Jaworski, eds., *Women in Polish Society*, Boulder: East European Monographs (no. 344), 1992.
- Prelinger, Catherine M., *Charity, Challenge, and Change: Religious Dimensions of the Mid-Nineteenth Century Women's Movement in Germany*, Westport: Greenwood Press, 1987.
- Pugh, Martin, *Women and the Women's Movement in Britain, 1914–1959*, Houndsmill: Macmillan, 1992.
- Quataert, Jean H. *Reluctant Feminists in German Social Democracy, 1885–1917*, Princeton: Princeton University Press, 1979.
- Rendall, Jane, *The Origins of Modern Feminism: Women in Britain, France, and the United States, 1780–1860*, New York: Schocken Books, 1984.
- Rendall, Jane, ed. *Equal or Different: Women's Politics, 1800–1914*, Oxford: Basil Blackwell, 1987.
- Reynolds, Siân, ed. *Women, State, and Revolution: Essays on Power and Gender in Europe since 1789*, Amherst: University of Massachusetts Press, 1986.
- Reynolds, Siân, *France Between the Wars: Gender and Politics*, London: Routledge, 1996.
- Roberts, Marie Mulvey, & Tamae Mizuta, eds., *Controversies in the History of British Feminism*, 6 vols. London: Routledge/Thoemmes Press, 1995.
- Rosen, Andrew, *Rise Up, Women! The Militant Campaign of the Women's Social and Political Union, 1903–1914*, London: Routledge & Kegan Paul, 1974.
- Rubenstein, David, *Before the Suffragettes: Women's Emancipation in the 1890s*, Brighton: Wheatsheaf; New York: St. Martin's Press, 1987.
- Rupp, Leila J., *Worlds of Women: International Women's Organizations, 1888–1943*, Princeton: Princeton University Press, 1998.

- Sarah, Elizabeth, ed. *Reassessments of 'First Wave' Feminism*, Oxford & New York: Pergamon Press, 1982, Originally published as a special issue of *Women's Studies International Forum*, 5:6 (1982).
- Scott, Joan Wallach, *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996.
- Shanley, Mary Lyndon, *Feminism, Marriage, and the Law in Victorian England, 1830–1893*, Princeton: Princeton University Press, 1989.
- Slaughter, Jane & Robert Kem, eds., *European Women on the Left: Socialism, Feminism, and the Problems Faced by Political Women, 1880 to the Present*, Westport: Greenwood Press, 1981.
- Smart, Carol, ed. *Regulating Womanhood*, London: Routledge, 1992.
- Smith, Harold L., ed. *British Feminism in the Twentieth Century*, Amherst: University of Massachusetts Press, 1990.
- Smith, Paul, *Feminism and the Third Republic: Women's Political and Civil Rights in France, 1918–1943*, Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Spender, Dale, *Women of Ideas (and What Men Have Done to Them)*, London: Routledge & Kegan Paul, 1982.
- Spender, Dale, ed. *Feminist Theorists: Three Centuries of Key Women Thinkers*, New York: Pantheon, 1983.
- Spender, Dale, ed. *Time and Tide Wait for No Man*, London: Pandora Press, 1984.
- Spender, Dale, ed. *The Education Papers: Women's Quest for Equality in Britain 1830–1912*, London: Methuen, 1987.
- Stites, Richard, *The Women's Liberation Movement in Russia: Nihilism, Feminism, and Bolshevism, 1860–1930*, Princeton: Princeton University Press, 1978, New edition, with afterword, 1991.
- Stowell, Sheila, *A Stage of Their Own: Feminist Playwrights of the Suffrage Era*, Manchester: Manchester University Press, 1992.
- Tax, Meredith, *The Rising of the Women: Feminist Solidarity and Class Conflict, 1880–1917*, New York & London: Monthly Review Press, 1980.
- Taylor, Barbara, *Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century*, New York: Pantheon, 1983, [Rev. ed., Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993.]
- Thébaud, Françoise, ed. *Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*, Vol. 5 of *A History of Women in the West*, ed. Georges Duby & Michelle Perrot, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1994.
- Vicinus, Martha, *Independent Women: Work and Community for Single Women, 1830–1920*, Chicago: University of Chicago Press, 1985.
- Waelti-Walters, Jennifer, *Feminist Novelists of the Belle Epoque*, Bloomington: Indiana University Press, 1990.
- Waelti-Walters, Jennifer & Steven C. Hause, eds., *Feminisms of the Belle Epoque*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1994.
- Walkowitz, Judith R. *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State*, Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1980.
- Wikander, Ulla, Alice Kessler-Harris, & Jane Lewis, eds., *Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880–1920*, Urbana: University of Illinois Press, 1995.
- Yeo, Eileen Janes, ed. *Mary Wollstonecraft and 200 Years of Feminisms*, London & New York: Rivers Oram Press, 1997.
- Zucker, Stanley, *Kathinka Zitz-Halein and Female Civil Activism in Mid-Nineteenth-Century Germany*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1991.

II. KNJIGE, ČLANCI, ZBIRKE RADOVA I ZBIRKE DOKUMENATA NA DRUGIM
EVROPSKIM JEZICIMA

- Aguado, Ana Maria, et al., eds., *Textos para la historia de las mujeres en Espana*, Madrid: Catedra, 1994.
- Akerman, Brita, ed., *Vi Kan, Vi Behovs: Kvinnorna Gar Sammen i egna forengar [We Can, We Are Needed: Women Enter Their Own Associations]*, Stockholm: Akademiklitteratur, 1983.
- Albistur, Maité & Daniel Armogathe, eds., *Le Grief des femmes: Anthologie de textes feministes*, 2 vols, Paris: Editions Hier et Demain, 1978.
- Avdela, Efi & Angelica Psarra, eds., *Ho Pheminismos sten Hellada tou mesopolemou: Mia anthologia [Feminism in Interwar Greece: An Anthology]*, Athens: Gnosi Publications, 1985.
- Bard, Christine, *Les Filles de Marianne: Histoire des feminismes, 1914—1940*, Paris: Fayard, 1995.
- Bonacchi, Gabriella & Angela Groppi, eds., *11 Dilemma della cittadinanza: Diritti e doveri delle donne*, Rome & Bari: Laterza, 1993.
- Borkus, Marja, et al., *Vrouwenstemmen: 100 jaar vrouwenbelangen, 75 jaar vrouwenkiesrecht*, Zutphen: Walburg Pers, 1994.
- Bosch, Mineke, *Het Geslacht van de Wetenschap: Vrouwen en hoter od- ernwijs in Nederland 1878—1948*, Amsterdam: SUA, 1994.
- Braun, Marianne, *De prijs van de liefde: De eerste feministische golf*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.
- Brinkler-Gabler, Gisela, ed. *Frauenarbeit und Beruf, Frankfurt-am-Main: Fischer Verlag*, 1979.
- Brinkler-Gabler, Gisela, *Frauen gegen den Krieg*, Frankfurt-am-Main: Fischer Verlag, 1980.
- Bussemer, Herrad-Ulrike, *Frauenemanzipation und Bildungsburgertum: Sozialgeschichte der Frauenbewegung in der Reichsgriindungszeit*, Weinheim & Basel: Beltz Verlag, 1985.
- Buttafuoco, Annarita, *Cronache femminile: Temi e momenti della stampa emancipazionista in Italia dalVunita al fascismo*, Siena: Universita degli studi di Siena, 1988.
- Buttafuoco, Annarita, *Questioni di cittadinanza: Donne e diritti sociali neiritalia liberale*, Siena: Protagon Editori Toscani, 1997.
- Buttafuoco, Annarita, Rosanna De Longis, & Maria Pia Bigaran, *La Piccola Fronda politica e cultura nella stampa emancipazionista (1861—1924)*, Special issue of Nuovadwf: *Donnawomanfemme*, no. 21 (1982).
- Capel Martinez, Rosa, *El Sufragio femenino en la Segunda Republica*, Madrid: Comunidad de Madrid, 1992.
- Carlsson, Christina, *Kvinnosyn och Kvinnopolitik: En studien av svensk socialdemokrati 1880—1910 [Perceptions of Women and Women's Politics: A Study of Swedish Social Democracy, 1880—1910]*, Lund: Lund University Press, 1986.
- Clemens, Barbel, *Menschenrechte haben kein Geschlecht! Zum Politikverständnis der biirgerlichen Frauenbewegung*, Pfaffenweiler: Centarus, 1988.
- Cohen, Yolande, & Françoise Thebaud, eds., *Feminismes et identites nationales: Les Processus d'integration des femmes au politique Lyon*: Centre Jacques Cartier, 1998.
- Corbin, Alain, Jacqueline Lalouette, & Michele Riot-Sarcey, eds., *Les Femmes dans la cite*, Grane: Creaphis, 1997.
- Courtois, Luc, Jean Pirote, & Frangoise Rosart, eds., *Femmes et pouvoirs: Flux et reflux de l'émancipation feminine depuis un siècle*, Louvain-la- Neuve: College Érasme; Brussels: Éditions Nauwelaerts, 1992.
- Cova, Anne, *Maternité et droits des femmes en France (XIXe—XXe siècles)*, Paris: Anthropos, 1997.
- De Giorgio, Michela, *Le italiane dall'unità a oggi: modelli culturali e comportamenti sociali*, Rome: Laterza, 1992.

- De Weerd, Denise, *En de vrouwen? Vrouw, Vrouwenbeweging en feminisme in België (1830–1960)*, Ghent: Masereelfonds, 1980.
- Esteves, João Gomes, *A Liga Republicana das Mulheres Portuguesas: Uma organização política e feminista (1909–1919)*, Lisbon: Organizações Não Governamentais do Conselho Consultivo da Comissão para a Igualdade e para as Direitos das Mulheres, 1991.
- Fagoaga, Concha, *La Vox y el voto de las mujeres: El sufragismo en España, 1877–1931*, Barcelona: Icaria, 1985.
- Fauré, Christine, ed. *Encyclopédie politique et historique des femmes*, Paris: Presses Universitaires de France, 1997.
- Folguera, Pilar, ed. *El Feminismo en España: Dos siglos de historia*, Madrid: Editorial Pablo Iglesias, 1988.
- Fraisse, Genevieve, *La Raison des femmes: Essai*, Paris: Plon, 1993.
- Fraisse, Geneviève, ed. *Opinions de femmes: De la veille au lendemain de la Revolution française*, Paris: cote-femmes, 1989.
- Frederiksen, Elke, *Die Frauenfrage in Deutschland, 1863–1915*, Stuttgart: Reclam, 1981.
- Fritschy, Wantje, ed. *Fragmenten vrouwengeschiedenis*, 2 vols, The Hague: M. Nijhoff, 1980.
- Garrido Gonzales, Elisa, ed. *Historia de las mujeres en España*, Madrid: Editorial Sntesis, 1997.
- Geiger, Ruth-Esther, St Sigrid Weigel, eds., *Sind das noch Damen! Vom gelehrten Frauenzimmer-Journal zum feministischen Journalismus*, Munich: Frauenbuchverlag, 1981.
- Gerhard, Ute, *Verhältnisse und Verhinderungen: Frauenarbeit, Familie und Rechte der Frauen im 19. Jahrhundert*, Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1978.
- Gerhard, Ute, with Ulla Wischermann, *Unerhort: Die Geschichte der deutschen Frauenbewegung*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1990.
- Gerhard, Ute, ed. *Frauen in der Geschichte des Rechts: Von derfrühen Neuzeit bis zur Gegenwart*, Munich: C. H. Beck, 1997.
- Greven-Aschoff, Barbara, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894–1933*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- Gubin, Eliane, ed. *Cent ans du féminisme [en Belgique]*, Special issue of *Sextant: Revue du Groupe interdisciplinaire d'Études sur les femmes [Belgium]*, no. 1 (Winter 1993).
- Hardmeier, Sibylle, *Fruhe Frauenstimmrechtsbewegung in der Schweiz (1890–1930): Argumente, Strategien Netzwerk und Gegenbewegung*, Zurich: Chronos, 1997.
- Hervé, Florence, ed. *Geschichte der deutschen Frauenbewegung*, Rev. ed. Cologne: PapyRossa Verlag, 1995.
- Hummel-Haasis, Gerlinde, ed. *Schwester, zerreisst eure Ketten: Zeugnisse zur Geschichte der Frauen in der Revolution von 1848–49*, Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1982.
- Jansz, Ulla, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, Amsterdam: VanGennup, 1990.
- Joris, Elisabeth & Heidi Witzig, *Frauengeschichte(n)*, Zurich: Limmat, 1986; 3^d ed., 1991.
- Käppeli, Anne-Marie, *Sublime Croisade: Éthique et politique du féminisme protestant, 1873–1928*, Carouge-Geneva: Éditions Zoé, 1990.
- Kandel, Liliane, ed. *Féminismes et nazisme: En hommage à Rita Thalman*, Paris: CEDREF, University of Paris VII, 1997.
- Klejman, Laurence, & Florence Rochefort, *L'Égalité en marche: Le Féminisme sous la Troisième République*, Paris: des femmes & Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1989.
- Manns, Ulla, *Kvinnofrågan 1880-1921: En artikelbibliografi* (with author's introduction), Lund: Arkiv, 1991.
- Mendes da Costa, Yolande & Anne Morelli, eds., *Femmes, libertes, laicite*, Brussels: Editions de l'Université de Bruxelles, 1989.
- Mesmer, Beatrix, *Ausgeklammert, eingeklammert: Frauen und Frauenorganisationen in der Schweiz des 19. Jahrhunderts*, Basel & Frankfurt-am-Main: Helbing & Lichtenhahn, 1988.

- Möhrmann, Renate, *Frauenemanzipation im deutschen Vormarz: Texte und Dokumente*, Stuttgart: Reclam, 1978.
- Moksnes, Aslaug, *Likestilling elder Saerstilling Norsk Kvinnesaksforening 1884—1913*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984.
- Neudorfl, Marie L, *Ceske zeny v. 19-stoletti, Usili a sny, úspèchy i zklameni na ceste k emancipaci [Czech women in the nineteenth century: stirrings and dreams, victories and disappointments on the way to emancipation]* (Prague, forthcoming)
- Outshoom, Joyce, *Vrouwenemancipatie en socialisme, een onderzoek naar de houding der SDAP t.o.v. het "vrouwenvragstuk," 1894-1919*, Nijmegen: SUN, 1973.
- Paletschek, Sylvia, *Frauen und Dissens: Frauen im Deutschkatholizismus und in den freien Gemeinden 1841-1832*, Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.
- Pietrow-Ennker, Bianka, "Russlands 'Neue Menschen': Die Frauenemanzipationsbewegung von den Anfängen um 19. Jahrhundert bis zur Oktoberrevolution," Habilitationsschrift, University of Tübingen, 1994.
- Reys, Jeske, et al., eds., *De eerste feministische golf (Zesde jaarboek voor vrouwengeschiedenis)*, Nijmegen: SUN, 1985.
- Riot-Sarcey, Michèle, *La Démocratie à l'épreuve des femmes: Trois figures critiques dupouvoir, 1830-1848*, Paris: Albin Michel, 1994.
- Rossi-Doria, Anna, ed. *Il primo femminismo (1791—1834)*, Milan: Edizioni Unicopli, 1993.
- Sachsse, Christoph, *Mutterlichkeit als Beruf: Sozialarbeit, Sozialreform und Frauenbewegung, 1871-1929*, Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1986.
- Scanlon, Geraldine M, *La Polemica feminista en la Espana contemporanea, 1868—1974*, 2nd ed., Madrid: Ediciones ARAL, 1986.
- Schröder, Hannelore, ed. *Die Frau ist frei geboren: Texte zur Frauenemanzipation*, 2 vols. Munich: C. H. Beck, 1979-81.
- Sevenhuisen, Selma L, *De orde van het vaderschap: Politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en huwelijk in Nederland, 1870-1900*, Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1987.
- Studer, Brigitte, Regina Wecker & Béatrice Ziegler, eds., *Frauen und Staat/Les Femmes et l'État*, Special issue of *Itinera*, no. 20 (1998).
- Taricone, Fiorenza, *L'associazionismo femminile in Italia dall'unità al fascismo*, Milan: Edizioni Unicopli, 1996.
- Varikas, Eleni, "La Révoke des dames: Génèse d'une conscience féministe dans la Grèce du XIXe siècle (1833-1908)," Doctorat du Troisième cycle, University of Paris VII, 1986.
- Veauvy, Christiane & Laura Pisano, *Paroles oubliées: Les Femmes et la construction de l'État-nation en France et en Italie, 1789-1860*, Paris: Armand Colin, 1997.
- Viennot, Éliane, ed. *La Démocratie à la française, ou les femmes indésirables, 1793—1993*, Paris: CEDREF, University of Paris VII, 1996.
- Volet-Jeanerret, *La Femme bourgeoise à Prague 1860—1893: De la philanthropie à l'émancipation*, Geneva: Éditions Slatkine, 1988.
- Wischermann, Ulla, *Frauenfrage und Presse: Frauenarbeit und Frauenbewegung in der illustrierten Presse der 19. Jahrhunderts*, Munich: Saur, 1983.
- Zimmermann, Susan, "Wie die Feministinnen wurden: Wege in die Frauenbewegung im Zentraleuropa der Jahrhundertwende," *L'Homme*, 8 : 2 (1997), 272—306.
- Zimmermann, Susan, "Frauenbestrebungen und Frauenbewegung in Ungarn: Zur Organisationsgeschichte der Jahre 1848 bis 1918," In Beate Nagy et alv Szerep es alkotas: Nok a magyar tarsadalomban es muveszetben, Szeged, 1997.
- Zimmermann, Susan, *Die Bessere Hälfte Frauenbewegung und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*, Budapest: Napvilag Kiado; Vienna: Promedia, 1999.

INDEKS

- Abot, Grejs, američka socijalna radnica 380
Abraham, Karl, nemački psihoanalitičar 299, 300
Adams, Džejn, američka sociološkinja 275, 286, 384, 386
Adler, Alfred, austrijski psihoanalitičar 300
Adlerspara, Sofija, švedska izdavačica 200
Alar, Hortenz, francuska feministkinja 115, 124
Albreht, Berti, francuska feministkinja 363
Alamber, Žan le Ron d', francuski enciklopedista 15, 63, 79
Alen, Grant, britanski pisac 194, 195, 210
Alen En, Tejlor, američka istoričarka 5, 117, 127, 142, 143
Aleramo, Sibila, italijanska spisateljica 20, 265
Almkvist, Karl, švedski pisac 17, 123
Amar i Borbon, Hozefa, španska pedagoškinja 16, 64
Amar, Andre, španski političar 88
Amazonke, mitološki narod 60, 171, 313
Amber, Eme, nemačka publicistkinja 177, 178
Andreas Salome, Lu, ruska psihonalitičarka 197
Aneke, Matilda Franciska, nemačka feministkinja 133
Anfanten, Prosper, francuski reformista 114, 125
Antoaneta, Marija, francuska vladarka 16, 77, 89
Anzoleti, Luiza, italijanska feministkinja 219
Arenal, Konsepsion, španska feministkinja 177, 195
Arendejl, Beti, britanska feministkinja 344
Aristotel, grčki filozof 28, 117, 154, 410
Arman, Inesa, francusko-ruska političarka 293, 294
Arnim, Betina Brentano fon, nemačka spisateljica 130
Arsan, Medlin Pusju de d', francuska spisateljica 72
Astel, Meri, britanska feministkinja 15, 59, 60, 62
Aston, Lujza, nemačka spisateljica 141
Ašbi Korbet, Mardžori, britanska sifražetkinja 372
Auspurg, Anita, nemačka feministkinja 326, 387, 392
Aveling, Edvard, britanski evolucionista 187, 188, 189
B*** B***, Madam, francuska aktivistkinja 76, 77
Bahofen Johan, Jakov, nemački filozof 18, 155, 157, 158, 188
Bajer, Matilda, danska feministkinja 174
Bakl, Tomas Henri, britanski istoričar 152
Balš Grin, Emili, američka sociološkinja 384
Bang, Nina, danska političarka 366
Bar, Pulen Fransoa de la, francuski filozof 15, 43, 49, 58, 59, 61, 67, 69, 81
Barker Benfiled, G. J., američki istoričar 154
Barnet, Oktavija Henrijeta, engleska pedagoškinja 176
Barios, Astrea, španska feministkinja 352
Baro, Karolina de, francuska pedagoškinja 174, 183
Basi, Laura, italijanska filozofkinja 15, 62, 67, 68, 130
Baš, Viktor, francuski političar 299
Baškircева, Marija, ruska umetnica 192, 193
Batler, Džozefina, britanska feministkinja 15, 31, 33, 149, 150, 177, 178, 180, 200, 379
Batler, Džudit, američka filozofkinja 38
Bazan, Pardo Emilija, španska spisateljica 163, 195
Bebel, Avgust, nemački političar 19, 28, 43, 187, 188, 189, 190, 194, 221, 222, 292, 294, 347, 404
Begtrup, Bodil, danska diplomatkinja 374, 397
Bekari, Gilberta Alaide, feministkinja 178, 200
Beker, Lidija, britanska sufražetkinja 147, 164
Bel, Groag Suzan, američka istoričarka 5, 13, 28, 414
Beldijoso, Kristina, italijanska spisateljica 167
Belfort, Baks Ernst, britanski pravnik 204
Belilo, Kamila, francuska feministkinja 253
Benedikson, Viktorija, švedska spisateljica 192
Benedikt XV, papa 220
Benet, Džudit, američka istoričarka 38, 45
Benet, Lui, irska feministkinja 342, 343, 344
Bera, Leodil Viktoar, vidi Leo, Andre

- Bergen, Karl van, holandski aktivista 175
 Bergen, Sofi van, holandska aktivistkinja 175
 Bergman, Karto Žanis, francuska umetnica 131
 Beri, Margarit, supruga Teodora Stentona 176
 Beri, Šarl de, francuski prestolonaslednik 119
 Berk, Edmund, irski političar 78, 83, 96, 171
 Bernar, Pol, francuski istoričar 156
 Bertiljon, Žak, francuski demograf 257
 Beveridž, Vilijem, britanski ekonomista 407
 Bilington, Džejms, američki istoričar 103
 Bird, Riter Meri, američka istoričarka 32
 Bise, Gertruda, američka filozofkinja 391
 Bison, Ferdinand, francuski političar 247
 Bišof, Teodor fon, nemački lekar 160
 Bizmark, Oto fon, nemački državnik 169, 184, 189, 223, 260
 Bjernstjerne, Bjernson, norveški pisac 179
 Blek, Naomi, američka feministkinja 383
 Blekbern, Helen, irska feministkinja 147, 252
 Blekston, Vilijem, britanski pravnik 60
 Blekvel, Elizabet, američka lekarka 18, 158
 Blom, Ida, norveška aktivistkinja 6, 200
 Blum, Leon, francuski državnik 366
 Blum, Robert, saksonski aktivista 133
 Bodin, Luiz, francuska feministkinja 296, 362
 Bodo, Nikola, francuski teolog 71
 Bodrijar, Anri, francuski ekonomista 167
 Boel, Marta, belgijska feministkinja 390
 Bogelo, Izabel, francuska feministkinja 180
 Boj, Magdalena, francuska istoričarka 372
 Bojl, Konstanca Antonina (Nina), nemačka feministkinja 393, 394
 Bojmer, Gertrud, nemačka feministkinja 207
 Bojtendejk, Jakobus Johans Fredrik, holandski filozof 411
 Bok, Gizela, nemačka istoričarka 6, 256, 331
 Bomarše, Pjer Ogisten Karon de, francuski pisac 61, 67
 Bomer, Madam de, francuska publicistkinja 15, 63, 64
 Bomon, Žan Mari Leprins de, francuska spisateljica 61
 Bonal, Luj de, francuski politički teoretičar 98
 Bondfild, Margaret, britanska političarka 366
 Boner, Roza, francuska umetnica 152
 Bonevi, Kristina, norveška zoološkinja 373
 Bortoloti, Pjeroni Franka, italijanska istoričarka 35
 Bošček, Ana, austrijska feministkinja 314
 Bovoar, Simon de, francuska spisateljica 23, 26, 27, 35, 410, 411, 412, 413
 Brajt, Dan Šavelita Meri, britanska spisateljica 210
 Brandes, Georg, danski književni kritičar 192
 Braun, Stefani, austrijska autorka 318
 Braun, Stela, britanska feministkinja 361
 Brauning, Beret Elizabet, britanska pesnikinja 152
 Brauning, Hilda, britanska aktivistkinja 332
 Bremer, Fredrika, švedska spisateljica 17, 19, 146, 150, 200, 355, 400
 Brenoh, Ajlin, istoričarka 198
 Bres, Medlin, francuska lekarka 159
 Breton, Restiv Nikolas de la, francuski pisac 15, 70
 Bridental, Renata, američka istoričarka 5, 322, 325, 326
 Brijan, Aristid, francuski državnik 385
 Brije, Ežen, francuski pisac 211
 Brio, Helen, francuska pedagoškinja 287, 296
 Britan, Vera, britanska spisateljica 34, 391, 408
 Brojer, Jozef, austrijski lekar 327
 Bronte, Šarlota, britanska spisateljica 17, 103, 121, 152
 Brude Firnau, Gizela, nemačka književna kritičarka 213
 Bruk, Fransis Ema, britanska spisateljica 210
 Brogam, britanski lord 137
 Brunšvic, Sesil, francuska feministkinja 247, 283, 366
 Bua, Žil, francuska feministkinja 208
 Budije, Vijemer Pjer Žozef de, francuska spisateljica 71
 Buglej, Mari Luiz, francuska feministkinja 31
 Burže, Pol, francuski pisac 211, 300
 Bušere, Džesi, britanska aktivistkinja 147, 176, 252
 Butafuoko, Anarita, italijanska istoričarka 259
 Cetkin, Klara, nemačka političarka 187, 189, 190, 206, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 230, 237, 257, 266, 284, 286, 292, 295, 308, 317, 347, 404
 Čapman, Keri 247, 394
 Čapman, Rejčel Elizabet, britanska spisateljica 210
 Čartorijski, Adam, poljski državnik 72
 Čeliga Levi, Marja, poljska publicistkinja 182, 205, 252

- Čent, Ormiston Lora, britanska sifražetkinja 180
- Čerčil, Vinston, britanski državnik 391, 400
- Černiševski, Gavrilovič Nikolaj, ruski pisac 18, 159, 209, 237
- Čijs, Minet Storm Ana Marija van der, holandska pedagoškinja 148
- Čomijak, Bohačevski Marta, američka istoričarka 237
- Darvin, Čarls, britanski biolog 154, 165, 166, 188, 201
- Daurijak, Fernanda, francuska ekonomistkinja 378
- De Mebli, opat 65, 69
- De Sen, Pjer, opat 71
- Defo, Danijel, britanski pisac 59, 66
- Defon, Madam de, francuska pokroviteljka lepih umetnosti 68
- Dejvid, Didri, američka filološkinja 131
- Dejvis, Emili, britanska feministkinja 18, 147
- Dekart, Rene, francuski filozof 73
- Deken, Agje, holandska spisateljica 15, 57
- Delakroa, Ežen, francuski slikar 348
- Deleda, Gracija, italijanska spisateljica 275, 311
- Delmar, Rozalind, britanska feministkinja 46, 124
- Demulen, Blonden, francuska aktivistkinja 86, 87
- D'Epine, Madam, francuska spisateljica 56, 66, 72, 73
- Derazme, Marija, francuska aktivistkinja 146, 157, 167, 174, 178, 180, 181, 182, 185, 196, 207, 241
- Deriko, Puansar Ženi, francuska aktivistkinja 18, 133, 152, 153, 154, 159
- Deroan, Žana, francuska feministkinja 17, 122, 125, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 144, 153, 190, 258
- Deš, Elizabet, američka književna kritičarka 192
- Didro, Deni, francuski filozof 55, 56, 81
- Dijers, Mari, nemačka feministkinja 324
- Difu, Klematin Ilen, francuska umetnica 203
- Dilke, Margaret, britanska sifražetkinja 180
- Dingman, Meri Agnes, američka aktivistkinja 386
- Diran, Margarit, francuska publicistkinja 6, 31, 206, 254, 283
- Disar, Klotilda, francuska feministkinja 205
- Dist, Izala van, belgijska lekarka 177
- Dizraeli, Bendžamin, britanski državnik 136
- Doan, Matej, francuski sociolog 402, 411
- Dobije Viktoar, Žili, francuska sifražetkinja 18, 150, 161, 172, 183
- Dodevan, baronica, vidi Sand, Žorž 103
- Dojč, Helen, austrijska psihološkinja 300
- Dojč, Regina, britanska istoričarka 394
- Dom, Hedviga, nemačka feministkinja 172, 173, 223, 413
- Done, Moris, francuski pisac 211
- Draker, Vilhelmina, holandska feministkinja 253
- Drevet, Kamila, francuska antiratna aktivistkinja 384, 387
- Dipen, Amantina Lusil Orbri, vidi Sand, Žorž 103
- Dišen, Gabrijel, francuska antiratna aktivistkinja 374, 384, 387
- Dišen, Kler, francuska istoričarka 405
- Diverže, Moris, francuski politikolog 23, 404, 411
- Džekobi, Patnam Meri, američka lekarka 159
- Džeks Blejk, Sofija, britanska lekarka 18, 159
- Dženson, Džejn, kanadska politička analitičarka 407
- Džojns, Džejms, irski pisac 214
- Džons, Ketlin, američka politička teoretičarka 37, 168
- Džonson, Ričard, američki istoričar 333
- Džonson, Semjuel, britanski pisac 69
- Džordan, Konstans, američka filološkinja 58
- Džordž IV, britanski vladar 119
- E. A. C., Madam, francuska aktivistkinja 126, 127
- Eberhard, F. V. Erhart, nemački antifeminista 301
- Ebner, Ešenbah Meri fon, austrijska spisateljica 33
- Edmondson, Linda, istoričarka 6, 147, 228, 291
- Edvard VIII, britanski vladar 342
- Edžvort, Marija, angloirska spisateljica 97
- Elders, Palm Eta d', holandska feministkinja 84
- Elis, Hejvlok Edit, britanska feministkinja 207, 252, 259
- Elis, Hejvlok Henri, britanski lekar 214, 215, 411
- Elis, Stikni Sara, britanska spisateljica 121, 353
- Elmi, Ben, suprug Elizabet Volstenholm 207

- Elmi, Volstenholm Elizabet, britanska feministkinja 147, 207
- Eme, Martin Luj, francuski pisac 17
- Enders, Viktorija, američka istoričarka 352
- Engelhard, Geterer Filipina, nemačka pesnikinja 66
- Engels, Fridrih, nemački filozof 19, 28, 158, 162, 187, 188, 189, 221, 237, 347, 404
- Entoni, Braunel Suzan, američka feministkinja 177, 179
- Eplvajt, Herijet, američka istoričarka 88
- Erksleben, Kristin Leporin Dorotea, nemačka lekarka 15, 67, 68
- Ervije, Pol, francuski pisac 211
- Ešbi, Korbet Mardžeri, britanska sifrazetkinja 344, 386, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 400, 406
- Etelmer, Elis, vidi Elmi, Ben i Elmi, Volstenholm Elizabet 207
- Evans, Džon Ričard, britanski istoričar 27, 324, 368
- Evgenija, francuska vladarka 18, 152, 159
- Faget, Emili, francuska feministkinja 251
- Feiho, Benito, sveštenik 15, 62
- Feraro, Giljemo, italijanski istoričar 178
- Ferdinand VII, španski vladar 119
- Fernhagen, Rahela, nemačka spisateljica 114
- Fibiger, Matilda (pseudonim Klare Rafael), danska spisateljica 151
- Fihte, Gotlib Johan, nemački filozof 16, 94, 95, 96, 117, 349
- Filips, Sofi 334
- Firt, Henrijeta, nemačka feministkinja 327
- Fjodorovna, Aleksandra, ruska vladarka 116
- Flečer, Margaret, britanska aktivistkinja 220
- Fleksner, Abraham, američki pedagog 21, 379
- Florens, Sardžent Meri, britanska slikarka 285
- Fojerbah, Ludvig, nemački filozof 114
- Foks, Čarls Džejms, britanski političar 97
- Fontenel, Buvije de Bernar le, francuski pisac 62
- Fore, Kristina, američka sociološkinja 399
- Foršhamer, Hani, danska feministkinja 373, 381
- Fosit, Filipa, britanska matematičarka 197
- Fosit, Geret Milsent, britanska sifrazetkinja 26, 33, 111, 164, 176, 197, 221, 243, 257, 283, 287, 306, 307
- Frajs, Elen, švedska feministkinja 181
- Frank, Luiz, belgijska advokatkinja 241
- Franko, Francisko, španski general 3590, 352, 353, 354
- Frederiksen, Kristin, danska feministkinja 177, 180
- Frederiksen, M. Ada, američka feministkinja 180
- Fres, Ženevjev, francuska istoričarka 90
- Freta, Rodrigez de, portugalska feministkinja 177
- Fridman, Stenford Suzan, američka filološkinja 38
- Fridrih II Veliki, pruski vladar 60, 72
- Frojd, Sigmund, austrijski psihonalitičar 21, 300, 301, 327, 411
- Furije, Šarl, francuski ekonomista 16, 41, 71, 99, 103, 121, 123, 124, 136, 138, 205, 258, 364
- Gaba, Frančesko Karlo, italijanski pravnik 146
- Gafni, Gertruda, irska feministkinja 343
- Gajger, Abraham, rabin 127
- Galikson, Gej, američka istoričarka 168
- Gaskel, Elizabet, britanska spisateljica 130
- Gaskonj, Poš Amparo, španska anarhofeministkinja u 350
- Gebels, Jozef, nemački nacistički funkcioner 332, 333
- Ged, Žil, francuski političar 222
- Gedis, Patrik, britanski biolog 201
- Geg, Mari, švajcarska feministkinja 18, 150, 151, 172, 174, 177, 267
- Gehmaher, Johana, austrijska istoričarka 316
- Gej, Elizabet Suzan, britanska sufrazetkinja 243
- Gej, Sofi, francuska spisateljica 130
- Gemon, Gati Zoe de, belgijska feministkinja 121
- Geret, Anderson Elizabet, britanska lekarka 159, 160
- Gerhard, Ute, nemačka sociološkinja 6, 223
- Gete, Volfgang Johan fon, nemački pesnik 94, 95, 117, 155, 223
- Gibson, S. Meri, američka istoričarka 178
- Gije, Iv, francuski političar 178
- Gijomar, Pjer, francuski političar 16, 87
- Gilman, Perkins Šarlota, američka feministkinja 367
- Gisborn, Tomas, britanski sveštenik 98
- Gising, Džordž, britanski pisac 210
- Gizicki, Georg fon, muž Lili fon Gizicki 225
- Gizicki, Lili fon, nemačka feministkinja 206, 224, 225
- Gledston, Vilijem, britanski državnik 243
- Gloerfelt Tarp, Kirsten, danska feministkinja 365

- Gluklih, Vilma, mađarska sifražetkinja 320
 Godino, Dominik, francuska istoričarka 81
 Godvin, Vilijem, britanski pisac 98
 Gol, Šarl de, francuski državnik 401
 Goldman, Ema, američka anarhofeministkinja 350
 Goldman, Vendi, američka istoričarka 292
 Gompers, Semjuel, američki političar 289
 Gončarova, Katarina, ruska lekarka 159
 Gord, Emili, švajcarska feministkinja 372
 Gordon, Linda, američka istoričarka 384
 Gosteli, Marta, švajcarska aktivistkinja 32
 Gotševski, Lidija, nemačka nacistička funkcionerka 330, 334
 Gracija, Viktorija de, američka istoričarka 309, 310, 311, 312
 Grafnji, Madam de, francuska spisateljica 60
 Grand, Sara, britanska spisateljica 209, 210
 Granič, Helena, austrijska političarka 318
 Gregoar, francuski sveštenik 118
 Grej, Marija, britanska spisateljica 176
 Grinberg, Suzan, francuska advokatkinja 378
 Gripenberg, Aleksandra, finska feministkinja 180, 236, 253
 Gris, Trut Viržini, francuska feministkinja 196, 267
 Grof de Lunej, vidi Žirarden, Defline Gej de 130
 Grosman, Anita, američka istoričarka 329
 Grot, Magelson Sofija, norveška feministkinja 180
 Grotjan, Alfred, nemački lekar 286
 Grundvig, Elizabet, danska feministkinja 200
 Gudman, Dena, američka istoričarka 68
 Gurne, le Žar Mari de, francuska spisateljica 15, 58
 Guž, Olimpija de, francuska spisateljica 16, 81, 82, 88, 207
 Habermas, Jirgen, nemački filozof 11
 Hajdn, Jozef, austrijski kompozitor 93
 Hajniš, Marijana, austrijska feministkinja 315, 318
 Hajniš, Mihael, austrijski državnik 315
 Hale, Fanina, nemačka sociološkinja 297
 Hamer, Tomas, američki istoričar 317
 Hant, Lin, američka istoričarka 52
 Hardi, Tomas, britanski pisac 210
 Harevičova, Lucija, poljska istoričarka 30
 Harison, Brajan, američki istoričar 368
 Harten, Elke, nemačka pedagoškinja 85
 Harten, Hans Kristijan, nemački pedagog 85
 Hartman, Hajdi, američka feministkinja 34
 Haselgren, M. P. Kerstin, švedska feministkinja 357, 373, 381, 383, 389
 Hau, Vord Džulija, američka feministkinja 175
 Hauard, Džefri Džudit, američka istoričarka 195
 Hauptman, Gerhard, nemački pisac 213
 Hegel, Georg Vilhelm Fridrih, nemački filozof 53, 94, 95, 96, 113, 116, 117, 332
 Hejman, Gustava Lida, nemačka feministkinja 284, 287, 326, 383, 387, 392
 Hejs, Meri, britanska spisateljica 97
 Heket, Ejmi, američka istoričarka 233
 Henson, Marholm Laura, nemačka spisateljica 211
 Hercog, Dagmar, američka istoričarka 142
 Hercog, Lofler, Ana, švajcarska sifražetkinja 361, 362
 Herman, Sondra, američka istoričarka 5, 356
 Hermand, Jost, američki istoričar 333
 Hese, Karla, američka istoričarka 56
 Hipel, Gotlib Teodor fon, nemački pisac 16, 84, 94, 215
 Hirdman, Ivon, švedska istoričarka 6, 357
 Hirš, Dženi, nemačka feministkinja 163, 176
 Hiršman, Radmon Kornelija, holandska feministkinja 386
 Hitler, Adolf, nemački nacistički vođa 22, 326, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 386, 388, 390, 396
 Hjum, Dejvid, britanski filozof 94
 Hofmanova, Tanska Klementina, poljska spisateljica 127
 Hogan, Frensis Elizabet, britanska feministkinja 176
 Hol, Redklif, britanski pisac 22
 Holkroft, Tomas, britanski pisac 97
 Holtbi, Vinifred, britanska feministkinja 22, 297, 362, 363
 Horni, Karen, nemačka psihonaličarka 21, 300
 Horti, Mikloš, mađarski admiral 319, 320
 Hovit, Meri, engleska prevoditeljka 150
 Ibaruri, Dolores, španska državica 406
 Ibzen, Henrik, norveški kniževnik 19, 191, 192, 193, 264
 Igo, Viktor, francuski pisac 144
 Imlaj, Gilbert, britanski privrednik 98
 Inčbald, Elizabet, britanska spisateljica 97

- Irer, Ema, nemačka feministkinja 206
 Istrija, Dora d', rumunska spisateljica 177
 Ive, Kolet, francuska spisateljica 211
 Izabela I od Kastilje, španska vladarka 353
 Izabela II od Španije, španska vladarka 119, 169
 Jakobs, Aleta, holandska sifražetkinja 29, 173, 266, 286
 Javejn, Šiškina Poliksena, ruska feministkinja 291
 Jonsen, Karen, danska feministkinja 364
 Jovanka Orleanka, francuska ratnica 20, 69, 218, 219, 382
 Juhač, Mari, nemačka političarka 274, 291
 Jung, Karl Gustav, švajcarski psihijatar 300
 Kabanis, Žan Žorž, Pjer, francuski lekar 90, 91
 Kabe, Etjen, francuski filozof 17, 124
 Kabete, Adelaida, portugalska feministkinja 336
 Kafka, Franc, austrijski pisac 214
 Kahil, Edvard, irski sveštenik 342
 Kalifronija, Rosa, italijanska feministkinja 92
 Kalkar, Elize van, holandska feministkinja 175, 176
 Kalm, Marija, nemačka feministkinja 176
 Kalmanovič, Ana, ruska feministkinja 231
 Kambri, Marija, španska feministkinja 347
 Kampan, Meri Žan de, francuska pedagoškinja 99, 126
 Kant, Imanuel, nemački filozof 49, 52, 53, 55, 94, 95, 140, 213, 215
 Kaplan, Gizela, američka sociološkinja 272
 Kaplan, Marion, američka istoričarka 327
 Kaplan, Tema, američka istoričarka 76
 Karvažo, Vaz Marija Amalija de, portugalska spisateljica 177
 Karlajl, Šarpje Eliza, britanska aktivistkinja 119
 Karolina od Brunzvika, britanska vladarka 119
 Karolji, Mihalj, mađarski državnik 319, 366
 Kas, Žil, francuski pisac 211
 Kasanjak, Pol, francuski novinar 416
 Kat, Čapman Keri, američka sifražetkinja 247, 394
 Katarina II Velika, ruska vladarka 69, 94, 116
 Kauer, Mina, nemačka feministkinja 206, 224, 225
 Kazns, Margaret, britanska feministkinja 245
 Kehaja, A. Kaliope, grčka istoričarka 177
 Kej, Elen, švedska feministkinja 20, 26, 111, 112, 208, 257, 258, 259, 262, 357
 Kejmster, Margaret, britanska feministkinja 39
 Kenili, Arabel, irska spisateljica 299
 Kent, Kingsli Suzan, američka istoričarka 308
 Kent, Sijano Viktorija, španska advokatkinja 348, 349, 350
 Keralio, Luis de, francuska spisateljica 94
 Kerd, Mona, britanska feministkinja 194, 195, 210, 264
 Kergomar, Polin, francuska pedagoškinja 205, 208
 Ketl, Meri, irska feministkinja 343
 Ketli, Ana, mađarska aktivistkinja 320
 Kid, Vinifred, kanadska feministkinja 386
 Kin, Džudit, američka istoričarka 347
 Kinl, Elza, nemačka lekarka 329
 Kiri, Marija, francuska naučnica 275, 373
 Kiri, Pjer, francuski naučnik 275
 Kirkpatrik, Suzan, američka istoričarka 131
 Klajn, Ernst Ferdinand, pruski pravnik 94
 Klajn, Viola, britanska sociološkinja 23, 411
 Klajver, C. A., holandska feministkinja 381
 Klansi, Meri, američka istoričarka 340
 Klark, Ana, američka istoričarka 120
 Klark, Kejtlin, irska političarka 340, 366
 Klemanso, Žorž, francuski državnik 288, 298
 Kler, Fani, francuska antiratna aktivistkinja 270
 Klije, Emili, belgijska feministkinja 241, 253
 Koari, Adelaida, italijanska feministkinja 219
 Koasi, Madam de, francuska aktivistkinja 16, 73
 Kob, Pauer Frensis, englesko-irska feministkinja 147, 150, 176
 Kokcej, Semjuel fon, pruski pravnik 60
 Kolet, Kamila, francuska spisateljica 17, 146, 177
 Kolontaj, Mihailovna Aleksandra, ruska revolucionarka 20, 212, 222, 230, 231, 232, 284, 292, 293, 294, 295, 296, 308, 347, 366, 374, 381, 401, 402
 Komaposada, Mercedes, španska anarhofeministkinja 350
 Kompein, Luiz, francuska feministkinja 255
 Kondorse, Nikolas de, francuski filozof 16, 55, 70, 75, 81, 82, 83, 84, 87, 90, 97, 181
 Konsideran, Viktor, francuski političar 136, 349
 Kont, Ogist, francuski filozof 17, 128, 142, 156, 161, 163, 166
 Kop, Luiz, francuska aktivistkinja 182
 Kordej, Šarlota, ubica Žana Pola Maraa 16, 88
 Kosta, Pinto Antonije, portugalski istoričar 337
 Koton, Eženi, francuska lekarka 406
 Kova, Ana, portugalska istoričarka 6, 337
 Kovaljevka, Sofija, ruska matematičarka 105

- Kramer, Bah Marsela, francuska advokatkinja 405
- Kramers, G. Martina, holandska feministkinja 289
- Krasnohorska, Eliza, češka feministkinja 177
- Kraudi, Rajčel, reformistkinja 374
- Krips, Lilijan, američka istoričarka 333
- Krog, Đina, švedska aktivistkinja 200
- Kromer, Evelin, britanski lord 249
- Kropotkin, Petar, ruski anarhista 180
- Kruze, Ben Aben, Žana, francuska aktivistkinja 256, 411
- Kruze, Pol, francuski pedagog 411
- Kulen, Ovens Rozmari, irska istoričarka 340
- Kuliškof, Ana, ruska feministkinja 222
- Kun, Aneta, britanska istoričarka 409
- Kun, Žili, nemačka feministkinja 174
- Kunc, Klaudija, američka istoričarka 5, 322
- Kuper, Sendi, američka istoričarka 151, 270, 383
- Kurije, Ema, francuska štamparka 254, 255
- Kuturije, Vajan Mari Klod, francuska političarka 407
- Labriola, Tereza, italijanska sifražetkinja 288
- Lacati, Kristin, italijanska feministkinja 174
- Lafarž, Pol, francuski novinar 222
- Lafori, Bonaventir Elizabet, francuska aktivistkinja 84
- Lagarder, Žan, francuski opat 218
- Lagerlef, Selma, švedska spisateljica 275, 356
- Laguer, Odet, francuska feministkinja 208
- Lajhter, Kete, austrijska političarka 317
- Lajtenberger, Joana, austrijska feministkinja 176
- Lakan, Žak, francuski psihoanalitičar 301
- Laker, Tomas, američki istoričar 53, 119
- Lakur, Leopold, francuski sociolog 207
- Lamber, Žilijet, francuska feministkinja 18
- Lambrozo, Čezare, italijanski antropolog 299
- Lambrozo, Đina, italijanska lekarka 299
- Lamuret, Antoan Adrijen, biskup 86
- Lange, Elen, nemačka feministkinja 206, 207
- Lanon, Fransis, francuska istoričarka 347, 354
- Lav XIII, papa 217, 219
- Lefler, An Šarlot, švedska spisateljica 192
- Leguve, Ernest, francuski feminista 17, 138, 141
- Leguve, Gabrijel, francuski pesnik 99
- Leharaga, Martinez Sijera Marija, španska feministkinja 30, 346
- Lehman, Andrea, francuska advokatkinja 405, 411
- Lekler, Žak, francuski filozof 411
- Leks, Nerlinger Alisa, nemačka slikarka 329
- Lemonije, Eliz, francuska pedagoškinja 148
- Leon, Polin, francuska aktivistkinja 16
- Leplej, Frederik, francuski sociolog 156
- Leri, de Teis Piple Konstans de, francuska spisateljica 91
- Lerner, Gerda, američka istoričarka 5, 10, 412
- Lero, Pjer, francuski reformista 118
- Leroj, Pol, francuski ekonomista 251
- Lesjuer, Danjel, francuski pisac 211
- Lespines, Žil de, francuska prosvetiteljka 68
- Levelin, Dejvis Margaret, britanska feministkinja 370
- Levi, Darlin Gej, američka istoričarka 88
- Lili Braun, vidi Gizicki, Lili fon
- Linton, Lin Eliza, britanska novinarka 145
- Lombardo, Ester, italijanska novinarka 311
- Lombrozo, Čezare, italijanski lekar i kriminolog 178
- Lord, Odri, američka feministkinja 39
- Lorens, H. Dejvid, britanski pisac 214
- Luis, Džejn, britanska istoričarka 308
- Luis, Sara, britanska spisateljica 126
- Luisi, Polina, urugvajska feministkinja 386
- Luj XIV, francuski vladar 15, 62
- Luj XV, francuski vladar 64, 82
- Luj XVI, francuski vladar 74, 77, 82, 86, 170
- Luj, Filip I, francuski vladar 133
- Luj, Napoleon, francuski vladar 139, 140, 144
- Luna, Čimino Folijero Aurelija de, italijanska feministkinja 177
- Luter, Martin, nemački reformator religije 194
- Macija, Monserda Dolores de, katalonska feministkinja 220
- Madam Gizo, vidi Melen, Polin
- Madam Neke, vidi Neke, Sosir Albertina de
- Maisel, Hes Greta, austrijska spisateljica 213
- Majreder, Roza, austrijska spisateljica 214
- Makvort, Tomas Hejg Margaret, vikontesa Ronda, britanska feministkinja 307
- Malbrans, Nikolas, francuski filozof 62
- Maleter, Selijer Žermejn, francuska sifražetkinja 367, 374, 385, 396
- Mans, Ula, švedska istoričarka 200
- Manus, Roza, holandska feministkinja 31, 386, 391
- Manuvrije, Leons, francuski lekar 201

- Mara, Žan Pol, francuski državnik 16, 88
 Margerit, Pol, francuski pisac 209
 Margerit, Viktor, francuski pisac 210
 Marija Terezija, austrijska vladarka 69
 Marineti, Tomazo Filipo, italijanski pisac 269, 270
 Markijevič, Gor But Konstanca, irska sifražetkinja 246, 338, 339, 366
 Markijevič, Kazimir, suprug Konstance Gor But Markijevič 338
 Marks, Eleonora, nemačka aktivistkinja, ćerka Karla Marksa 187, 188
 Marks, Karl, nemački filozof 162, 187, 188, 189, 222, 237, 347
 Martin, Antid Pjer, francuski političar 175
 Martin, Marija, francuska feministkinja 205
 Martino, Harijet, britanska sociološkinja 113, 150
 Masarik, Tomaš, češki državnik 179
 Mateoti, Đakomo, italijanski političar 310
 Mautner, Klara, austrijska političarka 314
 Mejn, Samner Henri, britanski pravnik 18, 155, 157, 158
 Mejreder, Roza, austrijska spisateljica 20, 214, 272
 Mekbrajd, Gon Maud, irska reformistkinja 344
 Mekfol, Elizabet Fransis, vidi Grand, Sara
 Meklenen, Ferguson Džon, britanski pravnik 158
 Mekoli, Ketrin, britanska istoričarka 64
 Mekoli, Roza, britanska spisateljica 306
 Mekron, Ketlin, kandska istoričarka 147
 Melen, Polin, francuska spisateljica 126
 Meler, Miškolci Eugenija, mađarska feministkinja 391
 Mencer, Marijana, nemačka feministkinja 174
 Mening, Henri Edvard, britanski kardinal 217
 Mentenon, Madam de 15, 62
 Meredith, Džordž, pisac 192, 210
 Merhajmb, Ida fon, antifeministkinja 322
 Merije, Sebastian Luj, pisac 67
 Merivo, Šanblan Karl Pjer de, francuski pisac 69
 Mesonev, Madam de, supruga Luja XIV 63
 Mestr, Žozef de, francuski politički teoretičar 98
 Meternih, Klemens fon, austrijski državnik 115, 133
 Mid, Margaret, američka antropološkinja 23
 Mihajlov, Ilarionovič Mihail, ruski pisac 18, 159
 Mil, Džejms, britanski filozof 97
 Mil, Džon Stjuart, britanski filozof 18, 111, 113, 123, 144, 163, 164, 165, 166, 167, 187, 193, 235, 237, 243, 347, 397
 Miler, K. Nensi, američka književna kritičarka 57
 Miler, Karol, američka istoričarka 368, 380
 Miler, Robert, američki istoričar 408, 409
 Minc, Šuler Ilze, austrijska ekonomistkinja 318
 Mink, Pola, francuska feministkinja 18, 162, 183
 Mirdal, Alva, švedska sociološkinja 22, 356, 357, 358, 359, 411
 Mirdal, Gunar, švedski ekonomista 22, 356, 357, 358
 Mišat, Klaudina, francuska feministkinja 402
 Mišel, Luiza, francuska anarhistkinja 168, 171
 Mišle, Žil, francuski istoričar 18, 78, 128, 155, 156, 160, 161, 162
 Mizme, Žan, francuska feministkinja 255
 Mjon, Alfred, norveški lekar 267
 Mocart, Amadeus Wolfgang, austrijski kompozitor 93
 Moconi, Ana Marija, italijanska feministkinja 19, 146, 150, 163, 175, 178, 183, 200
 Modli, Henri, britanski psihijatar 160
 Moler, Anker Kati, norveška feministkinja 261, 264
 Monod, Adolf, francuski sveštenik 157
 Monseni, Federika, španska anarhistkinja 351
 Montanklo, Madam de, francuska spisateljica 72
 Monteskje, Sekonda Šarl Luj de, francuski filozof 15, 55, 59, 60, 69
 Mor, Hana, britanska spisateljica 97
 Morgan, Henri Luis, britanski filozof 188
 Moris, Meri, britanska teoretičarka obrazovanja 117
 Morzije, Emili de, švajcarska feministkinja 178
 Mošamp, Erbino Frederik de, suprug Mari Madlen Putre de Mošamp 129
 Mošamp, Putre Mari Madlen de, francuska feministkinja 17, 129
 Mozli, Osvald, britanski političar 313
 Možere, Mari, francuska aktivistkinja 20, 218, 220
 Mur, Margaret, irska feministkinja 180
 Musolini, Benito, italijanski fašistički vođa 21, 22, 280, 309, 310, 311, 312, 313, 326, 337, 353, 388, 389
 Nabaravi, Saiza, egipatska feministkinja 380
 Najtingejl, Florens, britanska aktivistkinja 151

- Napoleon I Bonaparta, francuski vladar 16, 98, 99, 113, 115, 126, 139, 140, 192
- Narbon, Žak, francuski politikolog 402, 411
- Nauman, Fridrih, nemački političar 263
- Nejtan, Piter, britanski neuropsihijatar 302
- Neker, Sosir Albertina de, prosvetiteljka 68, 126
- Nelken, Margarita, španska feministkinja 347, 348
- Neš, Meri, američka istoričarka 6, 346, 347, 350, 354
- Niboje, Eženi, francuska feministkinja 17, 123, 133, 136, 138
- Niče, Fridrih, nemački filozof 28, 155, 158, 197
- Nikolaj II Romanov, ruski vladar 116, 229, 291
- Nojdorfl, Marija, češka istoričarka 6, 179
- Nordenfliht, Šarlota, švedska spisateljica 15, 65, 355
- Nortkroft, D. M., britanska feministkinja 373
- Norton, Karolina, britanska feministkinja 17, 120, 145
- O'Higens, Kevin, irski državnik 341
- Obrak, Lusi, francuska aktivistkinja 401
- Ogden, Kej Čarls, britanski filozof 285
- Okler, Ibertina, francuska feministkinja 19, 41, 172, 175, 177, 179, 180, 185, 190, 191, 196, 204, 205, 227, 246
- Olivkrona, Ulrika Rozali, švedska feministkinja 177, 199
- Oreško, Pavlovska Eliza, poljska feministkinja 177
- Orleanski, Luj Filip, francuski vladar 123
- Osborn, Kornelija, nemačka istoričarka 284
- Osorio, Kastro Ana de, portugalska feministkinja 336
- Ostin, Džejn, britanska spisateljica 98
- Otesen, Jensen Eliza, norveška aktivistkinja 361
- Oto, Peters Luiza, nemačka spisateljica 223
- Oven, Robert, britanski reformator 119, 124
- Ozarkevič, Kobrinska Natalija, ukrajinska spisateljica 237, 238
- P. B. v. W, holandski pisac 93, 94
- Paleček, Silvija, nemačka istoričarka 6, 142
- Pankhrst, Emelin, britanska sifražetkinja 244, 283
- Pankhrst, Kristabel, britanska sifražetkinja 267, 283, 287
- Pankhrst, Silvija, britanska sifražetkinja 287, 306
- Papenhajm, Berta, nemačka sifražetkinja 20, 326, 327
- Paren, d'Šatle Aleksandar, francuski lekar 17
- Paren, Kaliro Siganu, grčka feministkinja 181, 182, 239, 240
- Paren, Žan, francuski novinar 239
- Parks, Rajner Besi, britanska feministkinja 147, 148, 161
- Pauers, Vajs Dženi, irska političarka 340, 341
- Pauker, Ana, rumunska feministkinja 406
- Pedersen, Suzan američka istoričarka 306, 308, 408
- Peletje, Madlen, francuska sifražetkinja 226, 265, 296, 297
- Pepoli, Ana, italijanska aktivistkinja 131
- Perin, Karolina, austrijska feministkinja 133
- Pero, Mišel, francuska istoričarka 199
- Petmor, Koventri, britanska spisateljica 157
- Petražicki, Lav, poljski političar 229
- Pije IX, papa 142
- Pije X, papa 219
- Pije XI, papa 360
- Pije XII, papa 360
- Pirson, Karl, britanski matematičar 193, 194, 201
- Pišler, Karolina, austrijska spisateljica 116
- Pizan, Kristina de, francuska spisateljica 58
- Pječinska, Rajhenbah Ema, švajcarska feministkinja 178, 266
- Plante, Kristina, francuska istoričarka 131
- Platon, grčki filozof 258
- Ple, Gijom Frederik Pjer le, francuski sociolog 251
- Poenkare, Rejmon, francuski državnik 288
- Poinso, Šapu Žermen, francuska političarka 404
- Pokrovskaja, Iljič Marija, ruska feministkinja 207, 254, 292
- Pol, Alisa, američka feministkinja 395
- Polvil, Ričard, britanski sveštenik 98
- Pompadur, Madam de, naložnica Luja XV 15
- Pomperi, Eduard de, francuski publicista 164
- Pop, Adelhajd, austrijska političarka 314, 315, 316, 317
- Popeli, Mari, belgijska pravica 181, 241
- Popova, Nina, ruska aktivistkinja 317, 406
- Posthumus, van der Got Vilemijn Hendrika, danska feministkinja 31, 32, 372
- Potije, Robert, francuski pravnik 60
- Potoni, Pjer Eženi, francuska feministkinja 41, 196, 204, 205, 206, 225, 252
- Preindžer, Katarina, američka istoričarka 142
- Prevo, Marsel, francuski pisac 210

- Pridom, Luj Mari, francuski novinar 16, 82, 86, 87, 313, 332
- Proft, Gabrijela, austrijska političarka 316
- Pros, Helga, nemačka sociološkinja 408
- Prudon, Pjer Žozef, francuski ekonomista 17, 18, 129, 139, 153, 154, 155, 162, 171, 210
- Pufendorf, Samuel fon, nemački pravnik 93Radzivil, Gabrijela, litvanska aktivistkinja 374
- Ragaz, Klara, švajcarska feministkinja 373
- Rajd, Hana, švedska arheološkinja 400
- Rajd, Kirkland Merion, britanska sifražetkinja 121, 135, 136
- Rajhenau, Irmgard, nemačka nacistička aktivistkinja 334
- Rajt, Frensis, britanski aktivista 119
- Rame, Marija Luis Oida, britanska spisateljica 209
- Rasel, Dora, britanska feministkinja 377
- Rasel, Elis, britanska feministkinja 224
- Rasel, Neli, francuska feministkinja 208, 362
- Raul, Fani, francuska spisateljica 92
- Raulika, Ventura Đakomo di, italijanski sveštenik 157
- Redklif, Meri En, britanska feministkinja 98
- Rejnolds, Šan, britanska istoričarka 374
- Remusat, Klara de, francuska spisateljica 126
- Rendal, Džejn, američka istoričarka 6, 27, 71, 166
- Reng, Brita, nemačka istoričarka 68
- Reno, Elizabet, francuska publicistkinja 206
- Retbon, Elinor, britanska političarka 21, 33, 306, 307, 357, 395, 408
- Reuc, Johana, norveška feministkinja 381
- Reval, Gabrijel, francuska spisateljica 211
- Rič, Ejdrijen, američka spisateljica 117
- Rikoboni, Meri Žan, francuska spisateljica 61
- Ril, Hajnrih Vilhelm, nemački pisac 155, 156, 166, 223
- Rio, Sarsi, Mišel, francuska istoričarka 6, 123
- Rišar, Marta, francuska političarka 399
- Riše, Leon, francuski filozof 146, 174, 181, 182, 183, 185, 241
- Riše, Šarl, francuski fizičar 378
- Rivera, Primo Migel de, portugalski političar 345, 348
- Rivera, Primo Pilar de, portugalska aktivistkinja 352, 353
- Roberts, Meri Luiz, američka istoričarka 301
- Robin, Pol, francuski anarhista 257, 261
- Robins, Penel Elizabet, britanska feministkinja 201
- Rodriguez, Kampoamor Klara, španska sifražetkinja 348, 349, 350, 374
- Rog, Borner Sofi, nemačka spisateljica 334
- Roje, Klemens, francuska feministkinja 154, 182
- Rolan, Manon, madam, francuska političarka 16, 17, 89
- Rolan, Paulina, francuska feministkinja 35, 144
- Romili, Džon, britanski lord 137
- Rong, Johan, nemački sveštenik 17, 142
- Rošel, Drije Pjer la, francuski pisac 301
- Roubotam, Šila, britanska spisateljica 168
- Rozen, Katinka fon, nemačka feministkinja 332
- Rozenberg, Alfred, nemački nacistički ideolog 331, 332
- Rue, Mej Julija fon, švajcarska feministkinja 172, 174
- Rumije, Rober Mari An de, francuska spisateljica 73
- Rup, Lejla, američka istoričarka 333, 370, 380
- Ruso, Žan Žak, francuski filozof 15, 51, 52, 53, 55, 63, 65, 68, 71, 72, 82, 84, 87, 90, 95, 96, 117, 129, 157, 373
- Rutgers, Hojcema Vilhelmina Marija, holandska feministkinja 361
- Ruzad, Leoni, francuska feministkinja 185, 191, 196, 257, 258, 262
- Ruzvelt, Eleonora, američka političarka 389, 397
- Salazar, Olivijera Antonio de, portugalski diktator 337
- Salazaro, Campari Fani, francuska feministkinja 180, 195
- Salinjak, Mot Fenelon Fransoa d'la, francuski nadbiskup 15
- Salomon, Alisa, nemačka reformatorica 253, 291
- Sand, Žorž, francuska spisateljica 17, 103, 113, 124, 128, 130, 141, 152, 196, 210
- Saornil, Sančez Lusija, španska anarhistkinja 350
- Savinji, Frirdrih Karl fon, nemački pravnik 223
- Segur, Pjer de, francuski pisac 99
- Seji, Burgos Karmen de, španska spisateljica 346
- Sekretan, Šarl, francuski filozof 178
- Selbert, Elizabet, nemačka advokatkinja 408
- Selenka, Lenor Margaret, nemačka aktivistkinja 268

- Sen Kroa, Avril de, francuska aktivistkinja 26, 111, 208, 371, 374
- Sen Pua, Valentina de, francuska spisateljica 269, 270
- Sen Simon, Anri de, sledbenici 114, 123, 124, 125, 128, 138, 152, 188, 190, 196, 209, 351
- Sender, Toni, nemačka feministkinja 323
- Serao, Matilda, italijanska spisateljica 195, 310, 311
- Sertilanž, Antoan Dalmas, francuski filozof 218, 220
- Sijano, Kent Viktorija, španska advokatkinja 348
- Sijes, francuski opat 77
- Sijera, Martinez Gregorio, španski pisac 346
- Siksu, Helen, francuska spisateljica 40
- Sjuel, Rajt Mej, američka feministkinja 177
- Skatčerd, Elis, britanska sifražetkinja 180
- Skefington, Šihi Fransis, irski pisac 287, 338
- Skefington, Šihi Hana, irska sifražetkinja 245, 246, 339, 341, 343
- Skot, Volak Džoan, američka istoričarka 5, 39, 417
- Skram, Amelija, norveška spisateljica 192
- Smit, G. Boni, američka istoričarka 312
- Smit, Li Barbara, britanska feministkinja 17, 145, 147, 148
- Smit, Meri, britanska aktivistkinja 120
- Smit, Šarlota, britanska spisateljica 96
- Snouden, Etel, britanska feministkinja 207, 208
- Sofija „osoba od vrline“, francuska aktivistkinja 15, 59, 63
- Somono, Luiz, francuska aktivistkinja 222, 255
- Spender, Dejl, australijska feministkinja 26
- Spenser, Herbert, britanski filozof 165, 166, 188
- Srebrenikov, Georgije, ruski političar 401
- Stajnem, Glorija, američka feministkinja 47
- Stal, Žermen de, francuska spisateljica 16, 103, 196
- Stegman, Ana Margaret, nemačka lekarka 328
- Stenhof, Frida, švedska spisateljica 207
- Stenton, Kejdi Elizabet, američka aktivistkinja 175, 179, 180, 181
- Stenton, Teodor, američki novinar 19, 28, 176, 201, 207
- Stern, Danijela, francuska spisateljica 124, 129
- Stigmiler, Fransis, američki pisac 54
- Stiven, Ficdzejms Dzejms, britanski pravnik 164
- Stivens, Doris, američka aktivistkinja 381, 385, 395
- Stjuart, Hind Džoan, američka filološkinja 61, 73
- Stoker, Bram, britanski pisac 210
- Stoups, Mari, britanska lekarka 361
- Strahov, Nikolajevič Nikolaj, ruski filozof 164
- Strejči, Rej, britanska feministkinja 33, 308
- Strindberg, August, švedski pisac 192, 211, 355
- Strit, Mari, nemačka feministkinja 225, 260, 261, 393
- Svajstrup, Hans, danski prevodilac 31
- Svetla, Karolina češka aktivistkinja 148
- Svonvik, Helena, britanska sifražetkinja 287, 374, 392, 413
- Šampse, Leodil Bera Viktoar, francuska feministkinja 148, 170
- Šaponije, Še Polin, francuska feministkinja 373
- Šaravi, Huda, egipatska feministkinja 367
- Šarko, Žan Martin, francuski lekar 198
- Šartje, Rože, francuski istoričar 56
- Šatle, Madam de, francuska naučnica 68, 70
- Šatobrijan, Fransoa Rene de, francuski pisac 114
- Šelagovska, Ana, poljska feministkinja 386
- Šeli, Biš Persi, britanski pesnik 113
- Šenli, Lidon Meri, američka pravica 145
- Šenvaser, Rozali, nemačka feministkinja 174
- Šepler, Lete Ana, nemačka feministkinja 176
- Ševalije de Eon, francuski diplomata 64
- Šibinger, Londa, američka istoričarka 58
- Šif, Paolina, italijanska aktivistkinja 253
- Šikaneder, Emanuel, austrijski impresario 93
- Šipšenks, Meri, britanska sifražetkinja 283, 288, 384, 385
- Širmaher, Kete, nemačka publicistkinja 205, 206, 207
- Šlegel, Fridrih fon, nemački pesnik 94, 95
- Šlezinger, Tereza, nemačka političarka 316, 317
- Šmal, Žan, francuska feministkinja 247
- Šmit, Avgusta, nemačka feministkinja 206, 224
- Šnajder, Marija, nemačka nacistička aktivistkinja 318
- Šo, Bernard Džordž, britanski pisac 193
- Šolc, Klink Gertrud, nemačka nacistička aktivistkinja 331, 333, 335
- Šomet, Gaspar Pjer, francuski pravnik 89
- Šonvald, Otl, nemačka feministkinja 327
- Šopenhauer, Artur, nemački filozof 155
- Šrajber, Adela, nemačka feministkinja 260, 328, 386
- Šrajner, Oliv, južnoafrička spisateljica 19, 192, 193, 252, 270, 299

- Štejnec, Sebald Rudolf, holandski lekar 266
 Štoker, Helena, nemačka feministkinja 260
 Štraser, Gregor, nemački nacistički funkcioner 331, 333
 Šulc, Karolina, francuska lekarka 198
 Šulkind, Valter Judžin, američki istoričar 168
 Švimer, Rozika, mađarska sifražetkinja 32, 319, 320, 366
 Taj, Elinor, kanadska filološkinja 97
 Tajmer, Kamila, austrijska spisateljica 219
 Taleran, Moris Šarl de, francuski državnik 16, 83, 84, 90
 Tam, Elizabeta, švedska političarka 355, 356
 Tardije, Embrouz, francuski lekar 158
 Tejesen, Matilda, nemačka lekarka 159
 Tejlor, Mil Herijet, engleska filozofkinja 17, 144
 Tejn, Pat, britanska istoričarka 256
 Tejtanže, Pjer, francuski političar 313
 Tenison, Alfred, britanski pesnik 17, 114, 117, 129, 334
 Tiber, Margaret, francuska istoričarka 375, 378
 Tibo, Fransoaz, francuska istoričarka 6, 275
 Tims, Margaret, američka istoričarka 391
 Tinejr, Marsela, francuska spisateljica 211
 Tod, Izabela, irska feministkinja 198
 Tokvij, Aleksis de, francuski istoričar 122
 Tomas, Edit, francuska spisateljica 35, 168
 Tomas, Lenar Antoan, francuski pesnik 15, 56
 Tomaseli, Silvija, američka istoričarka 71
 Tomasi, M., francuski pravnik 119
 Tomson, Artur, britanski biolog 201
 Tomson, Vilijem, britanski sociolog 16, 119
 Torez, Moris, francuski političar 402
 Torild, Tomas, švedski pisac 84
 Tormei, Sesila, mađarska spisateljica 319
 Toseli, italijanski građanin 99
 Trajčke, Hajnrih fon, nemački istoričar 269, 332
 Trig, Olijje, norveška feministkinja 180
 Tristan, Flora, britanska feministkinja 17, 113, 1187, 123, 130, 160, 188
 Uljanov, Iljič Lenjin Vladimir, revolucionar i državnik 231, 286, 293, 294, 295, 296, 347, 404
 Unset, Sigri, norveška spisateljica 275
 Vagner, Elin, švedska spisateljica 22, 356
 Vajninger, Oto, austrijski filozof 213, 214, 215, 269, 410, 411
 Vajt, Mario Džesi, britanska spisateljica 178
 Valera, Emon de, irski državnik 340, 342, 343, 344
 Valeta, Alina, francuska novinarka 206, 222
 Valijulus, Merijan Đijalanela, irska istoričarka 340
 Valkovic, Džudit, britanska istoričarka 179, 193
 Valtan, Vitni, američka istoričarka 124
 Vamberi, Melani, mađarska feministkinja 391
 Varikas, Eleni, grčka istoričarka 6, 238
 Veb, Beatris, britanska sociološkinja 252, 253, 254, 255
 Veber, Marijana, nemačka sociološkinja 325
 Veker, Regina, švajcarska istoričarka 184
 Velakot, Džo, američka istoričarka 39, 371
 Vengerova, Afanasjevna Zinaida, ruska književna kritičarka 206, 212, 227
 Venturi, Emili, francuska feministkinja 175
 Vere, Desire, francuska feministkinja 125
 Vermeš, Žanet, francuska aktivistkinja 402, 403
 Verne, Madlen, spisateljica 362, 377
 Veron, Marija, francuska advokatica 31, 271, 284, 376, 385, 386, 392, 405
 Verž, Fransoaz, francuska politikološkinja 168
 Vest, Rebeka, britanska feministkinja 252
 Vigoro, Klarisa, francuska feministkinja 123
 Vijet, Knudsen Asbjorn Knud, norveški ekonomista 301
 Vikander, Ula, švedska istoričarka 250
 Viksel, Buge Ana, švedska feministkinja 373
 Viktoar, Žana, vidi Deroa, Žan
 Viktorija, britanska vladarka 34, 119, 136
 Viler, Dojl Ana, irska spisateljica 16, 113, 119, 123
 Vilhelm II, nemački vladar 263
 Vilijams, A. Elizabet, američka istoričarka 53
 Vilijams, Helen Marija, britanska spisateljica 97
 Vilson, Vudro, američki državnik 288, 289, 290
 Vinsent, Eliska, francuska feministkinja 30
 Virej, Žozef Žilijen, francuski lekar 91, 113
 Višnjevka, Gabrijela, francuska aktivistkinja 268
 Vit, Šlumberže Margaret de, francuska sifražetkinja 247, 361, 375
 Vivijani, Rene, francuski državnik 246, 283
 Voalken, Suzana, francuska feministkinja 17, 125
 Volf, Betje, holandska spisateljica 15, 57
 Volf, Fridrih, nemački lekar 329
 Volter, Fransoa Arue Mari, francuski pisac 55, 70
 Vorm, Paulina, danska aktivistkinja 171, 176
 Vormser, Olga, francuska istoričarka 35
 Vulf, Virdžinija, britanska spisateljica 22, 28, 164, 308, 313, 392, 395

- Vuli, Ema Meri, američka pedagoškinja 386
 Vulstonkraft, Meri, britanska feministkinja 16,
 44, 60, 64, 83, 84, 87, 96, 97, 201, 207, 327,
 400
 Zah, Harnak Agnes fon, nemačka spisateljica
 31, 321, 325
 Zajc, Luiza, nemačka aktivistkinja 291
 Zante, Leontina, francuska filozofkinja 300
 Zarečnaja, Abramovna Sofija, ruska spisateljica
 266
 Zebrikov, Marija, ruska feministkinja 177
 Zeman, Himpal Jozefa, češka spisateljica 233
 Zibel, Hajnrih fon, nemački historičar 163
 Zic, Helajn Katinka, nemačka feministkinja 133
 Zigfrid, Žil, francuska feministkinja 289
 Zimel, Georg, nemački sociolog 215, 216
 Zutner, Berta fon, austrijska spisateljica 19, 268,
 275, 384
 Žanin, Žil, francuski pisac 130
 Ženlis, Madam de, francuska spisateljica 73
 Ženevua, Danijela Busi, francuska historičarka
 347
 Žerman, Sofi, francuska matematičarka 130
 Žirarden, Delfina Gej de, francuska spisateljica
 130
 Žofrin, Madam, francuska prosvetiteljka 68
 Žokur, Luj de, francuski pisac 15, 61
 Žoli, Anri, francuski pronalazač 392, 393
 Žolio, Frederik, francuski naučnik 275
 Žolio, Kiri Irena, francuska naučnica 275
 Žoran, Teodor, francuski pisac 269
 Žuv, Andre, francuska feministkinja 374

BELEŠKA O AUTORU

Karen Ofen je historičarka i naučna savetnica pri Mišel R. Klejman Institutu za rodne Studije Univerziteta Stanford u Kaliforniji. Njen višedecenijski istraživački rad posvećen je istoriji moderne Evrope, posebno Francuske i njenog uticaja na kreiranje zapadnog mišljenja i politika, pozivajući se pritom na porodicu, rod (Gender) i promenljivu političku, ekonomsku i kulturnu poziciju žena, kao i na historiografiju, žensku istoriju i nacionalnu, regionalnu i globalnu istoriju feminizma. Ofen je osnovala Međunarodnu federaciju za istraživanje ženske istorije i neko vreme bila njena predsednica. Bila je članica izvršnog odbora Međunarodnog komiteta istorijskih nauka sa sedištem u Parizu, kao i upravnog odbora Međunarodnog muzeja žena, koji deluje u elektronskoj formi sa sedištem u San Francisku. Njen blog o ženskoj istoriji „Clio Talks Back” dostupan je na internetu. Predavala je na univerzitetima u SAD, kao i na nekoliko evropskih univerziteta. Dobitnica je mnogih priznanja za svoj naučni rad.

U svojoj bogatoj naučnoj karijeri Karen Ofen je posebnu pažnju posvetila objavljivanju istorijskih izvora za žensku istoriju (zbornici *Victorian Women: A Documentary Account of Women's Lives in Nineteenth Century England, France, and the United States* (1981), i dvotomni *Women, the Family, and Freedom: The Debate in Documents, 1750-1950* (1983)). Autorka je monografije *Paul de Cassagnac and the Authoritarian Tradition in Nineteenth Century France* (1991). Bila je urednica nekolicine ključnih teorijskih i historiografskih studija posvećenih istoriji ženske istorije i feminizma (npr. *Writing Women's History: International Perspectives*, sa Rut Pirson i Džejn Rendal 1991) a neke od njenih naučnih rasprava danas predstavljaju polazište u istraživanju istorije feminizma i prevedene su na više svetskih jezika: „*Defining Feminism: A Comparative Historical Approach*,” (*Signs*, Vol. 14, No. 1, 1988); „*Liberty, Equality, and Justice for Women: The Theory and Practice of Feminism in Nineteenth-Century Europe*”, u: *Becoming Visible: Women in European History* (2. izdanje, 1987); „*Depopulation, Nationalism, and Feminism in Fin-de-Siècle France*,” (*American Historical Review*, 89:3, June 1984). Knjigama *European Feminisms, 1700-1950: A Political History* iz 2000. godine, i *Globalizing Feminisms, 1789-1945* iz 2010. godine Karen Ofen je, zahvaljujući komparativnom pristupu, ukazala na značaj izučavanja istorije feminizma kao integralnog dela evropske (i svetske) političke istorije.

SADRŽAJ

ZAHVALNICA	5
PREDGOVOR	9
HRONOLOGIJA	15
PROLOG	25

Istorija, sećanje i jaćanje; Prevazilaženje amnezije; Obnavljanje prošlosti; Susret s preprekama; Slavljenje feminističke prošlosti	25
Poglavlje 1. Razmišljanja o feminizmu u evropskoj istoriji; Šta je feminizam?; Feminizmi u evropskom okruženju; Pokreti i metafore	41

I DEO: XVIII VEK	49

Poglavlje 2. Feminističko prisvajanje prosvetiteljstva; Kritika bez imena; Podređenost ili jednakost? Važan argument razuma; Kritika institucionalizovanog braka; Kritika ženskog obrazovanja; Mogućnosti žena: Šta bi žene trebalo da budu? Šta žene mogu?; Rodno određivanje autoriteta; Sporna pitanja o ženama u javnim poslovima; Misija civilizovanja žena: Projekat oblikovanja budućih majki; Pokreti, trenutci i ostale mogućnosti	55

Poglavlje 3. Oспорavanje muške aristokratije: Feminizam i Francuska revolucija Formulisanje feminističkih zahteva; Uvođenje koncepta roda u građansko pravo; Tumaćenje termina „javna korist”: Mesto žena je u domaćinstvu; Zatvaranje ženskih klubova: „Pustite muškarce da vode revoluciju!”; Izbegavanje kontra-revolucionarne reakcije; Izvan Francuske: Emancipatorske inicijative i reakcije u Evropi	75

II DEO: XIX vek, 1815—1914.	101

Poglavlje 4. Preoblikovanje feminističkih zahteva, 1820—1848. Odlike feminizma u kontrarevolucionarnom kontekstu; Politička, kulturna i ekonomska pitanja u okviru feminističke argumentacije; Kontinentalne utopijske vizije; Širenje ženske „sfere” — večiti problem ovozemaljske ambicije.	113

Poglavlje 5. Rađanje „ženskog pitanja”, 1848—1870.; Jezik feminističkih zahteva u revolucijama 1848. godine; Nove inicijative, više bojišta, 1850—1865; Početak ratova znanja; Opravdavanje patrijarhata; Ponovno oživljavanje rasprave: Milova „potčinjenost žena” i njeni protivnici.	133

Poglavlje 6. Internacionalizacija feminizma, 1870—1890. (Rat, revolucija i pitanje žena u političkom životu; Internacionalizacija ženskog pokreta; Internacionalizacija pitanja: Ženski rad i briga o novorođenčetu; Konkurentna rešenja ženskog pitanja; Preoblikovanje unutrašnjih i spoljnih odnosa izvan nacionalnih granica; Razlog za optimizam.	168

Poglavlje 7. Feministički izazovi i antifeministički odgovori (1890—1914); „Nova žena” i ostala antifeministička reagovanja na feminizam: Ratovi znanja se nastavljaju; Oспорavanje mesta žene u katolicizmu; Kritika odgovora na žensko pitanje koje je ponudila Druga internacionala.	203
Poglavlje 8. Nacionalizovanje feminizma i feminizovanje nacionalizma, 1890—1914. Feminizam i nacionalizam: Četiri studije slučaja u državama koje su težile da postanu nacionalne države; Feminizam i nacionalizam u ustanovljenim nacionalnim državama; Usklađivanje ženskog rada i materinstva s populacionim politikama: Nacionalni i međunarodni konteksti; Bez rukavica: Izazov muškim navikama.	233
III DEO: XX VEK	272
Poglavlje 9. Feminizam pod paljbom: Prvi svetski rat, Ruska revolucija i „Velika kontrareakcija”, 1914—1930. Feminističke dileme: Lojalnost naciji? Ili protivljenje ratu?; Uticaj na uspostavljanje mira; Revolucija u Rusiji i preobražaj domaćinstva, porodice i rada; Reakcija: oživljavanje ratova znanja	283
Poglavlje 10. Feminističke dileme u posleratnim nacionalnim političkim kulturama: Engleska, Italija, Austrija, Mađarska i Nemačka Nacionalne političke kulture u posleratnim godinama; Engleska; Austrija i Mađarska; Nemačka — od Vajmarske republike do Trećeg rajha	303
Poglavlje 11. Više feminizama u nacionalnim okruženjima: Portugalija, Irska, Španija i Švedska, Portugalija; Irska; Španija; Švedska; Nacionalizmi, feminizmi i seksualne politike, 1920—1940.	336
Poglavlje 12. Globalizacija i politizacija evropske feminističke aktivnosti 1919—1945. Stvaranje koalicije i suprotni pristupi; Feministički aktivizam u Ženevi: Liga naroda i Međunarodna organizacija rada (ILO); Analiza položaja žena širom sveta; Sučeljavanje s militarizmom i ratom; „Feminizam”? Ili „humanizam”?; U potrazi za budućnošću feminizma.	366
ZAKLJUČAK: Ponovno pronalaženje točka? Feministkinje protiv hladnog rata i politike partija; Konkurencija dolazi od komunističke ženske internacionalne; Izgradnja socijalnih država; Rasprave o ženskom pitanju i poništavanje feminizma; Ponovni pronalazak točka? Ili izgradnja istorijske odskočne daske . . .	399
POGOVOR	415
SKRAĆENICE.	421
LITERATURA.	423
INDEKS	431
BELEŠKA O AUTORU.	445